Søllerød bogen 1985

Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1985

Søllerødbogen 1985

udgivet af

Historisk-topografisk Selskab for

Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1985 er sat med Linotype Janson.
Papiret er Patricia offset papir.
Typografi: Erik Ellegaard Frederiksen IDD.
Sat og trykt hos Poul Kristensen, Herning, i 1500 ekspl.

Redaktion af Selskabets publikationer:
Arkivar *Niels Peter Stilling*,
Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune
Gl. Holtegaard, Attemosevej 170, 2840 Holte. Tlf. (02) 80 01 69

ISBN 87-87113-64-3

Manuskripter, der ønskes optaget i årbogen eller blandt Selskabets øvrige publikationsvirksomhed, bedes sendt til redaktøren, arkivar Niels Peter Stilling, Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune, Gl. Holtegaard, Attemosevej 170, 2840 Holte. Tlf. (02) 80 01 69

INDHOLD

Søllerøds sogns grænseland anno 1682.
Den store Matrikels landskab omkring Rude skov
Af *Ejler Worsøe* og *Erik Oksbjerg* 9

Navneskik blandt bønder og håndværkere i 1700-tallets Søllerød
Af *Inger Hartby* 45

Rawert i Søllerød
Af en dansk rejsendes billeddagbog fra industriens pionertid
Af *Niels Peter Stilling* 65

Hans Ellekilde og hans virke inden for
det sønderjyske- og lokalhistoriske arbejde
Af *Jesper Boysen* 103

Sønderjysk foreningsliv i Søllerød 1926-1985
Af *Johannes Hoffmeyer* 127

Sådan arbejder museet. Søllerød Museum gennem 10 år.
Af *Nina Fabricius* 156

Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune.
Beretning 1984
Af *Niels Peter Stilling* 181

Historisk-topografisk Selskab i året 1983.
Af *Roar Skovmand* 185

Selskabets regnskab 1983.
Af *Werner Ruff* 196

Selskabets bestyrelse pr. 1/1 1985 198

Forfattere til årbogen 1985 199

Søllerød sogns grænseland 1682

Den store Matrikels landskab omkring Rude Skov

Af Ejler Worsøe og Erik Oksbjerg

I Frederiksborg amt og med sit gamle skovgærde på grænsen til Søllerød sogn ligger Rude Skov, anemoneplukningsland for hele egnen. Skoven er nu hovedsagelig kulturskov som de fleste andre danske skove. Det er den gradvist blevet efter 1761, først prøvende og langsomt, siden systematisk og hurtigt. Men heller ikke før 1761 var Rude Skov en urskov.

Før landbrugets udskiftning fra landsbyfællesskabet omkring 1800 lå landsbyernes pløjejord hegnet i flere dele som regel i nær tilknytning til bebyggelsen. Hver del betegnedes »vang«, hvor vi i dag ville sige »mark«. Tilsvarende var forholdene omkring enkeltgårde. Uden om vangene lå resterne af middelalderens alminding hen i vid udtrækning som fælles græsningsland. Denne udmark, som på Søllerød-egnen gik under betegnelsen »overdrev«, har efter gamle navne at dømme i en periode været delt op mellem ejerlavene (byer eller enkeltgårde): »Holte Overdrev« hed det. Overdrev er det samme, som man andre steder kalder »fælled« eller »hede«.

Overdrevet

I Søllerødbogen 1954 beskrev Hans Ellekilde landbruget i Søllerød sogn i 1680'erne. Trørød havde, som det var normalt, sit overdrev inden for sognets grænser. Søllerød by havde ikke eget overdrev, men måtte græssse sine dyr i vangene, hvor der var en del skov, samt på skrænter og lignende steder. Overdrevet til Holte by (Gl. Holte), Øverød by samt hovedgården Dronninggård lå delvist udensogns og omfattede blandt andet det areal, hvor nutidens Rude Skov ligger. Overdrevenes belig-

genhed gør det til en nødvendighed at gå over amts- og sognegrænser for at supplere Hans Ellekildes indmarksbillede af Søllerød sogn med nogle udmarksbilleder.

Den store Matrikel

En matrikel er en fortegnelse over et lands faste ejendomme. Opmålingen og boniteringen af Danmarks land- og skovbrug under Christian V i årene 1681 til 1688 kaldes »Den store Matrikel«, og den skulle danne grundlag for en bedre skatteansættelse. Det er med rette, at man taler om »Den store Matrikel«, for arbejdet var stort anlagt og blev minutiøst gennemført. Først og fremmest blev hver eneste ager i de to kongeriger ved hjælp af kæder opmålt på langs og på tværs, siden blev arealet af hver ager beregnet. Desuden blev jordens kvalitet, forekomst af træbestande, høenge og andet vedkommende opnoteret. Det skete først i kladde, som siden blev renskrevet i nogle protokoller kaldet markbøger. Der blev udarbejdet én protokol for hvert ejerlav. Forhold vedrørende udmarken blev beskrevet herredsvis i »skov- og græsningsprotokollen« også kaldet »engtaksationsprotokollen« eller blot »protokollen«. Her kan man læse om skov, gærdselsrettigheder, græsningsrettigheder og meget andet i de hovedsageligt fælles udmarksområder. En del kontrolmålinger og ekstra bemærkninger blev endelig indført i »modelbøgerne«. Alle disse dokumenter findes tilgængelige på Rigsarkivet.

Rude Skov = Det store overdrev

For studiet af overdrevene er det særligt »protokollen«, der har betydning. Her fremgår det, at Rude Skovs område blev kaldt »det store overdrev« eller »det store fælles overdrev«. Det blev brugt i fællesskab af Holte, Øverød, Sandbjerg, Høsterkøb, Ravnsnæs, Kajerød, Birkerød og Dronninggård. Dertil kom visse rettigheder for Ebberødgård, Skovrød Mølle og Lollikhusene. Hver del af overdrevet havde navn efter den by eller gård, som den pågældende part formodentlig engang alene havde benyttet. I 1682 var overdrevets enkelte dele ikke geografisk adskilte. Overdrevet udgjorde et græsningslag, hvor dyremængden var bestemt ved en fælles indgået aftale mellem de enkelte byer og gårde.

Mange af 1600-tallets stednavne er desværre gået tabt, andre er van-

Første side af markbogen for Ebberød og Skovrød 1682.

»anno 1682 Den 14. Augustii. Hirsk Holms Ambt och Birch. Ebberød Gaard og Skouerød tilhører Erche Biskopinnen Marie Schwane, som er ett ejendombs Godz og forwaltis af Hans Marchwart.
Denne Gaardz Herligheder, af March och Eng, Schouff og Fiskerie, findes her effter Rigtig Specificerit.
Først til samme gaard findes tuende jordlagte wange, hvor af een del aarlig saas, og aarlig høstis, nemblig:
1. Ebberød Wang ligger omkring gaarden
2. Skowrød Wang og ligger udi vildtbanen.«

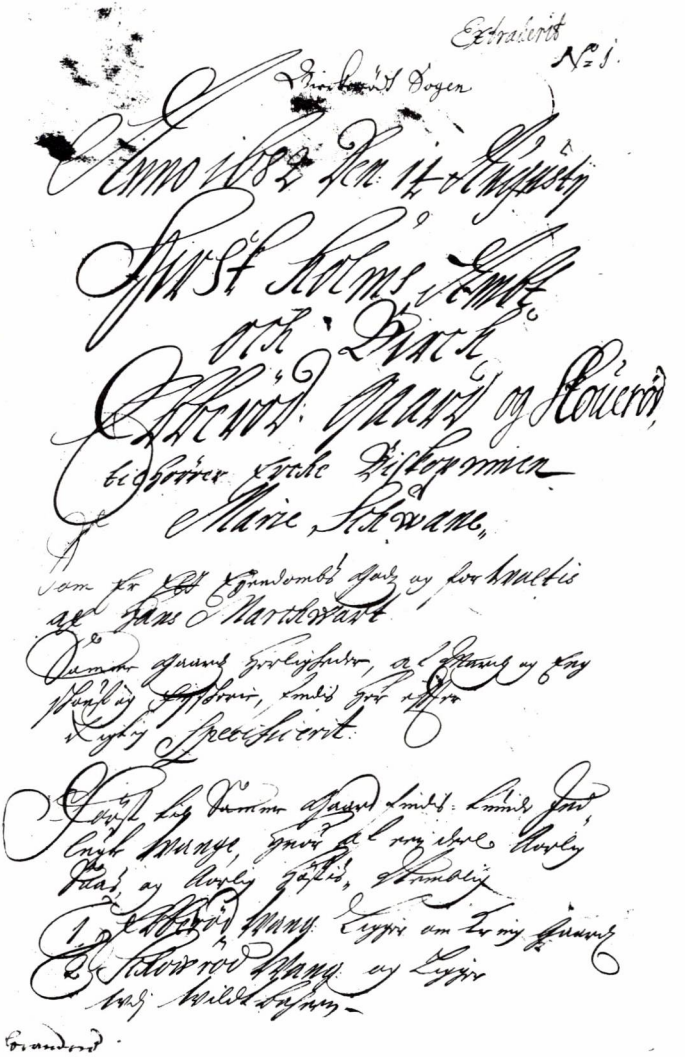

skelige at stedfæste, som også grænser for vange og overdrev kan være det. Det skyldes, at der ikke blev tegnet kort i forbindelse med matriklen. De kom først hen i 1700-tallet. Derfor må man nøjes med en tilnærmet opfattelse af forholdene sidst i 1600-tallet. Det er til gengæld betydningsfuldt nok, for dokumenterne til Den store Matrikel er det ældste landsdækkende materiale, der gør det muligt at forstå det nutidige danske landskab.

Vildtbanen

Praktisk taget al agerjord, der grænser til nutidens Rude Skov, deler skæbne med det øvrige Nordøstsjælland ved, at kronens feudalrettigheder er veloplyste gennem matriklens gentagne notat: »ligger i vildtbanen«. Næsten lige så generel er bemærkningen: »byen har ingen skovparter, men har skov i sine vange. Hvad derudover er nødvendigt af gærdsel, brændsel og tømmer anvises i Vore (kongens) skove efter ordinansen«. Det vil sige, at man efter ansøgning kunne få anvist ris til gærder, brændsel samt tømmer til ombygning eller genopførelse efter ildsvåde.

Kongens jagtrettigheder, som blev gjort omfattende allerede af Frederik II, optog også lovgiveren Christian V. Han forsynede egnen med jagtanlæg som Frederiksborg, Jægersborg-Ibstrup, Frederiksdal, Dronninggård og Hørsholm. Jagten var og blev en afgørende hindring for agerbruget. Allerede før parforcejagtens indførelse krævede jagten uhindret passage, gærderne åbnet før given dato. Vildtet skulle frit kunne invadere agrene fra Mikkelsdag den 29. september til 1. maj. Kongens skovret blev fastslået ved enevældens indførelse. Den var dog forberedt ved foregående seklers forordninger, der synes at snige retten ind gennem en bagdør ved tekster åbne for tolkning.

Hørsholm Birks skov- og græsningsprotokol

En betydelig del af det store fælles overdrev dækkes af skov- og græsningsprotokollen for Københavns amt samt Hørsholm Birk. Den omfatter således skovene fra en linie Amager – Smørum til linien fra Bregnerød til Bloustrød, derfra videre til Fredensborg og ned til Rungsted. Smørum hørte på den tid åbenbart til Sokkelund herred.

Ejendommeligt nok findes der to udgaver af protokollen, to forskellige bind. Begge besigtigelser af forholdene i Hørsholm Birk er imidlertid dateret samme dag, 6. september 1682. Den »sidste« udgave, som er kendelig på en marginnote, omhandler kun græsningens værdi. Den udmærker sig ved, at den deler græsningsretten ud til landsbyerne, og i hver by deler den lige mellem gårdene. Det er almindeligt på egnen, at besigtigelsen munder ud i et totaltal for mængden af dyr og en bemærkning om hvilke landsbyers bønder, der bruger et bestemt overdrev. Endelig deles hver bys græsning »proportionaliter til hver gårds hartkorn«.

Først indledningerne:

1. udgave. »Såsom vi underskrevne otte mænd er af Hirsholm birketing opmeldt syne og besigtige alle Hendes Dronninglige Majestæts amts Hirsholms tilliggende skove og overdrev, hvad det for svins olden kan sættes og hvor mange fæes høveder på enhver skovpart kan græsses efter samme vore takst's videre indhold – den med største flid efterkommet, da har vi udi Hendes Majestæt, den kongelige Fru Moders velbetroede og -bestaltede amtsforvalter Sr Statius Eerdman samt skovriders og beridefogeders nærværelse samme skove overfaret og befinder som følger: ---«.

2. udgave. »Efter de kongl. Comissaarier ved landmålingen haver vi underskrevne otte mænd været til Hirsholm birketing opmeldt den 17. august sidst afvigte at besigtige og taksere alle overdrev her på amtet og derefter deling til enhver by og torp, hvormeget en hver gård kan græsses, da har vi i Hendes majestæts, Den kgl. Fru Moders amtsforvalters samt skovriderens og beridefogedernes overværelse dette befunden og overvejet som følger: ---«.

		svins olden	fæes høveder
1. udgave. Sandbjerg Østerskov begyndes ved Hirsholms stengærde, kaldes Vinter Gabet og endes ved Ravns Stette [stente] er hegnet		10	0
Sandbjerg Skov grænser fra Ravns Stette og til Tørvehusbroen		10	20
Høsterkøb Skov angår bag Birkehaven ned til Stampemøllen, siden derfra til Birkerøds Enghave, til Vaaeszen, Horse Kiette Liung, og Dehlholm og endes ved Rudestald		30	40
Dronninggårds Vange består ud i Rudevang, liggende øster fra Fuhrsøe og til Kongevejen og til Øverøds Stette og norden til Rudestald og -skov, så og noget derudi beregnet, som alt er indelukt		60	40
2. udgave. Sandbjerg Skov grænser fra Ravns Stette og til Tørvehus Broen, hvor Høsterkøbs Skov tager [begynder], angår bag Birkehaven ned til Stampemøllen, siden derfra til Birkerød Enghave til Vaasen ved Horse Kiette Liung, og Dehlholm og endes ved Rudestald			
Sandbjerg	6 gårde à 3 høveder		18
Høsterkøb	4 gårde à 3 høveder		12
Dronninggård & Rude	2 gårde à 15 høveder		30

I Sandbjerg Østerskov, som var inddiget, var der ingen græsning, og derfor kan man se bort fra den. Græsningens værdi er gået ned fra 1. til 2. udgave. Sandbjerg havde først 20 høveder, nu får hver af byens 6 gårde 3 høveder, i alt 18. Tilsvarende beregner 2. udgave 12 til Høsterkøb. De to gårde, Dronninggård og Rudegård tilhørende enkedronnin-

gen Sophie Amalie, får nu kun 30 høveder. Det ses ikke, at Høsterkøb får placeret noget kvæg i andre nærliggende skove. Dronninggård, derimod, skal have 5½ høveders overdrev på Københavns amt. Med miniature-skrift er flere steder indføjet: »Protokollen melder om«. Hermed hentydes til tidligere vurderinger til fastsættelse af landgilde. Det antal høveder, som protokollen melder om, er altid meget stort. Det stemmer ofte med, hvad der kan være anført for hver landsby i »markbogen«. Den skulle jo foruden ager og eng nævne, hvilke overdrevsrettigheder byen havde.

Protokollens oplysninger angående Holte, Trørød og Øverød. Protokollens lokalisering af »Nærumbs Ovre« (overdrev) og andre Søllerødskove viser, at de ikke har berørt Rude Skovs nuværende område.

---

1. udgave. Holte Skov begynder i øster imod Trøyerød og Maglemose, grenser i Sønder [skal være Nør] til Sandbjerg Skov og Ravns Stette, endes ved Tørvehus og Onde Vrå, der igen tager ved grøften ved Femb Søe Liung, endes ved Reeve Mosen til Brandebjerg til Kongeveyen, siden derfra til Øverøds skovled ved Grønneveyen, som så kaldes og til andre Kongeveyen: 50 svins olden, 50 høveder [til Trørød og Holte i alt]. Øverød 20 høveder.

2. udgave. Holte Skov begynder etc. som ovenfor og med den samme fejl gentaget af skriveren. Men videre står nu: »Tørvehusbroen og Onde Vrå«, og der sluttes: »og til anden Kongeveyen, som går til Hirsholm, og siden norden Holte og til Trøyerød igen«.

Holte:	7 gårde à 4 høveder ialt 28 høveder
Trøyerød:	7 gårde à 2 høveder ialt 14 høveder
Øverød:	6 gårde à 1 høved ialt 6 høveder.

I højre margin af 1. udgave er anført 50 høveder, det er Holtes og Trørøds. De følgende 20 op til 70 er Øverøds. I 2. udgave bliver der kun 28 + 14 + 6 = 48 i alt i stedet for 70. Størst er nedsættelsen for Øverøds vedkommende.

Overdrevets topografi

Tiden er inde til at repetere nogle af navnene på de lokaliteter, som ligger i eller i nærheden af nutidens Rude Skov. Over mod Trørød ligger det omtalte Raufn Stette. Det kan nærmere bestemmes af markbogen for Sandbjerg by, hvor det placeres lige syd for den lille skov Sanddalen. Inde i nutidens Rude Skov ligger Tørvehusbro, hvor Sandbjerg og Høsterkøb overdrev mødes. Det må være omtrent midtvejs mellem Agersø og Høsterkøb, idet Frederik II's Kongevej til Hørsholm gik øst om Høsterkøb kirke. Fra syd grænsede Holte Skov op til Tørvehusbroen. Af Holte Skovs overdrevsbeskrivelse fremgik det, at her lå Onde Vrå. Navnet Onde Vrå optræder på nutidens skovkort forvrænget i »Underup Mose«. På gamle kort står der Onde Vrå Mose.

Det fremgår ikke, om Femsølyng regnedes med til det store overdrev. Senere kortpåtegninger tyder på, at lyngmosen har været fælles for Hørsholm birk og Sokkelund herred, såkaldt »herredsalminding«.

Kort 1. Kortet er tegnet af landinspektør, senere stiftslandinspektør, O. Fensmark (1752-1827) i 1782. Matrikelarkivet.

Kortet deles diagonalt af 1760'ernes nye Hørsholm Kongevej. På matriklens tid var det Frederik II's mere snoede vej, der blev anvendt. Området sydøst for Hørsholm Kongevej er Holte Skov, overdrev til nutidens landsby Gammel Holte. Moserne helt mod nordøst i Holte Skov er Onde Vrå Mose og Tvindebæk Mose, begge forlængst afvandede.

Udover søerne i Femsølyng ses Awe – Ager Sø og Løyets – Løg – Sø. Desuden ses nogle af de gamle fiskedamme, som nævnes i matriklen, således Rævemose Sø, Ebberød Sø og Ny Stubbe Søe, som i 1682 hed Lille Stubbe Sø.

Vest for Hørsholm Kongevej ses husene beliggende ved agrene i skoven. Skoven er på store stykker meget tynd. Den viste plantager er yngre end matriklen, anlagt efter 1762.

HIRSCHHOLMS
HOSTER
KIØBENHAVNS
AMTER
GAARDS
KIØB
HOLTE
VANG
REV
OVER
Plantage

Fra Femsølyng – og det må være fra dens sydlige ende – går nu Holte Skovs grænse til grøften. Det drejer sig utvivlsomt om den stadigt eksisterende kæmpegrøft, der fører og førte vandet fra Femsølyng og Horsekær til Svenske Dam og Svends Dam. Derfra går Holte Skov til Rævemosen og videre til Brandebjerg, nutidens Svinebjerg, »til« – det betyder ved – Kongevejen. Det er her Hørsholm Kongevej, og den udgør skovgrænsen ned til Rudersdal. Derfra går skovgrænsen mod øst til Øverøds skovled ved Grønnevejen. Regner man med, at skovgrænsen er den samme som på de 100 år yngre kort, så er Grønnevejen identisk med nutidens Rudersdalsvej, og skovleddet ligger som nu ved Paradisegen. På et kort fra 1764 tegnet af den nye Kongevejs ingeniør J. Marmillod (Rigsarkivet) kan man se, at der går en vej mod nord ind i skoven fra den afmærkede senere Rudersdalsvej. Endelig nævner protokollen, at Holte Skov går til »andre Kongevejen«, som i 1. udgave må være Frederiksborg Kongevej, eftersom Hørsholm Kongevej allerede har været nævnt som Kongevejen. Beskrivelsen falder i øvrigt naturlig, forudsat at det hele ses fra Øverødsiden. Denne sidste del af beskrivelsen må tage sigte på den del af overdrevet, som i Holte markbog angives at grænse til Bistrup, og som skal omtales nærmere nedenfor. Det er den del af overdrevet, der omkring 1780 udskilles og tillægges Dronninggård.

Vejene

Skov- og græsningsprotokollens 2. udgave synes afskrevet efter 1. udgave, idet den medtager dennes fejl. Den opererer dog kun med én kongevej: den til Hørsholm. Derved udelader den hele overdrevets vestlige del, som er omtalt i Holtes markbog. Samtidig giver dens beskrivelse ingen tilfredsstillende forklaring på overdrevets grænser.

Høsterkøbs overdrev er vanskeligt at overskue efter beskrivelsen i 1. udgave. Det går bedre efter 2. udgave, for her har en lokalkendt afskriver gjort en indsats for at bedre forståelsen med en lille tekstændring. Såfremt man læser: »Birkerød Enghave til (= ved) Vaasen ved Horse Kiette Liung«, så kan man forstå meningen: overdrevet går fra Femsø-

Foruden matriklens »store grøft« fra Horse Kiette Liung findes en anden stor grøft fra Skovrød Sø til stedet for Skovrød Mølle. Desuden findes den her viste grøft, som forbinder Ebberød Sø med Skovrød Sø. Grøfterne er lige store, ser omtrent ens ud, og ingen af dem fører vand i nutiden, det løber i rør under deres bund. (foto 1984).

lyng bagom Birkehaven – og dermed nord og vest om Ebberøds enemærke – videre til Stampemøllen ved Frederiksborg Kongevej. Herfra går overdrevet videre syd om Ebberøds enemærke og siden mod øst til Birkerøds Enghave, der ligger ved Horse Kiette Vaasen, som er afløbet fra Horsekær lige syd for Femsølyng. Derved er det lykkedes at beskrive den krans af overdrev, der omgiver Ebberøds enemærke, på en sådan måde, at det stemmer med det 100 år yngre kort 2. På denne krans af

overdrev er hæftet en »hale« ned over Dilholm til Rudersdal. Dette sidste område medtages ikke i Høsterkøbs markbog, måske fordi det ligger for langt borte, måske af andre, os ukendte grunde.

Grøfter, kanaler og fiskedamme

Svends Dam og Svenske Dam omtales ikke i markbogen 1682, de var muligvis endnu ikke anlagt, derimod fandtes åbenbart den store grøft fra Femsølyng. Det må være den, der har affødt anlægget af de to damme. Men det kæmpearbejde, det har været at grave den, må tillige have tilsigtet noget mere betydningsfuldt. Femsølyngs afløb synes fra naturens hånd at have gået østover gennem Tvindebæk, som i området var uden synderligt fald. Den store grøft er gravet, så afløbsvandet fra den vigtige tørvelyng er ført gennem vandskellet vest ud. Antagelig er det vand, der kommer gennem den store grøft, en afgørende forudsætning for såvel fiskeparken som den industrielle ekspansion ved Skovrød.

Birkerød Enghave har åbenbart ligget langs afløbet fra moserne øst for Maglebjerg og dermed mellem vestenden af den store grøft og østenden af Ebberød Sø. Enghaven har nok også omfattet den lavning, hvor de nævnte to damme blev anlagt, hvilket skete før 1708.

Grøfternes eller kanalernes størrelse her i skoven skyldes næppe en overvældende mængde vand, men det forhold, at vandet skulle løbe i rette niveau. For at komme dybt nok ned måtte der graves i terrasser, og jorden måtte kastes op fra den ene til den anden. Derfor er grøfterne så brede foroven.

Græsningsproblemerne i overdrevet

Angivelsen af »fæes høveder« er væsentligt mindre i 2. end i 1. udgave af protokollen. Det er tydeligt, når man nærlæser også markbøgerne for Høsterkøb og Sandbjerg, at disse byer sammen med byerne Birkerød, Trørød, Holte, Øverød og Dronninggård skal dele grænsningsretten i et område, der ikke er geografisk separeret. Det har det muligvis engang været, overdrevsnavnene kunne tyde på det. På et tidspunkt må der i så fald være arrangeret et overdrevsfællesskab byerne imellem, som man kender det fra f.eks. Lolland.

Af markbøgerne for bondebyerne Sandbjerg, Trørød, Øverød og

Kort 2. Udsnit af den fra Schweitz indkaldte vejingeniør Marmillods kort med forslag til Kongevejens linieføring på strækningen Sorgenfri-Rudersdal (Ruderstald), approberet aug. 1764. Man valgte som bekendt den vestlige linie (på kortet angivet med kraftig midtstreg). Den gamle landevej fra Gielshus gennem skoven til Ruderdal ses aftegnet mellem de to forslåede vejføringer, ligesom kanalen fra Søllerød sø til Vejle sø skimtes. Den nuværende Rudersdalsvej og den temmeligt præcist tegnede landsby Øverød ses i kortets nordøstlige del. (Rigsarkivet. Arkivar Jørgen Nybo Rasmussen har behandlet dette kort indgående i Oksbjerg og Worsøe 1984, se litteraturlisten s. 44).

Holte, hvor kreaturtallet er anført, ser man, at hver by kræver sin ret til en vis mængde dyr i overdrevet. Det gør man ved at opføre netop det antal, som man altid har haft, i markbøgerne samt i protokollens 1. udgave. Tallene fremføres antagelig som et forhandlingsgrundlag. De lavere tal i protokollens 2. udgave er så det endelige resultat af forhandlingerne. De tal er nok et mere realistisk udtryk for overdrevets aktuelle bæreevne end de gamle tal.

Kun få af de skovstykker, der lå i landsbyernes egne vange, blev belagt med afgift, den såkaldte oldenskyld eller oldengæld, for at holde husdyr, særlig svin i skoven. Det stemmer med, at man sjældent kunne udnytte oldendriften af hensyn til vintersæden, der alene var rug. Svinene kom normalt først på olden efter høst og gik så ude til hen under jul. Det var på den tid, at bog og agern var modne. Af tingbogen for Sokke-

Kort 3. Kortet over Høsterkøbs og Kajerøds overdrev er tegnet efter ordre fra Rentekammeret af økonomisk landmåler med kgl. bestalling L. M. Kiærulf (1731-1784) kort før hans død. Kortet viser den krans af overdrev, der omgav Ebberøds marker, der med ganske svage omrids ses i kortets centrale del. Overdrevet ligger i vinkelen mellem Frederiksborg Kongevej i vest og Hørsholm Kongevej i øst. Atter øst herfor hed overdrevet som nævnt Holte Skov. Ebberøds marker er vist på kort 5. Skovrød Vang er de små dyrkede (skraverede) arealer straks syd for »Skovrød-Huusene«. Ved dem lå den oprindelige Skovrød Mølle, og lidt nordligere ved skovleddet »Krut-Porten« lå stenmøllen en slags knusemølle til krudtværket. Her i 1784 er begge disse møller væk og erstattet af »Naabis Mølle« ved Frederiksborg Kongevej. Overdrevet nodvest for Ebberøds marker hed Hestehaven, hvor gården altså havde del i det fælles overdrev. Så vidt den vestlige del af udsnittet. På dets østlige del ses »Femse-Lyng« med navn, som mod syd går over i Horse Kiette Liung uden navn, det er den del af mosen, som ligger umiddelbart syd for »Plantage 1762 & 63«. Herfra gik, og går, »den store grøft« ned til dammen ved Ebberød Søs nordøsthjørne. Det er Svends Dam, som er vist på kortet, Svenske Dam lå straks nordøst for den, men ingen af disse damme fandtes 1682. Dengang lå Birkerød Enghave i dette område. Skovrød Enghave, der fortsat eksisterede er det svagt signerede område vest for Frederiksborg Kongevej. Med i den blivende Rude Skov kom kun, hvad der lå syd for den prikkede linie. Matrikelarkivet.

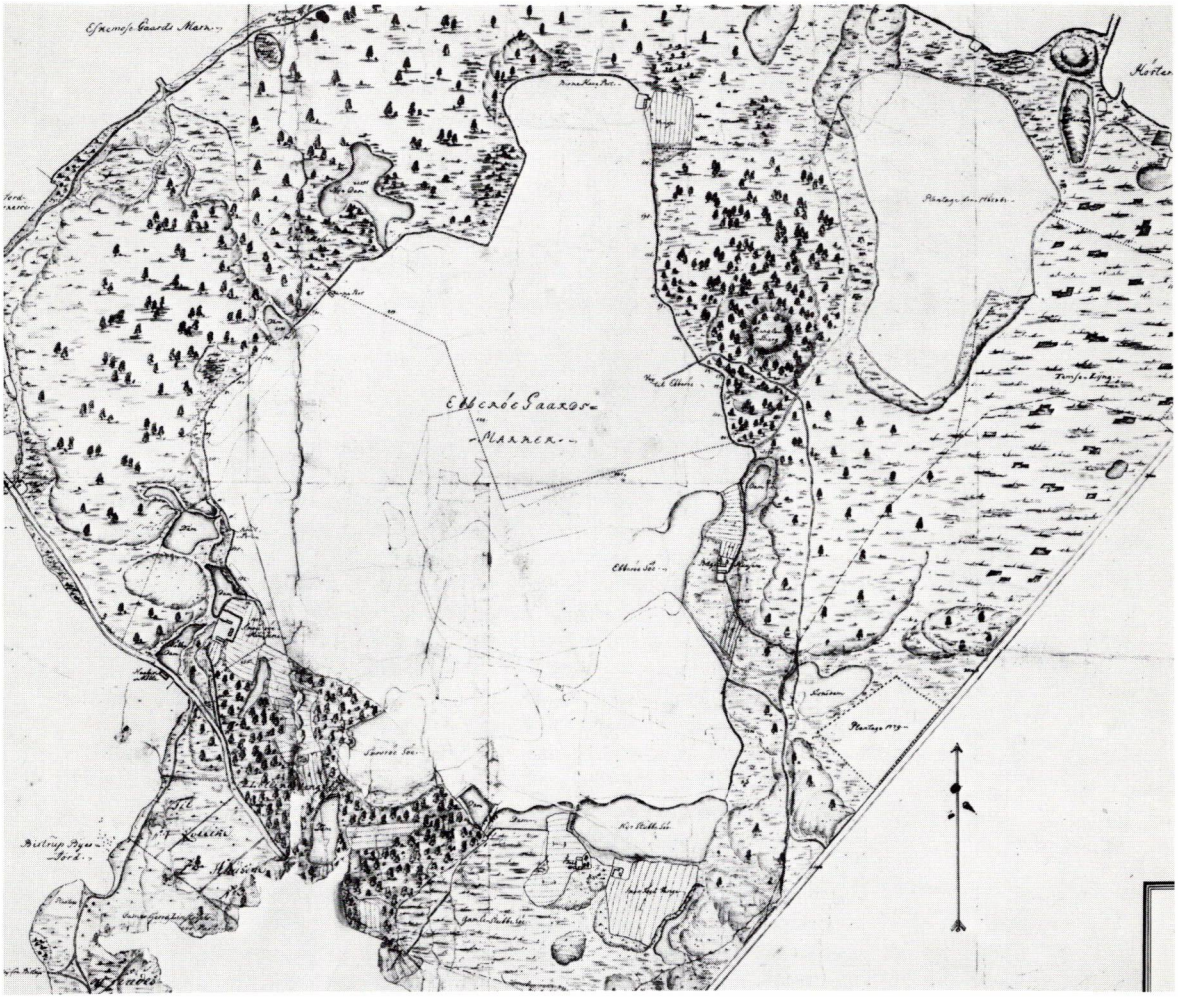
Eskemose Gaards Mark
Ebberöe Gaards
Marker
Ebberöe Sö
Plantage
Plantage
Bistrup Byes
Jord

lund herred fremgår det dog, at kongens tørvefoged i Femsølyng i 1633 havde svin gående i skoven i sommertiden.

I 1682 havde bønderne ikke brugsret til træerne i vangene. Der var underskov til gærdsel og brænde i Søllerøds og Holtes vange såvel som i Ebberødgårds. Øverød havde ikke gærdsel, men kunne købe andre ste-

Kort 4. Kortet, der viser Dronninggårds og Rudegårds andel af det fælles overdrev, er tegnet af C. D. Luplau omkr. 1786. Matrikelarkivet.

Han kom til Danmark 1763 sammen med forstmanden von Langen. Luplau har tegnet mangfoldige smukke kort og bar da også titlen forstdesignateur. Den vestlige halvdel af overdrevet afgrænses i sydvest mod Rude Vang af et stengærde, en del af det findes nu som skovgærde på nordsiden af Frederikslund Skov. Mod Bistrups og Birkerøds jorder er overdrevet afgrænset af risgærder.

Langs vejen fra Rudersdal mod Bistrup, til dels nutidens Vasevej, er angivet et smalt engdrag. På begge sider af vejen ses hinsides engen signatur for høj skov og for underskov vist med henholdsvis store og små træer. Omkring Bramerholm er der mosesignatur, det er en del af Vaserne. Bramerholm og det syd- nordgående gamle gærde kan endnu ses vest for jernbanen. I stengærdet mod Rude Vang ses »Jagt-Leed«, der nok har med den kongelige vildtbane at gøre. Rudegård og overdrevet lå i vildtbanen, hvor jagten var kongens, han forlangte passende åbninger i alle gærder i vinterhalvåret. Vildtbanen blev håndhævet endnu 1765, men betydningen bortfaldt, da parforcejagten definitivt blev indstillet i 1777. Kongevejen til Frederiksborg er meget snoet, det er stadig Frederik II's gamle vej, den nye blev først påbegyndt i 1790'erne. På det tidspunkt havde den nye rette kongevej til Hørsholm været færdig i en snes år. På nordsiden af Rudersdal Runddel ligger en bygning, hovedbygningen til den nye Rudegård. I nord er Lollike Vangs sydende mod overdrevet afgrænset af et stengærde. Sydfor det og dermed ude i overdrevet ses et par små agre og en eng med lavskov (stævningsskov). Skoven synes samlet på højere områder med klart angivne grænser mod mosen. Sydvest for Bregneholm er der angivet træer på mosebund. I moserne ses mangfoldige tørvegrave. Vest for Bregneholm ses Gamle Stubbe Sø. Den hed i gavebrevet af 1659, i markbogen 1682 og i et skøde af 1708 Store Stubbe Sø, og den var under tilgroning. Siden begyndelsen af 1800-tallet har Gamle Stubbe Sø været kaldt Sækkedam. Dronninggårds overdrevs grænse mod sydøst er Hørsholmvejen, der danner skel mod Holtes overdrev. Mod Høsterkøbs overdrev går grænsen, til dels i form af et gærde, fra Bregneholm mod sydøst til Hørsholm Kongevej. Rester af dette gærde findes endnu.

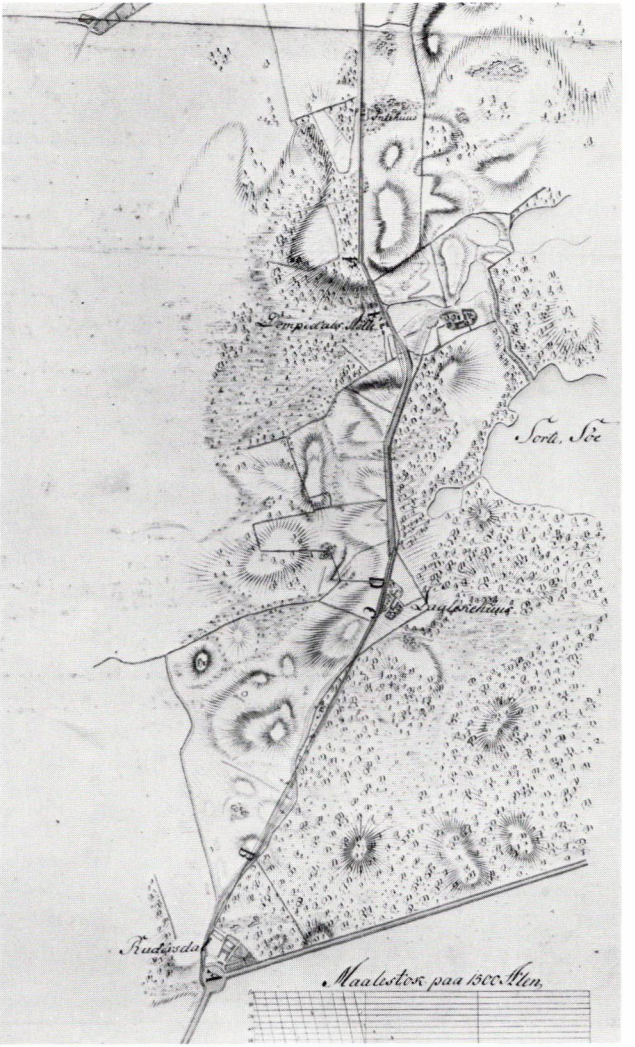
Sorte, Söe
Maalestok paa 1500 Ellen

der, måske på Dronninggård, der havde underskov i overflødighed. Under alle omstændigheder skulle træerne udvises dem af godsejeren, som var kronen.

Det er sandsynligt, at den nye græsningsprotokol af 6.9.1682 har givet anledning til skuffelse hos bønderne. Den stærke nedsættelse af kreaturtallet i overdrevet kan hænge sammen med effektiviseringen af dronningens landbrug på Dronninggård. Dog skal man nok også se nedsættelsen som delvis forårsaget af en almindelig landbrugsudvikling, hvor bønderne opdyrkede dele af de store fælles græsgange.

Dronninggård og Rude

I 1660 tilhørte såvel Dronninggård som Hørsholm dronningen. En vigtig del af Dronninggård var den nordøstlige del af gårdens overdrev. Det indbefattede den sydvestlige del af nutidens Rude Skov samt arealerne vest herfor over til Bistrup bys jorder. Overdrevet var som nævnt en del af det store fælles overdrev. Den del af Dronninggårds skov, som lå ved østenden af Furesøen, og hvoraf den senere Frederikslund Skov er fremgået, lå i Rude Vang og hørte således ikke til overdrevet.

Til trods herfor anfører markbogen for Dronninggård 1682 »intet overdrev«. Denne besynderlige påstand må formodentlig opfattes som en programerklæring: vi må af med det umoderne overdrev. På den tid var der på flere godser, bl.a. Dronninggård, tanker fremme om bevidst produktion af græs på velgødet bund i vangene, nemlig det såkaldte kobbelbrug med afveksling mellem korn og græsafgrøder på indhegnede marker. Det var blot ikke blevet virkeligheden her ved Rude Skov i 1682. Endnu omkring 1770 havde Dronninggård stadig sin andel i det store fælles overdrev.

Landbrugsmodernisering

1670 var der blevet indsat 32 køer på Rude, Christian IV's gamle stutterigård. Det kan have været med tanke på et fremtidigt kobbelbrug. Det angives ikke, om der sideløbende stadig i 1670 var stutteridrift på Rude. Endnu i 1723 hørte Rude til Hørsholm, og på dette tidspunkt havde kronprins Christian stutteri på gården, køerne hører man ikke mere om.

Efter at gården i 1772 var kommet i privat eje, fik den udskiftet den bestemte del af det store overdrev, der er vist på kort 3, som ejendom. Det område har kunnet bære en anselig besætning. En del af det blev få år senere solgt efter en »ny skovudskiftning«. Derefter oprettedes engang mellem 1776 og 1781 på en del af den frasolgte jord en ny gård med navnet Rudegård, som altså ikke hørte til Dronninggård. Den nye gårds hovedbygning stod færdig 1784. Den lå i vinklen mellem de to kongeveje, hvor den ses på et par ældre kort.

Rudegård udskiftes fra Dronninggård

Intet kort viser beliggenheden af den gamle gård Rude, ingen jordfaste levn har røbet, hvor den lå. Beliggenheden af Rude Stald, gemeenligen kaldet Rudersdal, bedested og staldbygninger opført 1661, fremgår af ovenfor omtalte J. Marmillods kort fra 1764: det var pladsen for den nuværende Rudersdal kro.

Ebberød og Skovrød

Den del af Den store Matrikels dokumenter, som vi hidtil har set på, har givet indsigt i forholdene i den sydlige og østlige del af området for nutidens Rude Skov. For at få noget at vide om skovens store nordvestlige del må man se på jorderne til Ebberød og Skovrød samt på forhold, der angår Høsterkøb, Kajerød og Birkerød.

I 1650 fik Hans Svane, biskop i København, Ebberød i forpagtning af Korfitz Ulfeldt, der dengang sad på Hørsholm. Fæstebrevet kender man ikke. Ni år senere fik han Ebberød og Skovrød som gave af Frederik III. I et gavebrev af 1659 fik han brugsretten til Store og Lille Stubbemoses vande. Gaven blev bekræftet i 1661 med tilføjelse af langt flere vandrettigheder til moser, lavninger og »andre dertil liggende, opdæmmede skovmoser, parker og fiskevande«. Først nu nævnes de dybere søer, Ebberød Sø og Skovrød Sø, og nu kaldes Store og Lille Stubbemose for søer. Opstemningen er åbenbart gået vidt. Biskop Svane døde i 1668.

Fra matriklen af 1661 vides, at såvel Rudegård som Skovrød nedbrændte under svenskekrigene.

Markbogen 1682

Markbogen for Birkerød sogn når den 14. august 1682 til Ebberød og Skovrød. Disse ejendomme tilhørte da, 14 år efter biskoppens død,

Erche-Biskopinden Marie Schwane: »––– som er et ejendomsgods og forvaltes af Hans O. Marckwarth. Denne gårds herligheder, al mark og eng, skov og fiskeri findes her efter stående rigtigt specificeret«.

Markbogen begynder således:

»Først til samme gård findes tvende indelukte vange, som årligt sås og høstes: Ebberød Vang, der ligger omkring gården og Skovrød Vang, der ligger udi vildtbanen. Vangens markskel og udstrækning findes nedenstående videre beskrevet«.

Engbunden (høengene) er specificeret sammen med vangenes mål og taksering. Af særlig betydning for Rude Skovs landskab skal her citeres markbogens oplysninger om Skovrød Mølle og fiskeparken:

»Nedenfor Skovrød Vang ligger en græsmølle som kaldes Skovrød Mølle og drives af et hjul, som er udi diameter 5 alen, og maler samme mølle fra Jacobi Dag udi efterhøst [25.7.] og til Philipi Jacobi Dag [1.5.]«.

Tidsangivelsen er senere indføjet, og driftsbegrænsningen begrundes i efterstående:

»for fiskeries skyld at ikke nogen manquement [mangel] udi dammene af vand skal være. Og samme mølle beboes af Arfue Andersen. Ingen afgift af samme mølle, uden hvad tolvkorn falder, hvoraf den ene halvdel til gården, den anden halvdel til Møllevejen[s underhold], og er samme bevilget, at han sår lidt sæd af rug og byg udi Skovrøds vang, som er målt til gården.

Vandfaldet belangende: kommer af Kirkedam og Store og Lille Rørdam.

Udi i forrige tider har ligget en mølle nedenfor beskrevne [Skovrød] mølle, hvilken er ganske ruineret, af årsag Hans Majestæts Stampemølle udi Dyrgården, så hører Krutz Huus eller vandfald og til orten udi disse tider – [denne mærkelige ytring vender vi tilbage til]. En stampemølle er en mølle med »stamper«, en slags hamre til at stampe vadmel eller som her krudt med.

Udi Skovrød Vang findes 4 huse, som er opført af salig Erchebiskoppen. De har ingen jord uden hver lidt til en kålhave, giver ganske intet uden gør hoveri til gården, nemlig:

Ebberød Sø har været tørlagt det meste af tiden siden 1868. Nu fylder skovvæsenet den op igen for at forbedre planters og dyrs levevilkår, forbedre naturen. (foto 1982).

[her opregnes de 7 familier i de 4 huse med husfaderens navn, og det bemærkes, at et hus ligger i Ebberød Vang].

Fiskedammene

Fiskeri angående til gården, som ligger mest udi overdrevet, nemlig efterskrevne søer og damme:

Store Stubbe Sø som er begroet og kan ej bruges, årsåg at bunden er opdreven og flyder som sæk oven på.

Lille Stubbe Søe-Dam ligger afløben [tappet] og til kommende år bliver igen besat eftersom den skal repareres.

Ræve Mosen er besat med karper.

Mørke Dam er afløben og ikke i mange år brugt.

Eskemosen Dam er afløben, men skal besættes og må repareres.

Nye Dam er besat med karper.

Stubbe Dam [altså en anden end de ovenfor nævnte] er besat med karper, og det samme gælder følgende:

Kirkedam, Store Rørdam, Lille Rørdam, Mølledam, Stampedam.

Birkehus Dam er afløbet og bliver brugt tilkommende år.

Køkken Dam er besat med karper.

Svinedammen bliver ikke mere brugt.

Langemose Dam ligger mellem Kajerød og Eskemose, er afløben, men bliver tilkommende år under dæmning igen og giver årlig til Kajerød og Eskemose og Birkerød, eftersom dammen stiger noget højt på bøndernes jord, 26 sletdaler.

Flag Sø ligger udi overdrevet mellem Brenerød og Farum, er besat med karper, og ligger dertil et lidet stykke jord eller grund til at bygge hus på, samme jord ligger ved Brenerød.

Steenwersdam ligger mellem Farum Vang og Rafnholz grund, er ikke sat fuld med karper, men af nogle hundrede, og er samme dam ligebeskaffendes med Langemose Dam og giver til Stavnsholt 15 sletdaler og til Peder Lauritzen i Farum 1 otting smør.

Efter forskrevne beretning findes ingen søer og damme mere som er specificeret.

Skovparter og undergrund hører til gården, samt som gårdsens grund vedkommende udi Hestehaven og Stubbe Sø Bakke, hvis størrelse og takst videre af takseringsmændene på skoven bliver beskrevet og takseret.

Ellers findes udi gårdens vange skov og underskov, som og bliver takseret og beskrevet ved samme mænd.

Ingen tørvemoser.

Overdrev til gården udi Hestehaven og Stubbe Sø Bakke, som hører til gården.

[Her følger en fuldstændig opmåling af de to hegnede vange Ebberød Vang og Skovrød Vang, men herom senere].

En enghave, kaldet Skovrød Enghave, strækker sig sønder og nør, ligger mellem overdrevet og Birkerød markskel, er takseret til årlig høstning: god eng – 3 læs«.

Så vidt markbogens oversigt. Nu lidt om dens mening.

Skovrød

Ved Skovrød lå der 1682 mod nord og øst en enghave. Desuden var der en vandmølle med et hjul på 5 alen. Den var beboet af Arvid Andersen. Han måtte tolde af kornet, men han skulle aflevere 1/12 deraf til

Nye Stubbe Søe, som ses på kort 4, er antagelig identisk med matriklens Lille Stubbe Søe, som ikke ses på noget kort. Her ses dæmningen, som fører nutidens skovvej Dilholmsvej over den forlængst afvandede dams afløbsgrøft. I billedets baggrund lå skov- og græsningsprotokollens Delholm-Huuse omgivet af små agre, som det ses på samme kort. (foto 1984).

gården og Møllevejs vedligeholdelse. I øvrigt betalte han ingen afgift, havde endda lidt dyrkningsret i Skovrød Vang (sml. kort 3).

Foruden denne vang, som lå i vildtbanen, kongens reserverede jagtområde, bestod landbruget af Ebberød Vang. Begge vange var indelukte, det vil sige hegnede. Inde i vangene var der, som man snart skal se, engbund, skov og underskov.

Uden for vangene var der to områder med skov og underskov, nemlig Hestehave og Stubbe Sø Bakke, som takseres af skovsynsmændene i en anden protokol, herom nedenfor. Ejendommen bestod altså i de to indelukte vange, i Skovrød Enghave samt i Hestehave og Stubbe Søe Bakke. Dertil kom »herlighederne«, som var fiskeriet og mølledriften. Markbogen nævner foruden de ovenfor omtalte Flak Sø og Steenwersdam flere damme ude i omverdenens bondeland. I alt er der 20 navngivne damme opregnet i et gavebrev af 1665.

Møllen i Rude Skov

Det eneste mystiske er markbogens beskrivelse af den ruinerede mølle. Den skulle have ligget nedenfor (dvs. nedstrøms) Skovrød Mølle og være blevet ødelagt ved anlæggelsen af Kronens Stampemølle. Desuden er nævnt Krutz Huus og vandfald på en måde, der ikke giver nogen

Kort 5. Udsnit af planlægningskort for fornyelsen af Frederiksborg Kongevej. Tegnet 1792 af kaptajn Gulbrandt Arents. Landsarkivet for Sjælland.

Vejomlægningen ved Rude Skov består hovedsageligt i udretning af kurver på Frederik II's gamle vej. Højderne er vist med streger i bakkernes hældningsretning. Kortet giver møllernes topografi.

Før 1629 havde kronen en vandmølle sydvest for »Dompedals Mølle«. Mellem 1629 og 1645 anlagde Bentsvinger en mølle ved Skovrød, hvis dæmning ses straks nord for husene. Ved Kongevejen blev før 1682 anlagt en stampemølle, hvorved kronens mølle nedenfor blev øde. Stampemøllen hørte til en krudtfabrik, som også omfattede en stenmølle, som antagelig lå ved Krutporten på kort 2. Stampemøllen eksploderede 1707 og efterfulgtes straks af kornmøllen Naabis Mølle. Krudtmøllen hører vi ikke mere om og Skovrød Mølle forsvandt inden 1754. Tilbage var så kun Naabis Mølle, som Pontoppidan 1763 kaldte Dumpedals Mølle. Omkring 1800 blev anlagt en vindmølle på bakken nord for. Vandmøllen beholdt navnet Dumpedals Mølle til nedlæggelsen i 1850'erne. Vindmøllen brændte i 1840'erne og blev flyttet til Birkerød, idet den fik navnet Naabis Mølle med. Birkerødmøllen med tilhørende bageri nedbrændte i 1949.

Man bemærker, at Skovrød Sø fejlagtigt er benævnt »Sorte Sø«. Man ser søens afløb, den ene af Rude Skovs tre store grøfter, fra Sorte Sø ned til Kornmølledam. Længst mod syd, hvor de to kongeveje løber sammen ses den nye Rudegård fra 1784. Det fine haveanlæg ses tydeligt.

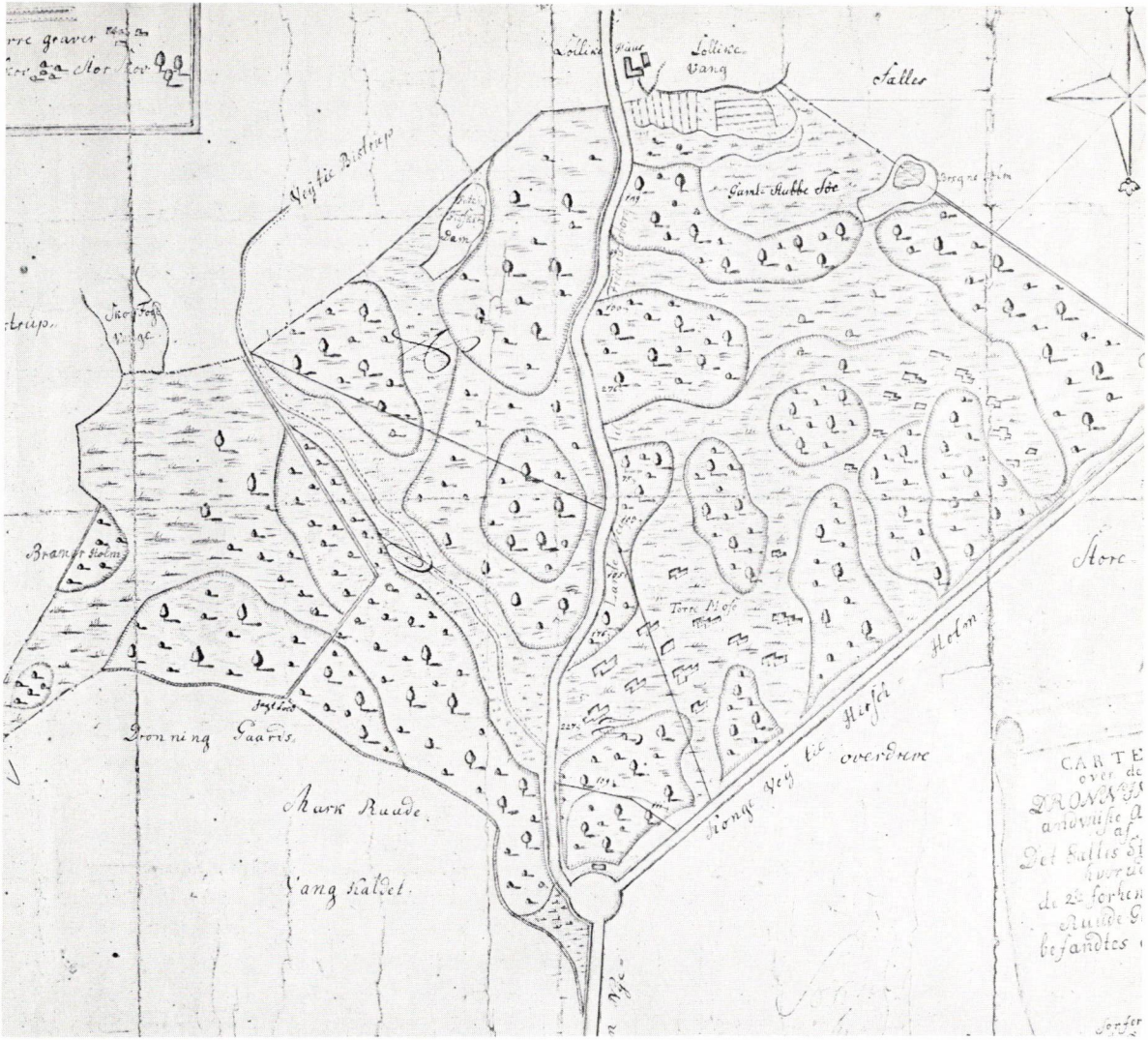
Lollike Vang
Falles
Veytie Bistrup
Gamle Rubbe Soe
Bramer Holm
Torre Mose
Dronning Gaards
Mark Ruude
Vang Kaldet
Konge Veytie Hirsch Holm
overdreve
Store

mening. Den mest nærliggende forklaring er, at der ved renskrivning er faldet en linie ud. Krutz Huus kan dog vel knyttes til Stampemøllen, det ville i det mindste være naturligt.

Matriklen summerer markbogens notater op i modelbogen, der gengiver den samme mærkelige ytring og søger at finde en mening. Modelbogen siger: »Udi i forrige tider har der ligget en mølle nedenfor Skovrød Mølle, som nu er ganske ruineret og øde, formedelst stampemøllen ved Dyrgården, hvorhen vandfaldet har sit løb«. Det var altså en »dyrgård«, en hegnet dyrehave, og i den lå en stampemølle. Når omlægning af vandets forløb har gjort en ældre vandmølle uanvendelig, må vi gå ud fra, at det var en ændring, der var foretaget oven for den gamle mølle. Følgelig har dyrehaven og stampemøllen ligget ved Skovrød. Da »Stampemølle« og »Krutz Huus« hører sammen, må her vel have været et krudtværk.

Stampemøllen tilhørte 1682 Kongehuset, men den var anlagt omkring 1629 af mester på Bremerholm Anders Bentsvinger. Den forblev i hans og siden i hans hustrus eje til 1645. Det ved vi blandt andet fra »Kronens skøder«. Fra biskop Svanes tid på Ebberød hører man intet om møllen ved Skovrød, der eksisterer næppe tingbøger for Birkerød fra denne periode.

Endelig fik man at vide, at møllen var en græsmølle, og det gjaldt nok såvel kornmølle som stampemølle, ellers vilde det være uden hensigt. Om græsmøller står der i Christian V's Danske Lov, XI. Capitel: »Hvo som haver vinter – eller græsmølle/ han skal optage stieborde den første maji og ej sette det neder igen/ før end alt høe og korn er inde af den sted eller derhos så vit vandet ikke måtte lukkes ud til skade for avlingen langs vandløbet nedenfor møllen«. Der måtte kort og godt ikke stemmes i sommertiden. Desuden har møllen ikke kunnet køre, mens vandet blev stemt i de ovenfor liggende fiskedamme. Det må have gjort møllerne mindre rentable.

Agerbruget til Ebberød og Skovrød

Markbogen opmålte Ebberød Vang 1682 til ca. 350.000 kvadratalen

eller omkring 25 tønder land. Heraf var 2/3 »god bygjord«, resten var havrejord af kategorierne »god, middel og ond«.

Markbogens indledning fortæller, at Ebberød Vang lå omkring gården. Den kaldes også Ebberød Sø Vang – et navn der først dukker op igen mere end 100 år senere. Gårdens agre »strækker Øster og Vester, Øster til Ebberød Skovhus og Sø, Vester til overdrevet, Norden til Birkehave Vang, Sønden til overdrevet og er målt i 48 styker«. På nordsiden af Ebberød Søens østende har altså ligget et hus, hvorfra ageren har strakt sig op forbi Ebberødgård til Birkehave Vang, som hørte til Birkerød by. Engbunden er vurderet til 4 læs mosefoder, dvs. dårligt hø.

Markbogen opmåler Skovrød Vang til 128.000 kvadratalen eller ca. 9 tønder land, hvoraf 2/3 er god bygjord og resten god havrejord. Markbogen angiver endvidere, at Skovrød Vang ligger »i vildtbanen«. Dens agre strækker sig »synder og nør, sønden til Rude Skov, norden til Hestehaven, østen til Skovrød Sø, vesten til præsteskoven og er målt i 20 stykker«.

Størstedelen af de to vange, Ebberød og Skovrød, tilsåes i to år og hviler – ligger brak – i seks år. Vangene blev efter al sandsynlighed benyttet til græsning i brakperioderne, og kvæget kunne da frit veksle mellem vangene og overdrevet gennem åbne led. Således var det normalt andre steder. Brakgræsningen betyder, at der ikke kun er vangegærde mod overdrevet, men at vangen er gennemtrukket af midlertidige gærder mellem de stykker, der er tilsået, og de stykker, som hviler ved at ligge som græsning.

Overdrevet til Ebberød og Skovrød

Det fremgik, at overdrevet bestod af Hestehaven, der lå nord for Skovrød Vang. Desuden betod det af Stubbesø Bakke, der må have haft sin vestende liggende sydøst for Skovrød Vang, idet området sydfor hed Rude Skov efter gården af samme navn. Stubbesø Bakke har så strakt sig østpå langs nordsiden af Nye Stubbe Sø. Den opfattelse kan kontrolleres i skov- og græsningsprotokollen, hvortil jo også markbogen henviste. Den første udgave af protokollen omtalte både skoven i den »indelukte«

Ebberød Vang, som sattes til 20 svins olden, og skoven i overdrevet, der sattes til 40 svins olden foruden 10 høveders græsning.

Topografien omkring Ebberød og Skovrød

De beskrevne forhold omkring Ebberød og Skovrød kan gøres lettere forståelige ved hjælp af de gengivne 1700-tals-kort. Ganske vist er en del forhold forandrede gennem de ca. 100 år, der er forløbet mellem Den store Matrikel og kortenes tilblivelse, men de berørte ejergrænser kan stadig ses på kortene.

Kort 6, »Concept Cart over Ebberød Gårds jorder efter det kongelige rentekammers ordre« skal ses i sammenhæng med kort 3 »Over Høsterkjøb og Cajre Byers Fælles Overdrev – – –«. I markbogen hed hele kortets område Ebberød Vang. I den vang var der i 1682 ager, skov, underskov, moser og mindst én fiskedam. I 1781 er der ved gården to vange fremkommet ved opdeling og længere sydpå yderligere en ager, Fisker Vang, nyopdyrket på Stubbesø Bakke efter 1682. Ebberøds jorder er omgivet af et gærde, der ses som en zigzagstribe hele vejen rundt. Det var enemærket, alene forbeholdt gården og følgelig uden for fællesskabet. En del af gårdens overdrev lå uden for enemærkegærdet på jordernes nordvestside ud for Skov Vang på kortet. En anden del lå inden for enemærkegærdet helt mod sydøst i kortets Fisker Vang. I 1682 blev dette område kaldt Stubbesø Bakke, fordi det lå langs mosen Gamle Stubbe Sø, nutidens Sækkedam. Det fremgår af kortet, at den overvejende del af enemærket var dækket af skov. Fiskerhuset og de angivne tørveskær på kortet fandtes ikke i 1682.

Højryggede agre

Agrene er alle delt op i lange, smalle felter, det er de »højryggede agre«. De frembragtes ved, at jorden blev pløjet sammen til 6-10 meter brede, lave volde, der fulgte terrænets hældning. De var adskilt af forsænkede mellemrum, »agerréner«, der virkede som små grøfter ved at dræne jorden. Egentlig dræning med åbne grøfter blev først udbredt i Danmark efter ca. 1835. De højryggede agre havde af hensyn til vandets afløb år efter år samme retning. Man såede kun oppe på voldingerne, i rénerne trivedes ukrudtet; mange steder stod der også træer.

Ebberødgårds »Skovrød Vang« lå uden for enemærkegærdet. Det må derfor søges på kort 3 »Over Høsterkøb og Kajerød byers fælles overdrev på Hirschholm amt ifølge det kongelige rentekammers ordre«.

Skovrød Vang er de skraverede arealer straks syd for »Skourød-Huusene«, af hvilke matriklen nævner fire. Kort 3 viser i øvrigt den krans af overdrev, som omgav Ebberøds enemærke, hvori der kun anes svage konturer i kortets centrale del. Overdrevet ligger i vinklen mellem Frederiksborg Kongevej mod vest og Hørsholm Kongevej mod øst. Atter øst herfor hed det Holte Skov, der ligesom gården Rude's Skov mod syd lå i ét med det fælles overdrev i 1682.

Indhegninger/gærder

Den prikkede linie, der skærer hen over såvel kort 3 som kort 6, er nordenden af nutidens Rude Skov. Skoven vest for Ebberøds enemærkegærde er i nutiden åbent land, og det stadigt eksisterende gærde er fredskovsdige her. Mod øst findes enemærkegærdet også endnu, dels som parkens gærde mod øst, dels inde i nutidens skov øst for Ebberød Sø. Matriklens Rævemose Dam er fiskedammen lige nordøst for »Plantage 1779« ved Hørsholm Kongevej. Mod nordøst på kort 3 ses Femsø-Lyng, i nutiden opdyrket. I 1682 var mosen kronens tørveskær, og området blev ikke medregnet til det fælles overdrev. Horse Kiette Lyng – nu den tilplantede mose Horsekær – ligger lige syd for »Plantage 1761 og 62«. Herfra gik – og går – protokollens »grøften ved Femb Søe Liung« ned til dammen ved »Ebberød Søes« nordøsthjørne. Det var Svends Dam, som ikke fandtes i 1682 og som nu er tømt for vand. Grøften er ikke vist på kortet. Formodentlig lå protokollens »Birkerød Enghave« langs med denne grøft. Enghaven var imidlertid forsvundet i 1784, sandsynligvis i forbindelse med anlæggelsen af Svends Dam og Svenske Dam. Sidstnævnte ses ikke på kortet. Skovrød Enghave er det signerede område vest for Frederiksborg Kongevej. På kort 3 ses en Ny Dam på nordvestsiden af Ebberøds jorder lige på grænsen til overdrevet, der her hed Hestehaven. Der fandtes en anden Ny Dam ved nordvestkanten af Maglebjerg, den er ikke med på kortudsnittet.

Christians V's Rude Skov

Det landskab, som man mødte omkring Rude Skov i 1682, lignede ikke nutidens, og det fungerede helt anderledes. På smalle og snoede veje kørte man gennem den tyndt befolkede egn. Man så ud over vange fulde af træer og krat, jævnt fordelt eller i små lunde. De fleste træer var unge. Skovhugsten var yderst tilfældig, dog bortset fra områder med

Kort 6. Korttegneren Joh. Schÿth (1745-1813) var distriktslandinspektør i Sorø, men han arbejdede en periode i Nordsjælland, hvor han blandt andet har tegnet dette kort over Ebberødgårds fra fællesskabet udskilte jorde i 1781. Matrikelarkivet.

Mod sydøst ses Ebberød Sø og Fisker-Huus, der lå på tangen mellem Ebberød og Skovrød Sø. I 1682 hed kortets Fisker Vang »Stubbe Sø Bakke« og var da overdrev til Ebberød. I 1781 er området delvis under plov. Skoven har i dag atter generobret stedet, men pløjeterrasserne kan stadig findes, hvorimod alle rester af højryggede agre er forsvundet. I skovene øst for Fiskerbakken (Fisker Vang) kan man endnu i dag finde både Ebberøds enemærkegærde og Fiskerhusets tomt.

Omkring Ebberødgård ses barokhaven og vejene, som mødes øst for gården. Vejen til Piber Led er nutidens Lindeallé. Agerstykkerne er fordelt i to vange, Piver Vang og Birke Vang. Flere fiskedamme ses, men det er vanskeligt at stedfæste de enkelte damme. I slutningen af 1700-tallet købte Kronen området syd for den stiplede linie til skovplantning (fredsskov).

Den vestlige del af jorderne er helt domineret af skovsignatur. Mod nord er der mose med tørveskær og mod øst to små agerstykker. Markbogen fortæller, at der også i 1682 var skov i gårdens vang. Hvor der i 1682 kun var en vang til gården, er den før 1781 blevet delt i tre. Mellem 1682 og 1781 er agerstykkerne blevet samlet på den bedste del af jorderne, der lå nær gården, og i samme periode er der blevet indtaget nye agerstykker blandt andet til den samtidigt opførte tjenestebolig Fisker Huus. Nutidens skovgærde mod nordvest afgrænsede Ebberøds jorder fra Birkerøds overdrev, hvor gården dog ifølge protokollen havde ret til at græsse nogle kreaturer. Af fiskedamme ses mod sydøst Ebberød Sø og lige vest for ligger Lille Ebbberød Dam også kaldet Freds eller Fritz Dam. Ved gærdet mod vest ses i rækkefølge fra syd Suderdam, Brede- eller Krudtmølle Dam og Lange Dam. Af sidstnævnte findes endnu en rest, og dæmningen, der opstemte den, ligger lidt syd for. Dæmningen til den tørlagte Freds Dam eksisterer ligeledes, og endelig lavningen efter stenmøllens Brede Dam finder man lige inden for skovgærdet. Den er i dag beplantet med gran.

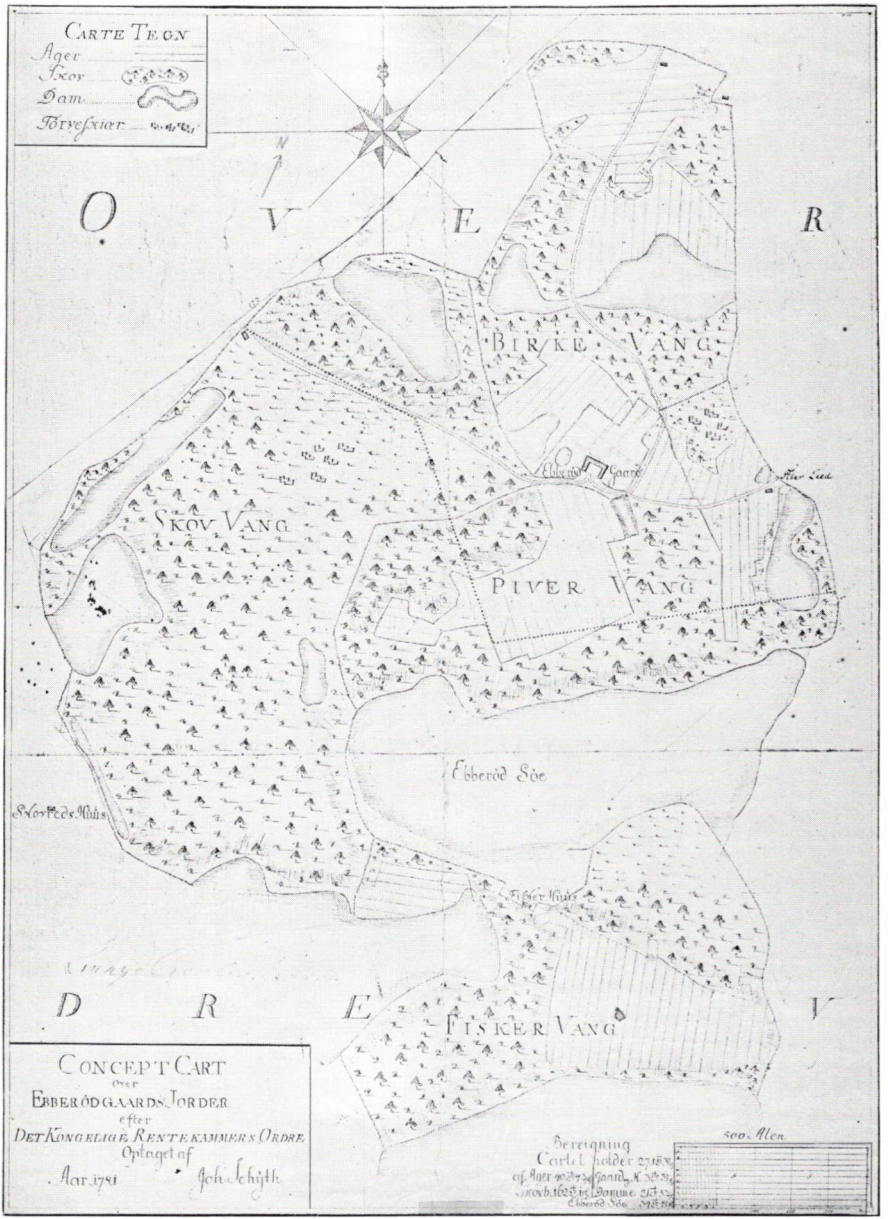
CARTE TEGN
Ager
Ixor
Dam
Tøryesxiær
N
O V E R
BIRKE VANG
Ebberød Gaard
Skov Vang
PIVER VANG
Ebberød Søe
Fisker Huus
D R E V
FISKER VANG
CONCEPT CART
over
EBBERØD GAARDS JORDER
efter
DET KONGELIGE RENTEKAMMERS ORDRE
Optaget af
Aar 1781
Joh. Schyth
Bereigning
Cartel holder
af Ager
Gaard
Ebberød Søe
500 Alen

stævningsdrift, hvor man foretog en systematisk nedskæring af underskovens træarter – alle træer undtagen eg og bøg – med produktion af brænde og gærdsel for øje. De mange rigsgærder tegnede mønstre over markernes systemer af højryggede agre, og hvor jorden ikke var under plov, var den grøn af græs som i enghaverne og kærmoserne eller brun af lyng på skovens sandede bakker og i højmosen Gamle Stubbe Søe, nutidens afvandede og tilplantede Sækkedam. Kreaturer og får i mange farver og størrelser gennemstrejfede landet. Det gjorde også mængden af vildt, store hjortedyr frem for alt.

Udskiftede landbrugsarealer

Men der fandtes dog også, blandt andet til Ebberød, privatejede, afgrænsede og hegnede arealer. Et sådant område baseret på hævd eller dokument kaldtes »ornum«, som dækker det bedre kendte begreb »enemærke«. Begge ord indgår stadig i navnet på mange skove. Enemærker har normalt ligefrem forudsat indhegning. Det er også i Rude Skov forklaringen på en del af de mange »diger i skoven«, hvis hensigt man i nutiden ikke uden videre kan begribe. Ved hjælp af de gamle matrikelkort lader det sig gøre på en skovtur at stedfæste nogle af dem.

Spredt bebyggelse

I dette af dyr stærkt påvirkede skovlandskab lå den meget spredte bebyggelse, som matriklen opregner hus for hus. Her lå de små, ukrudtsfyldte kornmarker. Og her lå et fiskeproduktionsapparat af stor økonomisk betydning. Det var anlagt ved at opstemme vandet i en del af områdets mangfoldige moser og lavninger. Møllerne – industrien om man vil – var nok afgørende for, måske endda årsagen til, det omfattende vandreguleringsarbejde, hvis rester endnu sætter sit præg på området.

Udsyn fra vandring mod nutiden

Vejen fra Den store Matrikels førudskiftningslandskab til nutidens kulturskov er lang. Utallige er begivenheder og ændringer i skovens landskab gennem de næste 200 år. Her bliver der kun som afslutning nogle glimt af det, der ændrede landskabet.

Man gav sig ikke meget af med at plante træer før det ordnede forstvæsens tid. Af og til hegnede man for at beskytte opvæksten mod græssende dyr. De bøge, der i nutiden står på Maglebjerg, er vokset op i beskyt-

telse af et gærde, der i 1731 blev anlagt rundt om bakken. Det kan også stadig ses. 1761 og 1762 blev der anlagt en plantage nordøst for Maglebjerg, 1779 kom der en mellem Svinebjerg og Agersø, og endelig i 1773 plantede den kendte forstmand von Langen nogle afdelinger på og nær Højbjerg. Af hans træer er der endnu nogle ege, bøge og fyrretræer tilbage.

Nyplantninger

1781 blev så det område indfredet, som var bestemt til at udgøre en blivende Rude Skov. Man begyndte straks at indgærde det, og efter nogle års forløb tog plantningen fart. På den tid var der ikke megen gammel skov, til gengæld fandtes der en masse åbne arealer. Her plantedes i begyndelsen mest eg og fyr. Efter 1829 blev der hovedsageligt plantet gran og i moserne birk. De af egnens mange træbestande, som var kommet til at stå uden for fredskovsdiget, blev stort set hugget ned under krigen med England 1807-14, så det gamle skovland på store stykker blev lagt fuldstændigt åbent. Mens skoven i 1800-tallets midte overvejende var nåleskov, ændrede den i perioden 1862 til kort efter 1900 karakter. Bøg kom på mode, og den daværende skovrider H. C. Ulrich lærte sig at beherske bøgeplantningens teknik. I hans periode ændredes Rude Skov til i vid udstrækning at være bøgeskov. Det er ham, vi kan takke for de mange afdelinger med smukke gamle bøge, der findes endnu.

Vandmølleindustriens afvikling

Områdets industri? 1707 sprang krudtmøllen i luften. Straks efter blev Skovrøds Mølle revet ned. I stedet opførtes en smule vestligere på vejdæmningen af Frederiksborg Kongevej Nobis Mølle. Omkring 1800 blev den suppleret med en vindmølle på bakken lige nord for. Både vandmøllen og vindmøllen fungerede til ca. 1850, hvor vindmøllen blev flyttet til Birkerød. Vandmøllens nedlæggelse skal ses i sammenhæng med fiskeriets ophør. Det begyndte at gå i opløsning 1794; lige så stille forsvandt dam efter dam. Man er efterhånden blevet mere interesseret i at få tørlagt skovbunden, hvor man tidligere havde været optaget af at stemme vandet op. Og skovvæsenet kunne tilmed få kontanter ind ved at

Skovrød-hyttefadene er tørlagt ved gennemgravning af deres dæmninger. Her ses den østlige dæmning, hvor man bag gennemgravningen aner Sækkedams Mose, markbogens Store Stubbe Søe. (foto 1984).

lade slå hø i de tørlagte damme og moser. De fleste steder holdt man blot op med at stemme vandet, men i Sækkedam gravede man afvandingsgrøfter med den hensigt at tilplante denne store højmose med birk. Det ser ud til, at resultatet blev tilplantning med gran og birk, måske er det nogle af de samme træer, der står her endnu.

I 1875 var alle damme væk, på nær en smule af Skovrød Dam. De

naturlige søer Agersø og Løjsø havde stedse fået lov til at ligge uforstyrrede som vandreservoirer. Med den fint brolagte Hørsholm Kongevej, som i 1760'erne havde erstattet Frederik II's mere snørklede »skovvej«, havde skoven i slutningen af 1800-tallet fået det udseende, som stort set genfindes i dag.

UTRYKTE KILDER

Skovstyrelsen:

Wimpfens driftplan for Rude Skov 1828.
Statsskovens grænser og hegn i Nordsjælland 1776-1805. Refereret ca. 1870 af Frederik Krarup. Duplikat 1943.

Rigsarkivet:

Hirschholm amts jordebøger 1610 og 1668.
Gavebrev af 22.9.1659 fra Frederik III til Hans Svane.
Markbøgerne for Øverød, Holte, Trørød, Søllerød, Birkerød, Høsterkøb, Sandbjerg, Ravnsnæs, Dronninggård, Ebberødgård og Skovrød 1682.
Skov- og græsningsprotokollerne for Hørsholm birk og Københavns amt 1682.

En omfattende redegørelse omkring Den store Matrikels forhold: teknik og metode samt kildeværdi findes hos:

Rømer, J. Rydén: En undersøgelse af historiske marksystemer i Centraljylland omkring slutningen af 1600-tallet – på grundlag af Christian V's matrikel. – Århus 1976.

LITTERATUR

Christensen, C.: Hørsholms Historie. – København 1879.
Christian V.: Danske Lov 1683.
Drevon, H.: Beskrivelse af Dronninggaard 1786. (Ved Ejler Nystrøm). – København 1930.

Hage, J. P.: Kjøbenhavns Amt. Beskrevet efter Opfordring af det kgl. Landhuusholdningsselskab. – København 1839.
Jørgensen, E. L. & P. C. Nielsen: Nordøstsjællands skove gennem 200 år. – København 1964.
Lind, H. D.: Kong Kristian den Fjerde og hans Mænd paa Bremerholm. – København 1889 (facsimileudgave 1974).
Oksbjerg, Erik og Ejler Worsøe: Historiske Vandringer i Rude Skov. (Utrykt manuskript 1984).
Pedersen, O. Karup & K. M. Olsen (red.): Sokkelund herreds tingbog 1621-1622, 1625-1637. – København 1956-1974.
Pontoppidan, E.: Den danske Atlas II. – København 1764.
Rigsarkivet: Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark fra Reformationen til Nutiden. Bind 2 samt tilføjelser og rettelser bind 3. – København 1908.
Rockstroh, K. C.: Om Ferskvandsfiskeriet i Nordsjælland omkring Aar 1700. – Fra Frederiksborg Amt 1913 p. 1-43.
Sarauw, G.: Frederiksborg Amt. Beskrevet efter Opfordring af det kgl. Landhuusholdningsselskab. – København 1811.
Widding, O.: Markfællesskab og landskifte på Lolland. – København 1948.
Worsøe, E.: Stævningsskovene. – København 1979.

Navneskik blandt bønder og håndværkere i 1700-tallets Søllerød

Af Inger Hartby

Hvis man vil vide noget om de livsvilkår, bestemte grupper af mennesker har haft gennem tiderne, er det naturligt at studere deres boliger, kostvaner, klædedragt, økonomi og politiske forhold. Alt dette kan fortælle om deres levestandard, normer, ideologi og gruppetilhørsforhold, men de studerede områder er alle belastede af en eller anden form for begrænsning, f.eks. det enkelte menneskes økonomi. – Havde folk råd til det hus, de møbler, den mad eller det tøj, som de allermest ønskede sig? – Næppe. – Hvis man derimod undersøger en befolkningsgruppes navneskik, arbejder man med et område, hvor mennesker havde frit, eller næsten frit, valg, og samtidig kan navneskikken i høj grad være med til at afsløre en persongruppes kulturelle tilhørsforhold.

Den danske befolkning var tidligere meget skarpt opdelt i forskellige grupper eller statuslag, og der var især markante forskelle mellem folk på landet og byernes borgere. Bønderne og byboerne havde ikke samme levevis; de byggede og boede forskelligt, spiste ikke samme slags mad, havde forskellig bordskik og klædte sig ikke ens, og på samme måde havde de ikke samme skik og smag, når de skulle vælge navn til en nyfødt søn eller datter.

Indbyggerne i Søllerød

I Søllerød sogn var befolkningen i 1700-tallet også delt op i to kulturelt set forskellige grupper, og her skal især bøndernes og håndværkernes navneskik belyses nærmere. Landbobefolkningen bestod af bønder, husmænd og daglejere, og blandt håndværkerne var der både landhåndvær-

kere, der foruden håndværket også drev et mindre landbrug, og håndværkere, som udelukkende levede af deres fag. Især de bønder, der drev en gård, og de håndværkere, der levede i et bymæssigt miljø, havde hver deres livsstil, normer og vurderinger, som de levede efter og mere eller mindre bevidst kommunikerede ud til deres omverden. Ved deres boligers udseende, både ude og inde, ved deres klædedragts materialer og snit og hele deres måde at leve på, har de fortalt andre, hvem de var, og hvordan de ville opfattes.

I 1787 boede der i Søllerød sogn 1356 mennesker fordelt på 273 husstande.[1] Langt de fleste var beskæftiget ved landbrug, men også mange arbejdede i håndværk, handel og industri. Landbrug var dog den vigtigste næringsvej, og af folketællingen fra 1787 kan man se, at der i hele sognet var 28 hushold, hvor husfaderen var gårdmand, eller »Gaardbeboer«, som han benævntes i tællingen. I 1801 var indbyggertallet steget til 1618 personer, og husstandenes antal var 352.[2] Heraf rummede de 32 bondefamilier, hvor husfaderen i folketællingen kaldtes »Gaardmand« eller »Jordbruger«. I disse absolutte bondehushold levede der 237 personer i 1787 stigende til 470 personer i 1801.

Bondebefolkningen 1787-1801

Når man vil finde kærnen i Søllerøds bondebefolkning i slutningen af 1700-årene, må man udskille de 237 personer fra 1787-folketællingen og dertil lægge de 93 bønderbørn, der i 1801-tællingen er noteret som værende 14 år eller derunder. Der er kun 14 år mellem de to folketællinger, og de 93 personer er derfor født og navngivet mellem 1787 og 1801. Den undersøgte befolkningsgruppe består således af 330 mennesker, alle tilhørende bondestanden. Det er deres navneskik, der kan fortælle om Søllerødbøndernes selvopfattelse og kulturelle tilhørsforhold. Både bøndernes og de mere borgerlige gruppers navne kan naturligvis oplyse os om, hvem de var i familie med, men også hvem de kom sammen med, noget om deres smag, og om de var gammeldags eller moderne indstillede i forhold til deres tid.

Studerer man bøndernes fornavne, vil man finde, at de 330 personer,

Søllerødbøndernes fornavne

der består af 171 mænd og drenge og 159 kvinder og piger, tilsammen deler 35 forskellige drengenavne og 38 forskellige pigenavne. Det er forbavsende få, men man kendte ikke nær så mange navne, som vi gør i dag, og det var derfor de samme navne, der brugtes igen og igen. Samtidig var der en hel del navne, som bønderne nok kendte, men som de så at sige aldrig gav deres børn. Ligeledes gav de, i modsætning til andre samfundsgrupper, sjældent deres børn mere end ét fornavn. I 1787 er der f.eks. kun 4 ud af de i alt 237 bønder, der havde to fornavne ifølge folketællingen. I 1801 er tallet dog steget til 13 ud af 93, men her må man bemærke, at alle er navngivet i århundredets sidste årtier, hvor Søllerøds håndværkere og andre borgere med mere urbaniserede erhverv var i stærk talmæssig fremgang og derfor i højere grad påvirkede bøndernes navneskik. I 1800-tallet blev denne påvirkning endnu kraftigere under den øgede industrialisering.

Navnenes top-ti liste

Studerer man de 35 anvendte drengenavne og de 38 pigenavne, er der bestemte navne, som ustandselig bruges. – Søllerøds top-ti liste på navneskikkens område ser således ud:

Drengenavne	%	*Pigenavne*	%
Lars	12,2	Ane/Anne[3]	13,8
Peder	11,7	Margrethe	10,7
Ole	11,1	Karen	9,4
Anders	10,5	Kirsten	8,8
Jens	10,5	Maren	6,9
Niels	8,2	Marie	6,3
Johan	5,3	Johanne	5,7
Hans	4,7	Birthe	5,0
Morten	4,7	Bodil	3,1
Christopher	2,9	Inger	2,5

Karle og piger på høstarbejde ved Rudersdal i slutningen af 1700-tallet. Detalje af vægstykke i Dronninggård salonen i Moltkes Palæ, Kbh. visende udsigten over Furesøen mod Dronninggård. Erik Pauelsen (1749-90).

Disse ti drengenavne og ti pigenavne var altså de mest almindelige blandt Søllerødbønderne i sidste halvdel af 1700-årene, men de var i popularitet tæt fulgt af navnene Christian, Jakob og Heinrich, Kirstine, Else og Sophie.

Håndværkernes fornavne

Sammenligner man bøndernes navne med håndværkernes og det højere borgerskabs, ses det tydeligt, at der var stor forskel på bøndernes og de andre gruppers navneskik. Både håndværkere og de udpræget urbaniserede befolkningslag gav deres børn andre og længere navne, og man gav dem ofte mere end ét fornavn. I Søllerøds præstefamilie f.eks. hed børnene i 1787 Bodil Marie, Friederich, Cicilia og Petrea. Hos papirfabrikanten Christian Drewsen på Strandmøllen hed børnene Johan Christian, Simen Jørgen, Else Margrethe og Karen Pauline Elisabeth. På Gl. Holtegaard hed ejeren Jacob v. Schnells børn Ulriche Dorothea, Ulrich, Charlotte, Jacob, Georg Falk og Marie Magdalene. – De nævnte familier tilhørte selvfølgelig alle højere stand, men også knapt så »fine« folk havde en anden navneskik end bønderne og de øvrige landbrugere. En af kroholderens døtre i Holte hed Lovise, og en spækhøkerdatter i Øverød hed Giertrud Marie. Børnene i skoleholderens hjem i Øverød hed Johan Jakob, Anne Marie, Carl Christian og Dorthe Sophie. I denne familie brugte man altså næsten udelukkende bonde- eller almuenavne, men man brugte dem som dobbeltnavne. I håndværkerfamilierne brugte man helt det samme mønster, som de ovennævnte borgere gjorde ved navngivning af børnene. Håndværkerbørnene fik som oftest også flere fornavne, som tit var af tysk oprindelse. Samtidig er det karakteristisk, at der blandt de navne, disse borgerlige grupper valgte, forekom flest navne med tre eller endda fire stavelser, mens der blandt bøndernes ti mest populære navne kun er ét drengenavn med tre stavelser, Christopher, og to pigenavne, Margrethe, Johanne. Desuden er det sandsynligt, at piger, der bar disse to navne, som oftest blev kaldt Grethe og Hanne i daglig tale.

Når et forældrepar i 1700-tallet havde fået et barn, skulle det navngi-

ves og døbes i løbet af få dage. Børnedødeligheden var stor, og hvis barnet ikke straks efter fødslen på grund af svagelighed var hjemmedøbt, blev det, inden det var en uge gammelt, ført til dåb i kirken.

Valg af navnet

Der var tre mulige fremgangsmåder, når forældre valgte navn til deres børn. De kunne opkalde barnet efter en slægtning, f.eks. bedsteforældre, forældre eller tidligere afdøde søskende. Man kunne også benytte sig af prefiguration, når man navngav, dvs. at man gav barnet samme navn, som en berømt eller højt værdsat person havde. Disse forbilleder fandt forældrene som regel i en højere samfundsklasse end deres egen, og der er mange eksempler på, at man f.eks. i præstefamilier gav børnene kongenavne eller adelsnavne. Et sådant højtstående forbilledes navn skulle give en positiv association, når det blev hørt af andre mennesker og dermed være et aktiv for barnet. Samtidig håbede man måske, at stemme det opkaldte forbillede venligt over for barnet, hvad der på den tid kunne være af stor vigtighed bl.a. for medlemmer af de ofte børnerige, men pengefattige præstefamilier. – Endelig kunne man foretage et mekanisk navnevalg, der skete ved, at man slog op i almanakken, som fandtes i de fleste hjem, og i den fandt barnets fødselsdag med et tilhørende helgennavn, som barnet så fik.

Fælles for alle disse måder at vælge navn på er, at forældre har ønsket at give deres børn navne, som sikrede børnene størst mulig fremgang og lykke i livet. I det navn som blev valgt, lå forældrenes gode ønsker for barnet, og det valgte navn røbede samtidig forældrenes smag med hensyn til, hvilke navne de fandt sympatiske, rimelige og passende.

Opkald

Af de forskellige måder at navngive på har opkaldet efter medlemmer af slægten været den mest anvendte i Danmark. Igennem 1000 år har alle samfundslag i landet yndet denne fremgangsmåde ved navnevalg, og efterhånden opstod der nærmest faste regler for, hvordan denne skik skulle følges. Selv om mange undtagelser kan påvises, var det generelt sådan, at den ældste søn skulle opkaldes efter sin farfar og den næstældste efter sin morfar. Døtrenes navne blev valgt efter samme princip; først

opkaldes farmor og derefter mormor. Efterfølgende børn i en familie blev navngivet efter mere ubundne regler, men stadig havde opkald efter nær slægt stor popularitet. I middelalderen opkaldte man altid efter en afdød person; dermed ville man erindre og hædre den afdøde, og man håbede, at den afdødes bedste egenskaber levede videre og kom til udtryk hos den nye bærer af navnet. Denne skik har sandsynligvis sine rødder i den gamle germanske sjælevandringstro, som kan spores langt op i vor tid i det danske samfund.[4] Senere opkaldte man ikke kun afdøde personer, men også stadig levende.

Den traditionsbundne navneskik

Søllerøds befolkning har naturligvis også fulgt reglerne for opkald, og især bønderne var trofaste mod skikken. De levede i en traditionsfast gruppe, hvor ændringer kun langsomt trængte igennem, og deres verdensbillede var præget af naturens kredsløb og årets gang. Derfor markerede de mere eller mindre bevidst kontinuiteten i slægten, tilhørsforholdet til jorden, deres egen samfundsgruppe og dennes livsstil. – Navneopkald i Søllerøds bondefamilier kan let påvises ved hjælp af folketællingerne fra 1787 og 1801, og desuden vil mange flere eksempler kunne findes i andre kilder, først og fremmest kirkebøgerne fra den aktuelle tid. Folketællingerne alene giver dog så tydelige belæg for, at bønderne benyttede opkaldeskikken og holdt den i hævd generation efter generation, at det ikke er nødvendigt at inddrage flere kilder. Af tællingen 1787 kan aflæses 24 eksempler på direkte opkald i bondefamilierne. De fordeler sig med 9 opkald efter farfar, 10 efter morfar, 1 efter far, 1 efter mors tidligere afdøde mand, 2 efter mor og 1 efter farmor. Folketællingen 1801 giver 22 eksempler på direkte opkald blandt bønderne. Her er der 8 opkald efter farfar, 6 efter morfar, 2 efter far, 1 efter mors tidligere afdøde mand, og 5 efter mor. Søllerødbønderne har altså fulgt den almindelige opkaldeskik ved navngivning, lige som de har fulgt tidens skikke ved fødsel, dåb, konfirmation, bryllup, død, begravelse og alle årets tilbagevendende højtider.

Også håndværkerne i Søllerød opkaldte deres børn efter de samme

regler, og en opregning af opkald i 80 håndværkerfamilier giver et resultat, der ganske ligner det ovennævnte. Ved at holde opkaldeskikken i hævd har de lige som bønderne understreget kontinuiteten i slægten og vist loyalitet over for deres samfundsgruppes traditioner.

Efternavnet

Et menneskes navn består jo både af fornavn og efternavn, selv om efternavnet i 1700-tallet ikke var noget, man »gik med til hverdag«. Folk kendte hinanden ved fornavnet, som i de små samfund var tilstrækkeligt til at identificere en person. Skulle efternavnet bruges, var det som oftest, fordi det skulle opgives i en usædvanlig situation, måske endda i en, der var ubehagelig, f.eks. hvis folk skulle indskrives i øvrighedens protokoller på grund af skatteudskrivning eller en verserende retssag. Endelig benyttedes efternavnet også i de officielle befolkningsregistreringer som folketællinger og kirkebøgernes lister. Alle havde et efternavn, og der fandtes to former, patronymikon og slægtsnavn. Et patronymikon skiftede med hvert slægtled og blev dannet ved, at et barns fars fornavn efterhængtes et -søn (-sen) eller -datter. Senere blev patronymika også slægtsnavne, men det var først efter navneforordningen af 1828 og indskærpelsen af denne i 1856. For at et patronymikon kan kaldes et slægtsnavn, skal det bæres af mindst tre generationer af samme familie. I 1700-tallet var den oprindelige skik med skiftende patronymika stadig i brug, men også slægtsnavne brugtes på den tid især i byerne. Det var faste efternavne, der blev båret slægtled efter slægtled.

Bondens patronymikon

I Søllerød, såvel som i alle andre danske bondesamfund, var det hovedreglen, at befolkningen havde et patronymikon. Eksempelvis var der blandt de 34 bønder, der i 1768 fik arvefæsteskøde på deres gårde i Søllerød sogn, ikke én, der bar slægtsnavn; alle uden undtagelse havde patronymikon.[5] I 1787 noterede folketællingen kun 1 husfader, 2 bondehustruer og 5 tjenestefolk, der bar slægtsnavn. Det bekræfter, at også med hensyn til efternavn var bønderne en homogen gruppe, og ser man nærmere på, hvem de få var, som havde et slægtsnavn, viser det sig, at de på en eller anden måde er atypiske i deres samfundsgruppe. Den

enkelte husfader med slægtsnavn hed Johan Henrich Greve, og foruden at være bonde var han kroholder, var gift med en spækhøkerdatter, der også bar slægtsnavn, og han gav sine børn dobbelte fornavne med mange stavelser. Også hos hans nabo havde hustruen slægtsnavn, hun var slagterdatter og kom altså fra en anden persongruppe end bønderne, selv om hun var gift ind i deres kreds. De 5 tjenestefolk deler i alt 4 slægtsnavne og var tilsyneladende gæstearbejdere eller efterkommere af invandrere. De havde tysk- og svenskklingende navne, og to af dem arbejdede i samme hushold, mens en tredie arbejdede, hvor der også var ansat en tjenestekarl med tilnavnet Skaaning. Det indicerer, at folk med fælles nationalitet og sprog søgte plads samme sted. At der i flere af Søllerøds gårde i ældre tid fandtes tjenestefolk med navnet Skaaning eller Skonning betyder kun, at navnet var et tilnavn, som brugtes til at identificere en person af skånsk oprindelse. Disse mennesker var ofte landarbejdere, der i deres hjemland havde et patronymikon og først i Danmark fik nationalitetsbetegnelsen som tilnavn. Dette blev dog ofte i deres efterslægt et slægtsnavn.

Endnu tydeligere markerer bønderne sig ifølge folketællingen 1801, idet der i materialet kun findes 2 husfædre med slægtsnavn og desuden selvfølgelig deres børn. Der var ingen hustruer eller tjenestefolk med slægtsnavn, og de to husfædre er igen atypiske for bøndernes gruppe. Den ene var afskediget løjtnant, der efter endt militærkarriére blev gårdmand, og den anden gæstgiver og jordbruger. Disse mennesker ville sikkert selv have hævdet, at de tilhørte borgerskabet og ikke bondestanden, fordi løjtnanten sandsynligvis kun skaffede sig bolig og supplerende indtægter via landbruget, og gæstegiveren havde jordbruget som en god binæring til sit hovederhverv.

Håndværkerens slægtsnavn

Helt anderledes ser det ud, når man undersøger andre persongruppers efternavne. Her finder man mange mennesker med slægtsnavne, selvfølgelig først og fremmest hos højere stand, embedsmænd og akademikere, men også blandt håndværkere, forretningsdrivende og soldater. Des-

uden møder man en mængde personer med slægtsnavn i de mere eller mindre lukkede samfund omkring Mølleå-industrierne, hvor mange udenlandske medarbejdere var beskæftiget, især svenske og tyske. Men også når man helt lader disse mennesker ude af betragtning, finder man mellem Søllerød sogns håndværkere hyppigt folk med slægtsnavn i 1700-årene. Nogle få eksempler hentet fra folketællingsmaterialet kan belyse navnevariationen: Piil og Malmstrøm i Vedbæk, Busk på Dronninggård og Sidelman i Søllerød (smede). Schambach på Eenrum, Hoffman og Espus i Nærum (tømrere). Holm, Stegman, Lytgen i Nærum og Munkebo i Holte (snedkere). Og således kunne man fortsætte en slægtsnavneopremsning hentet fra håndværkernes rækker.

Livsstil

Både bønder og håndværkere var sig bevidst, at de tilhørte hver sin samfundsgruppe, og at de havde hver deres normer og værdiopfattelser. Dette viste de ved at have helt forskellig livsstil, boliger, kostvaner, bordskik, klæder og navneskik. Der var naturligvis en vis afhængighed mellem de to grupper, fordi de gensidigt måtte udveksle arbejder, men bønderne så på landhåndværkerne med både en vis nedladenhed og respekt. Håndværkeren boede »kun« i et hus, ikke i en gård, og han fik ofte sin løn i naturalier; men det var interessant, at mange håndværkere havde stået i lære i større byer og havde været på valsen. De kunne fortælle spændende ting, når de kom ud på gårdene for at arbejde, og der blev dækket op for dem med finere anretninger, end man plejede at bruge.[6]

Sammenligner man de ting, bønder og håndværkere omgav sig med, vil man finde, at der også her var stor forskel. Det kan tydeligt ses af dødsboregistreringer (skifter) fra tiden. I bondens hjem var der bemalede møbler, hos håndværkeren ofte møbler af ædlere træsorter uden bemaling, men måske med indlagte dekorationer. I håndværkerhjemmet var der flere skilderier, bøger og måske et vægur eller en tedåse. Håndværksmesteren gik med jakke om søndagen, bonden gik med trøje. Håndværkeren gik med hat, bonden gik med hue. Håndværkerens hu-

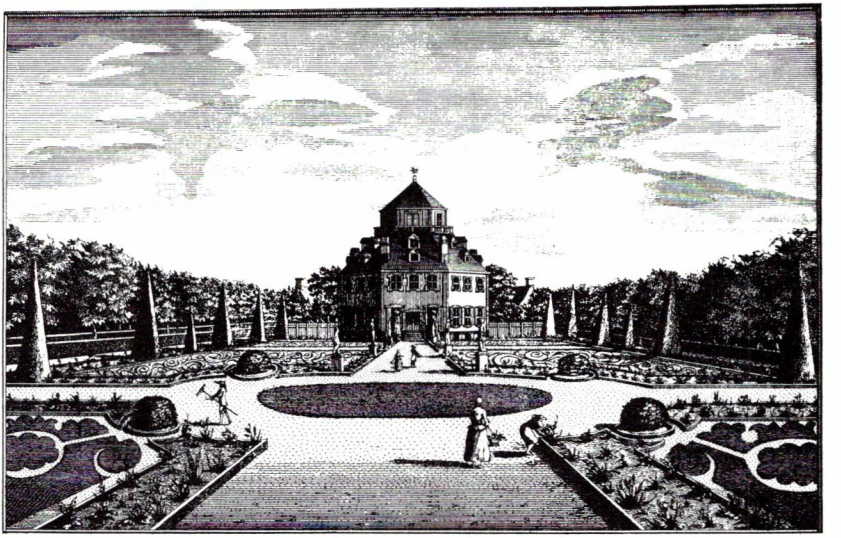

Der findes flere varianter af Johan Jacob Bruuns tegning af det kongelige lystslot Frydenlund ved Vedbæk. I Thurahs pragtværk Den danske Vitruvius, bd. II, fra 1749 er to standsklædte personer af det højere borgerskab blevet anbragt i parken midt i billedet. På den oprindelige gouache på Rosenborg fra 1741 har Bruun kun ladet folk af den højere stand optræde bortset fra en tjener bærende på en bakke med forfriskende drikke. Den her viste tegning med samme motiv stammer fra Bruuns eget prospektværk Novus Atlas Daniæ fra 1761, og her er det »patronymikon'erne«, det tjenende folk, sandsynligvis af landbostanden, der er blevet foreviget. Persongalleriets udskiftning hænger måske sammen med, at kongen, Frederik V, i 1760 overdrog stedet til kronprinsen, den senere Chr. VII, med efterfølgende intrigante historier om Caroline Mathilde og Struensees udskejelser på Frydenlund til følge.

stru gik med hele kjoler, mens bondens brugte trøje og skørt, og deres valg af stoffer og farver var helt forskellige.

Bøndernes tilværelse var i høj grad centreret omkring gården og naboerne, mens håndværkerne førte et mere udadrettet liv. Men selv om håndværkernes uddannelse specialiserede dem til bestemte arbejder, havde mange desuden et jordbrug som binæring ved siden af deres hovederhverv. Landhåndværkerne havde næsten altid et sådant sammensat næringsmønster, og mange af dem var bondefødte, men de forsøgte at integrere sig stærkest muligt i håndværkernes rækker ved at optage de værdinormer og kulturtræk, som tilhørte denne gruppe. Økonomisk var de ofte ringere stillet end bønderne, men det skete, at enkelte blev endda meget velhavende, og folk i det omgivende samfund havde meget stor agtelse for visse håndværkere. På Sjælland blev det således et mundheld at sige: »Er der noget i vejen, så henter vi smeden«.[7] Han var som regel den lokale mand, der havde den største tekniske viden, samtidig med at han ofte fungerede som dyrlæge eller endda læge, og han var tit den mest velhavende af håndværkerne. Hertil kom, at de fleste smede havde et godt drevet landbrug ved siden af smedevirksomheden. Noget der altsammen var med til at omgive dem med respekt og bidrog til deres selvfølelse.

I 1700-tallet har Søllerød dog kun haft ganske få virkelig velhavende håndværkere. Det kan bl.a. ses af, at deres hushold rummede langt færre personer end bøndernes. Kun meget få håndværkere holdt lærlinge, svende eller tjenestefolk. Hos bønderne var det ganske almindeligt at holde adskillige karle og piger, således at der i mange gårde boede 7-10 personer under samme tag. Selv hos de håndværkere, der havde jord at dyrke ved siden af håndværket, fandtes der som oftest kun 3-5 mennesker, der hovedsageligt bestod af familien selv, i husholdet. Af folketællingerne fra 1787 og 1801 fremgår det, at der i hele Søllerød sogn er ca. 80 håndværkere med selvstændig bolig og dermed formodentlig eget

værksted. Af dem har kun 9 håndværkere svend eller lærling boende hos sig.

Søllerødsfolks omgangskreds

Hvilke mennesker Søllerødfolk omgav sig med, når en vigtig begivenhed indtraf i deres eller deres børns liv, kan direkte aflæses af kirkebøgernes dåbsregistre, hvor man kan se, hvilke faddere forældrene har valgt til deres børn. Blandt fadderne var der som regel medlemmer af den nære slægt, men også andre, som man følte hørte til ens egen kreds, og som man ønskede at knytte fastere til barnet og familien. Også når det drejede sig om dåbsvidner, valgte bønder og borgerskab helt forskelligt og gav dermed udtryk for et bevidst gruppetilhørsforhold. I den henseende har Søllerødfolk ikke adskilt sig fra resten af den danske befolkning, selv om der i Søllerød kan findes undtagelser fra reglen. Årsagen hertil er, at man fik mange påvirkninger fra Københavns befolkning, som benyttede området til rekreative formål eller tog fast ophold i sognet, hvor der var mange alternative beskæftigelsesmuligheder. Disse mennesker medbragte deres urbane livsstil til det landbrugsområde, som Søllerød stadig var i 1700-årene. Men generelt valgte Søllerøds bondestand sin omgangskreds og deres børns faddere fra deres egen gruppe, og lige sådan valgte håndværkerne fra deres.

Bondens naboer

Kirkebogen for Søllerød sogn går tilbage til 1756.[8] Fra dens dåbsregistre kan der uddrages mange eksempler på indbyggernes kulturelt bestemte omgangskreds. Som eksempel skal nogle kirkebogsindførelser nævnes her.

En husmand, Tønnes Olsen fæstede i 1775 en brandlidt gård i Øverød mod at genopføre den.[9]. Ifølge folketællingen 1787 sad han stadig på gården og havde da kone, tre børn og fem tjenestefolk. Han havde altså arbejdet sig op fra husmand til de etablerede bønders rækker. Det kan ses af kirkebogen, at han ganske bevidst sørgede for at omgive sig med folk fra den stand, som han ønskede at tilhøre. Ved hans bryllup i 1774 med Ane Marie Jensdatter var således gårdmand Niels Christophersen

og sognefogeden, gårdmand Lars Nielsen forlovere for parret. I årene 1774-77 fik de tre børn, hvoraf kun et levede til den voksne alder, og ved disse børns dåb er fadderne den nærmeste familie, nogle husmænd, en skovfoged og en næringsdrivende, som må formodes at have været parrets tidligere arbejdsgivere. Men i 1782, kun syv år efter at Tønnes Olsen fæstede sin gård, var hans tilknytning til bondestanden så fasttømret, at da hans næste søn skulle døbes, var barnets faddere udelukkende valgt blandt de største gårdmænd i Søllerød sogn, og en af deres hustruer var den lille drengs gudmoder. Han blev navngivet Ole efter sin farfar, mens hans ældre bror hed Jens og var opkaldt efter sin morfar. De to tidligere døde børn hed Tønnes og Jens, så man kan konstatere, at opkaldeskikken også blev brugt i Tønnes Olsens hjem. Af folketællingen 1801 kan det ses, at den ældste søn overtog gården og havde sine to yngre søskende boende hos sig som sine medhjælpere. Tønnes Olsens slægt forblev i den stand, han havde indført den i.

Standsbevidsthed

Et andet eksempel på bøndernes nære tilknytning til deres egen stand kan findes i en bondefamilie, hvis medlemmer var født ind i bøndernes gruppe gennem flere generationer. Det blev gårdmand Ole Larsen i Holte. Hans far Lars Nielsen fik 1768 arvefæsteskøde på gård nr. 10, Langkærgaard i Holte, og var dermed etableret som selvstændig gårdmand, da sønnen blev født.[10] Som ganske ung giftede Ole Larsen sig med pigen Inger Nielsdatter, der var steddatter af en anden Holtegårdmand, Lars Mortensen på Egebækgaard. Ole Larsen blev i de følgende år en velhavende mand, havde et stort hushold med mange tjenestefolk, blev kirkeværge og en respekteret mand i sit lokalsamfund. Han og hans kone fik seks børn, der levede til de nåede den voksne alder, og ved alle børnenes dåb var det folk af bondestanden, der var faddere. Ved det sjette barns dåb meddeler Søllerød Kirkebogs dåbsregister: »1799, d. 9. Junii, Gaardmand Ole Larsen og Hustru Inger Niels D, fra Holte, et Barn, født d. 5. dennes, kaldet Ane, baared af Johan Thorsens Kone fra Birkerød, Vidnerne: Lars Mortensen Hans Jensen og Lars Jensen«.

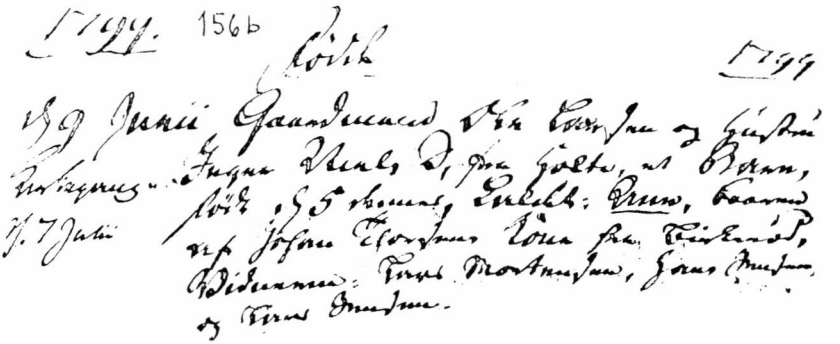

Indførslen i kirkebogen ved Ane Olsdatters dåb. Søllerød Kirkebog 1756-1823, p. 156b. under 1799, den 9. juni.

Førstnævnte er barnets stedmorfar fra Egebækgaard. Hans Jensen var sognefoged og gårdmand på nabogården matr. 6 i Holte og Lars Jensen gårdmand i Trørød og søn af den gamle gårdmand Jens Nielsen på matr. 3 i Holte By, den senere benævnte Christoffersensgaard. Det er tydeligt, at dåbsbarnet, forældrene og alle fadderne bærer patronymika, og alle er etableret i bondestanden. Den lille Ane Olsdatter blev således straks efter fødslen fast forankret i sin egen kreds. Slægten og bondestanden tog ansvaret for hende og markerede, hvor hun hørte til.

Håndværkerens venner

Også håndværkernes omgangskreds kan man få et indblik i, når man læser i Søllerød Kirkebogs dåbsregistre. Igen kunne mange eksempler trækkes frem, men her skal kun præsenteres to håndværkerhusholds valg af faddere til deres børn.

I kirkebogen står under døbte: »1779, Dom. Jubilate [25. april] Arved Torncreuz, Huusmand og Skræder i Holte en Dotter, Gundil Christiane. Faddere: Madame Schaarup af Vedbek, Mselle Aastrup i Præstegaarden, Anders Pedersen, Vognmand i Kbhavn, Strand Rider Rhode

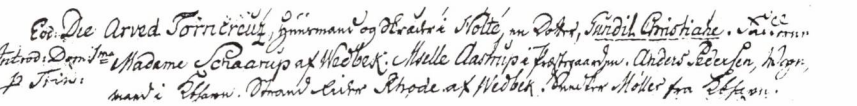

Indførslen i kirkebogen ved Gundil Christiane Torncreuz dåb. Søllerød Kirkebog 1756-1823, p. 67 under 1779, den 25. april.

af Vedbek, Snedker Møller fra Kbhavn«. Barnets gudmoder er gift med strandrider Schaarup, en anden strandrider[11] er fadder, mamsellen fra præstegården var muligvis guvernante for præstens børn eller af præstens slægt, og en vognmand og en snedker fra hovedstaden knytter bånd til familien og håndværkergruppen. Skrædder Torncreuz eller Tordencreuz, som han flere steder kaldes, havde stærk tilknytning til København, hvor han muligvis var født eller havde stået i lære, og han holder fast ved sin omgangskreds derfra, men har også et samkvem med Søllerødfolk. Han får flere børn døbt i Søllerød kirke i 1770'erne og 80'erne, og hver gang har han valgt »finere« faddere fra sin egen kreds både fra Søllerød og København.

Endnu et eksempel på markeringen af det tilstræbte eller reelle tilhørsforhold skal refereres fra kirkebogens dåbsregistre: »1799, d. 10. Nov. Snedker fra Søllerød Konrad Wilhelm Bæhr og hustru Johanne Marie Blomberg, en Søn, født d. 26. Sept. kaldet Johan Ulrik, hiemmedøbt, baaren af Mad. Krog. Vidnerne: Mester Peder, Mons. Müller, Kromand Krog«. Disse faddere var kromand Krog fra Søllerød, hvis kone var barnets gudmoder, mester Peter er grovsmedemester Peter Petersen, Søllerød, og »Mons. Müller« er Søllerøds degn. Fadderne var alle højt ansete borgere, og de var ikke af snedkerens egen familie, men fra hans omgangskreds og muligvis arbejdsgivere.

Man kan tage det for givet, at håndværkerbørnene er blevet lige så bevidst indført i deres forældres kulturelt bestemte omgangskreds, som

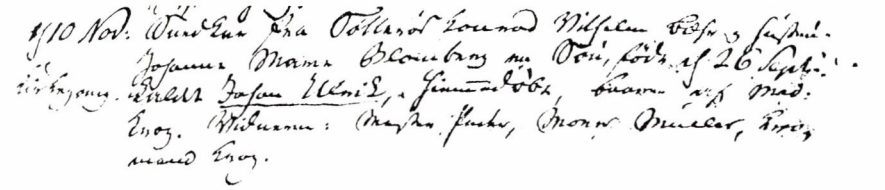

Indførslen i kirkebogen ved Johan Ulrik Bæhrs dåb. Søllerød Kirkebog 1756-1823, p. 157b. under 1799, den 10. november.

bønderbørnene blev det i deres. Til sidst skal det bemærkes, at de ovennævnte bønderbørn får ét fornavn og et patronymikon, mens håndværkerbørnene får to fornavne og slægtsnavn. Alle ti dåbsvidner fra bondestanden har også patronymikon, mens otte af de ti håndværkerfaddere har slægtsnavn.

Andres vurdering

Både bønder og håndværkere i Søllerød har som en selvfølge levet med deres forskellige livsstil, og de har understreget det gennem nogle af de her opridsede forhold. Men også deres omverden har set forskellene, og det kommer bl.a. til udtryk i de titler, som andre gav de enkelte mennesker både i til- og omtale. Når man læser de ofte meget værdiladede betegnelser, som f.eks. præsterne, der har ført Søllerød Kirkebog, skrev ved kirkebogsindførslerne, får vi i nutiden et klart billede af deres opfattelse af sognebørnene i 1700-tallet. Folk af bondestanden kaldtes »Ungkarl og Pige«, »Huusmand og Kone«, »Gaardmand og Hustrue«. Ugifte mødre benævntes »Fruentimmeret«, »Qvindmennesket« eller til nød »Ugivt Pige« – deres børn kaldtes selvfølgelig »uægte«. Mænd af håndværkerstanden og fra andre grupper med en urbaniseret levevis noteredes med deres erhvervbetegnelse eventuelt med et »Hr.« foran, en til- og omtaleform, som var forbeholdt fine folk. Deres ægtefæller kaldtes »Hustrue« eller »Madam-e«. Om standspersoner brugte præsterne ofte et fremhævende og rosende adjektiv så som ærværdige, hæderlige

»Og dem, hvis navn ender på -sen«, sagde kammerjunkerens lille datter, »dem kan der nu aldrig i verden blive noget af!« Men uden for den halvåbne dør stod og kikkede ind ad sprækken en fattig dreng ... Også hans navn endte aldeles på »-sen!« ham kunne der da aldrig i verden blive noget af.

Uddrag fra »Børnesnak« af H. C. Andersen. Den lille dreng, der stod uden for døren hed forresten Thorvaldsen, men tegningen er lavet af Lorenz Frølich.

eller vellærde foran »Hr.«, »Sr.« eller »Mons.« efterfulgt af deres titel. Deres hustruer blev kaldt og tiltalt »Frue« eller »Madame«, og døtre i en højerestands-familie tituleredes »Mademoiselle« eller »Jomfrue«, selv om de måske kun var piger i konfirmationsalderen. Til sammenligning blev bøndernes unge døtre i 1700-tallet ifølge Birkerød-præsten Joachim Junge kaldt »tøs« eller »bondetøs«, både i deres egen og andres omtale af dem. »Jeg er NN's tøs«, kunne en nordsjællandsk bondepige sige, når hun præsenterede sig.[12]

Navnets signalværdi

Der er ingen tvivl om, at folks navn, både for- og efternavn, kan bruges som middel til at placere det enkelte menneske i en kulturel sammenhæng. »Mennesket er, hvad det kaldes«, siger et gammelt ord, og navnestoffets signalværdi er et sprog, som sammen med en livsstils andre elementer kan aflæses og vise, hvilken kulturel persongruppe et menneske tilhører. Det her behandlede navnestof fra Søllerød har denne signalværdi. Det placerer sognets indbyggere i to hovedgrupper med forskellig livsstil, nemlig en, der tilhører landalmuen, og en, der hører til en urbaniseret befolkning med »bymanérer«. Mellem disse to livsformer fandtes en overgangsgruppe med en blandet livsstil, fordi Søllerøds indbyggere allerede i 1700-årene var under stærk indflydelse af det nærliggende København, hvis høj-urbane liv øvede en stærk påvirkning i urbaniserende retning især på mindre kulturstabile befolkningslag. I løbet af 1800-tallet blev storbyens og den tiltagende industrialiserings indflydelse endnu stærkere, og der skete en gradvis udjævning mellem de enkelte gruppers livsformer.

NOTER

1. Folketælling 1787, Søllerød Sogn, Sokkelund Hrd., Københavns Amt. Original i Rigsarkivet. Transskription og navneregister ved Inger Hartby er udgivet af Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune 1983.
2. Folketælling1801, Søllerød Sogn, Sokkelund Hrd., Københavns Amt. Original i Rigs-

arkivet. Transskription og navneregister ved Inger Hartby er udgivet af Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune 1984.

3. Analoge navne er optalt under ét. Således forekommer Ane 9 gange, Marta 1 gang og Marie 9 gange, Peder 18 gange, Petter 2 gange og Per 1 gang.
4. Storm, Gustav: Vore Forfædres Tro på Sjælevandring og deres Opkaldelsessystem. »Arkiv för Nordisk Filologi« ny rk., bd. 5, 1893.
5. Skøde- og panteprotokoller for Københavns Rytterdistrikts Birk D2, folio 804-808. – Endvidere henvises til Erik Helmer Pedersen: Bomænd og byfolk i 1700-tallets Søllerød. »Søllerødbogen 1984«, hvori bl.a. fæsteforhold i Søllerød er beskrevet.
6. Junge, Joachim: Den nordsiellandske Landalmues Character, Skikke og Sprog, Kbh. 1798.
7. Jensen, Bernhard: Det danske Landhaandværk. Dansk Haandværk I, red. Erik Hansen, Kbh. 1942.
8. Kirkebog for Søllerød Sogn. Original i Landsarkivet for Sjælland. Xerox-kopi 1756-1823 i Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune.
9. Som 5, E1, folio 300.
10. Som 5.
11. Strandridere skulle iflg. plakat af 1680 føre tilsyn med, at toldloven blev overholdt. Strandriderne skulle påse, at der kun blev ind- og udskibet varer på de forordnede toldsteder, og intet strandgods forblev ufortoldet. I 1771 indførtes strandløbere, og det er sådanne, der noteres som faddere. (Ref. »Håndbog for danske lokalhistorikere«, 1952-56.
12. Som 6.

LITTERATUR

Generelt henvises til etnologisk litteratur vedr. kulturelle variationer og urban og pagan kultur. Angående navneskik henvises specielt til flg.:

Balle-Petersen, Poul: Efternavnet som kulturelt kendetegn. »Folk & Kultur«, 1978, s. 109-131.

Daun, Åke: Namnskicket. »En svensk by. – Sex etnologiska studier av förändringer i Leksandsbyn Laknäs, Falun 1971.

Hanssen, Börje: Österlen. Allmoge, köpstafolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-talet i sydöstra Skåne, Stockholm 1952.

Søndergaard, Georg: Bogen om personnavne. Oprindelse – Historie – Brug, Kbh. 1979.

Rawert i Søllerød

Af en dansk rejsendes billeddagbog fra industriens pionertid

Af Niels Peter Stilling

I eftersommeren 1984 arrangerede Byhistorisk Arkiv i samarbejde med Det kongelige Bibliotek udstillingen »Rawerts maleriske rejser 1805-1847« på Gl. Holtegaard. Udstillingen omfattede 331 naive, men topografisk spændende akvareller med motiver fra en dansk industrimands mange rejser i Danmark og det øvrige Europa i 1800-tallets første halvdel.

Rawerts maleriske rejser

Ole Jørgen Rawert (1786-1851) er mest kendt for sit omfattende forfatterskab om den datidige danske og udenlandske (speciel tyske) industri. Mindre kendt er det derimod, at han har efterladt sig over 1600 nøje daterede og lokaliserede akvareller fra det nordligste Sverige til det sydlige Italien. Akvarellerne udgør en slags billeddagbog fra hans rejser. De blev aldrig malet med salg for øje, selv om flere af hans danske akvareller blev anvendt som forlæg for kobberstikkeren S. H. Petersens billedbøger om »Danske Egne«. Der er snarere tale om en slags privat »fotoalbum« fra perioden umiddelbart før fototeknikkens opfindelse.

Ved åbningen af udstillingen den 3. august 1984 stillede kulturudvalgsformand Hanne Høeg i en kort og inspirererende tale et par centrale spørgsmål omkring personen Ole Jørgen Rawert og den tidligere danske industri: »Hvor er Rawerts dagbog og hvor er hans regnskaber?« Hans bøger om danske og udenlandske industriforhold vidner om, at han nødvendigvis må have ført en slags dagbog fra de mange besøg på

tidens fabriks- og håndværksvirksomheder. Men alt hvad vi i dag kender til af dokumenter fra Rawerts hånd, er en halv snes private breve fra hans rejser samt forskellige ansøgninger til fonds og mæcener om økonomisk støtte til rejserne. Ønsker vi derfor at vide, hvornår han opholdt sig i en bestemt lokalitet, hvilke virksomheder han besøgte, og hvad han fik ud af sine besøg, må vi sammenholde hans daterede billeddagbog med, hvad han skrev om de pågældende steder i sine bøger og artikler.

Rawerts hovedværker

Når det som her gælder hans besøg i det område, der i dag dækkes af Søllerød kommune (stort set identisk med det gl. kirkesogn Søllerød), indtager hans forfatterskabs to hovedværker en central position: nemlig pionerværket fra 1820: »Beretning om *industriens tilstand* i de danske Provindser, samt om nogle Midler til dens fremme nedskreven på en Reise i Sommeren 1819 og 1820«. En lille bog på 118 sider, men vægtig i sin polemiske holdning til enevældens industripolitik. I 1850, året før Rawerts død, udsendte han sit anderledes digre livsværk, en 817 sider stor bog om »*Kongeriget Danmarks industrielle Forhold* fra de ældste Tider indtil Begyndelsen af 1848«. Rawert nåede altså at opleve enevældens afskaffelse, et system han at dømme efter et brev fra England 1818 selv hyldede. Derimod oplevede han ikke virkeliggørelsen af sin liberalistiske vision om et moderne privat drevet industrielt gennembrud i Danmark. Men mange af hans tanker og ideer sejrede ved industriens vækst i slutningen af 1800-tallet.

Rawerts akvareller

I de to nævnte bøger skriver Rawert relativt meget om Søllerøds industrier – næppe overraskende, eftersom Mølleåen endnu på Rawerts tid var et af Danmarks industrielle kraftcentre. Hans mange akvareller fra egnen viser, at han tit medbragte pen og pensel, når han besøgte industriområderne ved Søllerød. 31 forskellige motiver prentede Rawert på det dyre papir, men i modsætning til de fleste af hans billeder fra de utallige rejser, skildrer hovedparten (18) af Søllerødakvarellerne industrianlæg. Som regel lod Rawert sig fascinere af de smukke landskaber med bygninger og natur i fuld harmoni. Da han i 1818 opholdt sig på de

Udsigt over Øverød mod Søllerød malet af Ole Jørgen Rawert under hans sommerophold på egnen, 9. august 1824.

britiske øer, malede han således ikke et eneste billede fra de industribyer, som hans besøg gjaldt, men over 50 akvareller fra Englands og Skotlands idylliske og dramatiske landskaber. Søllerød må Rawert imidlertid have besøgt oftere, end hans akvareller vidner om. De første motiver malede han i 1823, men allerede i 1820 beskrev han industrierne ved Mølleåen i sin lille bog fra dette år.

Rawert besøger Søllerødegnen

I denne artikel er det hensigten at lade akvarellerne berette om den landskabelige sammenhæng, som industrierne indgik i, mens beskrivelsen af industriens tilstand langs Mølleåen på Rawerts tid er hentet fra hans skriftlige arbejder. Hans foretrukne rejsemåneder var august og september, mens skoven stadig stod grøn, og de dårlige veje ved åen og langs kysten endnu var fremkommelige. I august 1823 malede han i alt 14 akvareller fra Søllerødegnen fordelt med 6 på Rådvad og 3 på Stampen, alle malet mellem den 6. og 8. august. Omkring den 18. august var han taget ud til kysten og malede her 3 motiver ved Strandmøllen og et af det senere ombyggede palæ i Skodsborg. Hans rejse på egnen sluttede med en akvarel fra Furesøen og Dronninggård den 28. august. Året efter var han atter på disse kanter, men koncentrerede sig her – bortset fra en enkelt akvarel fra Rådvad – om de mere idylliske steder i 5 andre akvareller. Den 7. august begav han sig fra Rådvad til Vedbæk og malede toldstedet Alexandria, som han i øvrigt senere måtte have fået en mere professionel interesse for i sin egenskab af toldinspektør i København fra 1831 til 1844. Også Frydenlund, som han malede fra nogen afstand samme dag, må have haft hans personlige interesse. Det var nemlig hans nyligt afdøde far – arkitekten og stadskonduktøren i København, J. H. Rawert, der i 1790'erne havde ombygget slottet til sin nuværende skikkelse for den svenske eventyrer Carl Adolf Boheman. Et par dage senere opholdt Rawert sig på nord- og østsiden af Søllerød sø og malede her den 9. august to akvareller med motiver, der kendes fra adskillige mere professionelle kunstneriske udfoldelser på stedet. Som året før sluttede hans besøg næsten på dato, den 26. august, med en akvarel fra

Rawerts første akvarel fra Søllerødegnen viser hammerværket i Rådvad, fra sydsiden, af den opstemmede mølledam, 6. august 1823.

Rawert besøgte Enrum i 1825 og malede to akvareller herfra. De viser, at parken endnu i Fr. Gyldenstierne Sehesteds ejertid stod, som den blev skabt i slutningen af 1700-tallet under Fabritius de Tengnagel. Forfaldet begyndte først efter Sehesteds død og ramte også den her gengivne støtte over den såkaldte Karlskilde rejst i 1786. Kilden er navngivet efter den svenske konge Karl XII, der i år 1700 lå med sin hær i Vedbæk.

Furesøen set fra Farumsiden. Også i 1825 opholdt Rawert sig i Søllerød. Desværre har han ikke dateret sine 5 akvareller fra dette års besøg, men som det foregående år blev det kun til et enkelt motiv fra Mølleåen, denne gang Stampen. Til gengæld malede han så på sin vej nordpå langs kysten J. C. Drewsens nyeste erhvervelse oliemøllen på Retraite. I Ved-

Under opholdet i august 1824 i Søllerød sogn passerede Rawert den 7. august – i nogen afstand som det synes – det af hans far ombyggede Frydenlund. Stedet, der indtil 1700-tallets slutning havde været i kongehusets eje og bl.a. dannet rammen om mere pikante episoder i forholdet Struensee-Caroline Mathilde, ejedes i 1824, af den velstående borgerfrue Cecilie Marie Schouw, enke efter Chr. Fr. Schumacher.

bæk gjaldt opholdet dette år Enrum, hvor han malede to motiver i parken, et af søjlen over Karlskilde rejst i 1786 af den daværende ejer Conrad Fabricius de Tengnagel, og et af parken med den omkring 1860 nedrevne hovedbygning i baggrunden. Endelig kom Rawert også forbi Nærum, hvor han malede ved gadekæret med den samme år af Joseph Florieux erhvervede Nærumgård knejsende bagved.

Med Rawerts giftermål i 1827 og et voksende antal offentlige erhverv i Kommercekollegiet (datidens industri- og handelsministerium) bl.a. som fabriksdirektør (dvs. tilsynsførende ved de statsdrevne virksomheder), blev der mindre tid til private rejser og maleri. Først i august 1842 møder vi atter Rawert på egnen. Vedbæk er stadig hans yndlingsmål. Den 11. august passerede han skovløberstedet ved Trørød hegn på vej til Vedbæk, hvor gården Henriksholm denne gang var målet. Muligvis har Rawert som andre københavnere på den tid lejet sig ind hos gårdejeren Jørgen Olsen. Fra Henriksholm malede han den 13. august. Imellem to rejser til Tyskland i 1845 og 1847 fandt Rawerts sidste dokumenterede besøg i Søllerød sted i september 1846. Måske som led i forberedelserne til sit store værk om kongerigets industrielle forhold var det denne gang Mølleåens anlæg, der blev malet på tre akvareller fra henholdsvis Ørholm, Nymølle og Rådvad.

Sidste Søllerød-besøg 1846

Rawert var som sagt ikke kun turist i Søllerød. Hans besøg havde også en mere professionel side – ikke alene som fabriksinspektør, men også som forfatter – ivrigt optaget af, hvordan den danske industri kunne fremmes i de vanskelige år efter Napoleonskrigene og statsbankerotten i 1813.

I bogen om Industriens Tilstand fra 1820 kommer Rawert efter en yderst pessimistisk gennemgang af købstædernes virksomheder frem til landdistrikterne på side 24, og allerede på side 25 når han via lidt småindustri på Amager, et bomuldsspinderi i Buddinge, en strømpefabrik i Gentofte og endelig de kriseramte Kattuntrykkerier i Lyngby frem til Mølleåen. Indledningen til afsnittet er typisk for industrimanden Ra-

På fabriksinspektion omkring 1820

J. M. Mansa og Hans Harder udførte i 1823 henholdsvis et stålstik og en radering med samme motiv som her. Rawert har sikkert kendt disse billeder og ved selvsyn ønsket at gøre sig bekendt med »virkeligheden« på stedet. De træbeklædte gavle på Drewsens hospital går igen på alle malerier fra Sødalen i 1800-tallets første halvdel. De nuværende murede gavle er senere ændringer.

werts sans for andet end sit egentlige emne. Mølleåen omtales som »den Aa, som driver det største antal Vandværker i Danmark«. Og Rawert fortsætter: »Udflydende fra en af Sjællands skønneste Søer, Furesøen, og gennemløbende Egne, som maa regnes blandt det paa Naturyndigheder rige Sjællands yndigste, sætter dens Vande i Bevægelse Hjulene for 4 Melmøller, en Kobberhammer, 3 Papirfabrikker, 1 Stampemølle og 1 Isenkram Fabrik«. På de følgende sider beskrives kobberværket på Brede og især Isenkræmmerlaugets fabrik ved Rådvad indgående; mere overfladisk behandles papirfabrikkerne ved Ørholm, Nymølle og Strandmøllen. De øvrige virksomheder ved åen lades uomtalt udfra det synspunkt, som Rawert allerede udtrykte i bogens forord, nemlig at stampemøller, teglværker, kalkovne, farverier m.v. ikke vil blive behandlet i hans bog »da det er saadanne Værker, som uundgaaeligen maae findes i enhver nogenlunde cultiveret Stat«.

Hos isenkræmmerne på Rådvaddam fabrik

Rawert vier 5 sider til beskrivelsen af Rådvaddam, mens Strandmøllen tilmåles mindre end én side. Årsagen til denne skævhed kunne hænge sammen med, at Rådvads drift på flere områder var et skoleeksempel på, hvordan Rawert mente tingene *ikke* skulle gøres. Beskyttet af enevældens privilegiepolitik og merkantilismens toldprotektionisme havde Københavns Isenkræmmerlaug overtaget Rådvad i 1769. Selv om fabrikken producerede et stort udvalg af landbrugsredskaber og husholdningsartikler, var værket i stærk tilbagegang efter 1814. Årsagerne hertil var flere, men fremhæves må selvfølgelig de tabte handelsfordele for Danmark ved Napoleonskrigens afslutning, og ikke mindst tabet af Norge og dermed flere af de nødvendige råvarer.

Fri konkurrence frem for privilegiebeskyttelsen

Et konkurrerende fileværk i København ledet af en tidligere engelsk mester på Rådvad, Thomas Naylor, hører med til krisebilledet på stedet; men for Rawert var sagen af langt mere principiel karakter. Problemet var selve fabriksledelsen og den førte industripolitik. Hvad det sidste angik, var Rawert den frie konkurrences mand. Rawert kunne sikkert nok blive enig med H. G. F. Holm, når denne i »Sjællands yn-

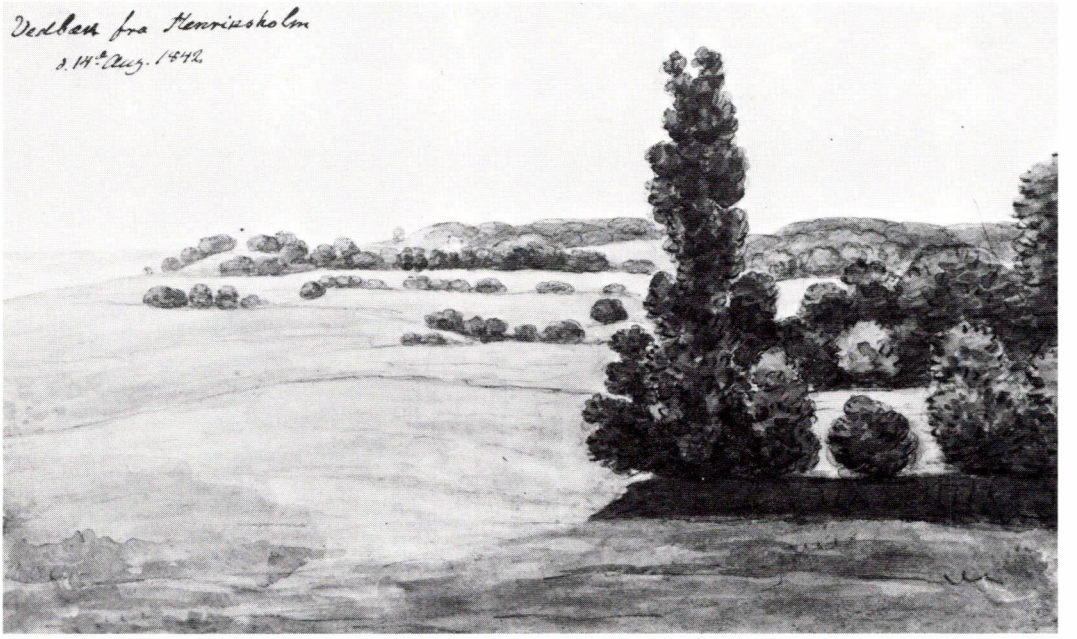

Den 14. august 1842 malede Rawert udsigten over Vedbæk og Maglemoseområdet fra Henriksholm. Rawert ankom til Vedbæk den 11. august samme år og havde formodentlig indlogeret sig med sin familie på Henriksholm, hvorfra han malede to akvareller.

digste egne« giver en idylliserende beskrivelse af Rådvaddam, hvor »Vandhjulenes brusen og Lyden af de klirrende File blander sig melodisk mellem hinanden«. Men Rawert var bestemt ikke enig i sætningens fortsættelse, at vandets brusen og de klirrende file »vækker det Ønske hos Patrioten, at nyttige Foretagender, som her, maatte fremdeles beskyttes.« Når Rawert i sidste del af sin bog om Industriens Tilstand

kommer ind på midlerne til dens fremme, er det frihandelssystemet, der hyldes. »De, som efter Adam Smith have skrevet om Statshusholdning, og følger hans Principper, indvender ..., at alle Varer bør tillades fri Indførsel og Udførsel. I denne Sætning maa jeg ogsaa være fuldkommen enig«, skriver Rawert på bogens side 86. Over for Isenkræmmerlaugets klage over, at deres monopol på isenkramhandlen i hovedstaden ikke blev overholdt, og lavets krav om bedre toldbeskyttelse mod udenlandske varer, havde Rawert således en ganske entydig holdning: Bedre og konkurrencedygtige produkter. Rådvads krise skyldes ikke lavets manglende eneret på handel eller udenlandsk konkurrence, men tværtimod det forældede merkantilistiske privilegiesystem og den derved forbundne fabriksdrift uden kyndig ledelse. Også på dette punkt udtrykker Rawert moderne synspunkter. Utvivlsomt inspireret af sit besøg på de privatejede engelske virksomheder i 1818 talte han varmt for privatdrevet industri frem for den stats- eller lavsstyrede, som dominerede Danmark. Rawert indleder sit afsnit om midlerne til industriens fremme således: »Industri kan befordres på tvende måder, enten ved en Stats Borgeres ... Bistand, eller ved Regeringens, og blandt disse tvende måder er den første såvel den sikreste, som den bedste«. Med borgernes bistand mente Rawert fagmandens personlige og daglige ledelse af virksomheden frem for interessenter eller statsansatte opsynsmænd og lignende uden personlige og faglige forudsætninger for fabriksdrift og uden egentligt ansvar og fornemmelse for produkternes kvalitet og konkurrencedygtighed. I så henseende var Rådvad et godt eksempel, hvor »Aarsagen til denne Fabriks mindre heldige Drift også må søges i indretningen selv«. Fabrikkens ledelse var betroet tre af Isenkramlaugets interessenter for en periode af tre år, hvorefter de blev udskiftet med tre andre medlemmer. Og Rawert sammenfatter »Da det er at formode, at ikke alle Laugets Interessenter besidde de til en sådan Fabriks Bestyrelse nødvendige Kundskaber, og da det nok ligeledes er at formode, at den hyppige Afveksling af Bestyrelse kan være Aarsag i, at Fabrikken ikke bestyres

Rådvads problem: ukyndig ledelse

Rawerts særlige interesse for Rådvad markerede han ved i dagene mellem 6. og 8. august 1823 at male hele 6 akvareller af fabrikkerne set fra alle vinkler. Her har han placeret sig ved søndre bagstrøm sydøst for værket.

med den Planmæssighed som den bør bestyres med, saa tror jeg, at heri ligger en ikke uvigtig Grund til de Klager, som alletider ere førte over Raadvad Dams ikke lønnende Fabrik Drift. Naar en Fabrik skal bestyres godt og lykkes, udfordres blandt flere Ting, at Bestyrelsen maa være betroet helst een Mand, som maa besidde de dertil udfordrende Kundskaber, og som maa have fri Raadighed til at handle øjeblikkeligen, saaledes, som han troer det bedst overeenstemmende med Fabrikens Tarv og med Konjunkturerne, uden forud at behøve, at raadføre sig med flere, eller vente paa en maaskee længe udeblivende Approbation, hvorved ofte de heldigste Øjeblikke uigjenkaldeligen tabes. At saadant ikke kan finde Sted, hvor der er Bestyrer og Overbestyrer, hvor disse ofte afvexle, og hvor maaskee de senest tilkommende forkaste deres Formænds Arbejde, for maaskee igjen at see deres ejet forkastet af Efterfølgerne, formener jeg, at være indlysende.« Rawert konkluderer dog, at fabrikkens fremtid fortjener at underkastes »en ny Drøftelse«, ikke mindst nu hvor tabet af Norge i 1814 har berørt Danmark det sted »som syntes meest passende for Metalfabrikers Anlæg og Drift«. Til trods for problemerne med de fornødne råvarer var Rådvad et for vigtigt aktiv for den danske stat til, at man blot lod den hensygne under et håndværkerlavs gammeldags ledelse.

Rawert besøger Drewsen på Strandmøllen

Med denne svada til Isenkræmmerlauget skulle man umiddelbart tro, at Rawert på sin videre vandring langs Mølleåen ville finde anderledes rosværdige tilstande ved åens udløb hos Drewsen på Strandmøllen. Men Rawert er påfaldende kortfattet i sin behandling af denne privatejede industri, som i hvert fald i årene efter 1820 måtte leve op til de fleste af hans krav om privat initiativ og foretagsomhed. Rawerts besøg på Strandmøllen før 1820 havde dog ikke kunne givet noget indtryk af, hvad der var i vente, og J. C. Drewsen (1777-1851) var jo heller ikke en hr. hvemsomhelst. Datidens ledercirkler var anderledes snævre, og Rawert var i 1820 ikke i en position, hvor han kunne tillade sig kritiske kommentarer i den stil, som hans bog generelt er præget af, mod med-

Strandmøllen set over mølledammen den 18. august 1823. Bemærk den nyindkøbte dampmaskines skorsten i midten.

lemmerne af den intellektuelle inderkreds, hvis tråde synes at samle sig omkring den indflydelsesrige embedsmand og præsident i Landhusholdningsselskabet Jonas Collin (1776-1861). Året forinden i januar 1819 var Rawert hjemkommet fra en 3 år lang Europarejse. Formidleren af den økonomiske støtte til denne rejse såvel som til Rawerts øvrige rejseprojekter i 1820'erne var Jonas Collin, der synes at have en finger med i spillet ved de fleste danske udenlandsrejser i 1800-tallets første halvdel. Rawert havde således god grund til at være forsigtig, så meget desto mere, som bogen 1820 om danske industriforhold synes at være det eneste synlige resultat af hans lange udenlandsrejse. Rawert publicerede aldrig noget om denne rejse, men den gav ham dog et godt grundlag for en nærmere vurdering af den danske industris stade sammenlignet med Tysklands, Italiens, Frankrigs og ikke mindst Englands industri.

Moderniseringer på Strandmøllen i 1820'erne

De nye tider på Strandmøllen indvarsledes først efter, at Rawerts bog var gået i trykken. Men Rawert fulgte med i udviklingen som iagttager og industriel skribent. Som en af de tidligste industrier i Danmark fik Strandmøllen i 1820 installeret en 6-hestekræfters dampmaskine, der i hvert fald bragte fabrikken det første skridt væk fra produktionens afhængighed af Mølleåens vandmængde. På sine to Strandmølle-akvareller fra august 1823 var Rawert da også yderst omhyggelig med at få anbragt dampmaskinens skorsten i motivernes centrum. Godt et halvt år senere tog Drewsen endnu et skridt på moderniseringens vej. Den 20. april 1824 søgte han Kommercekollegiets støtte til indkøb af en hydraulisk presse fra Frankrig. Ansøgningen giver et ganske godt indtryk af, hvordan datidens industrivækst forventedes at foregå i et snævert samspil med det enevældige systems bevilgende myndigheder. I brevets tredie og centrale passage formulerer kommerceråd Drewsen sig således: »I den Formening, at det vil interessere Collegiet at faa et saa nyttigt og hidtil i Danmark ubenyttet Redskab indført, vover jeg hermed at anmode det om Tilladelse til at forskrive det fra Frankrige for Collegiets Regning, hvorimod jeg forbinder mig til i Terminer, som Collegiet selv

Den nye papirpresse fra Frankrig 1824

maae behage at bestemme t.Ex. i 5 a 6 Aar at tilbagebetale Kiöbesummen ligesom, indtil den er afgjort, at forrente den. – Efter Forlydende vil en saadan til en Papirfabrik passende Præsse koste 2500 Franker og med Transport og assurance vel 3000 Fr.«

Kollegiet svarede allerede 10 dage senere den 10. maj. Man ville indstille Drewsen til et lån på 500 Specier, men ikke udrede hele maskinens købssum, som foreslået af Drewsen. Mod udstedelsen af en obligation med 5 års tilbagebetalingsfrist af lånet, bestilte Drewsen i slutningen af oktober 1824 pressen fra Frankrig. Og året efter kunne Rawert i det af ham selv redigerede Handels- og Industritidende nr. 70, 30. august 1825 under overskriften »Den hydromekaniske Presse« melde, at »Hurtigere end der i Almindelig skeer med nye i Udlandet opfundne mekaniske Indretninger [englænderen Bramah tog patent på maskinen i 1796] have vi erholdt hertil en hydromekanisk Presse, det er hr. kommerceraad Drewsen, Eieren af Strandmøllens Papirfabrik, ved København, som har indforskrevet den hid fra Frankrig«.

Diskussion om industriens energikilder

At Rawert stod i nær forbindelse med Drewsen er de følgende års numre af Handels- og Industritidende et vidnesbyrd om. I nr. 38, den 13. maj 1826, skrev Drewsen således på Rawerts opfordring et længere indlæg under titlen »Sammenligning mellem Vand, Vind, Damp og Hestekraft, anvendte til at sætte mekaniske Indretninger i Bevægelse«.

Villigheden til at gå nye veje under omhyggelig overvejelse af de gamle metoders fordele synes at være et særkende for både Rawert og Drewsen. Det er Drewsens erfaring med anvendelse af alle fire energikræfter, der har fået Rawert til at ønske oplysninger om de deraf udledte erfaringer og »sammenlignende Betragtninger«. Drewsen gennemgår grundigt hver enkelt kraftkildes fordele og ulemper, så grundigt, at han faktisk bliver ude af stand til at svare entydigt på det stillede spørgsmål, om hvilken »een af de Kræfter, hvorved vi sædvanligen sætte vore Maskiner i Bevægelse, er hensigtsmæssigere end den af en anden af disse Kræfter«. Vind og vand er det billigste, men for afhængige af naturmæs-

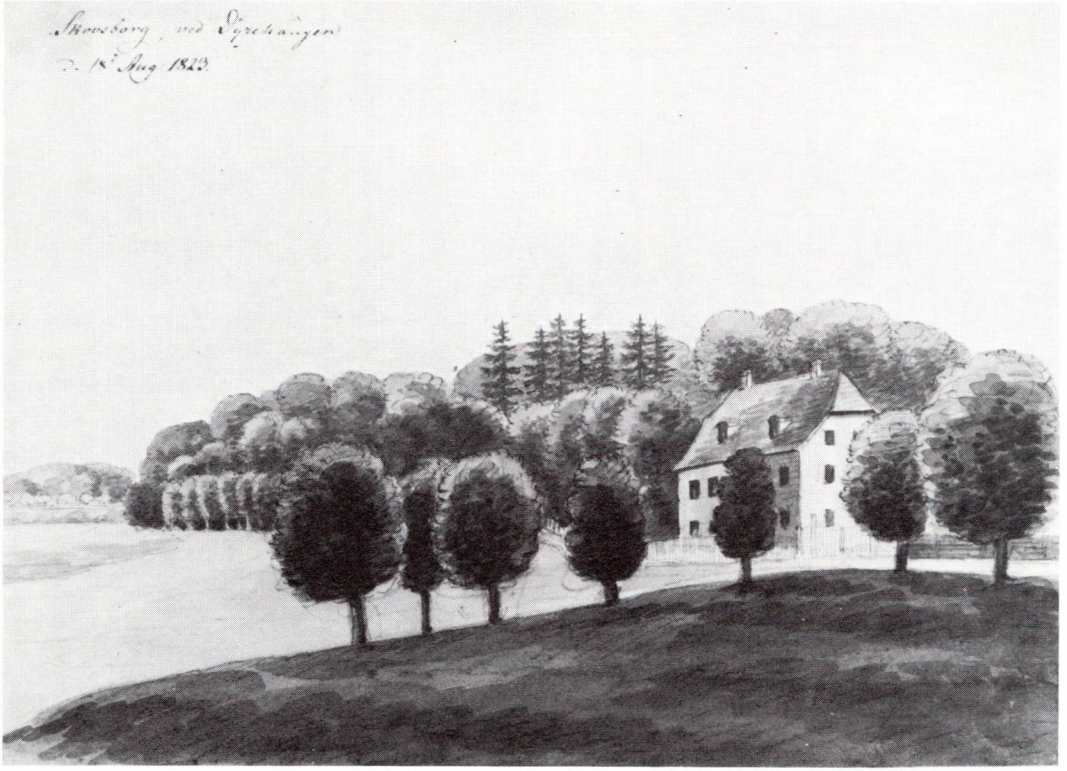

Skodsborg malet samme dag som foregående motiv fra Strandmøllen. Skodsborg ejedes på dette tidspunkt af geheimeråd Siegfred Raben-Leventzau. Huset fik sin nuværende udformning under Fr. VII i 1850'erne.

sige forudsætninger i et land, der hverken har store højder eller tilstrækkelig vandkraft til mere betydelige industrianlæg baseret på de naturgivne energikilder. Dertil kommer ligeledes problemet med ensartede, rimeligt hurtigt fremstillede produkter, som må være denne moderne industris vigtigste krav. Således »bliver Damp- og Hestekraft vor egentlige Fabriks Kraft, indtil vi, ved Chemiens hjælp, om maaske ei lang Tid lære at benytte Kræfter, vi hidtil ei have kjendt«.

Drewsen fremhæver hestekraften i industriens tjeneste

Drewsen opstiller en beregning af omkostningerne ved brug af henholdsvis damp- og hestekraft, og når frem til, at 6 heste er billigere i drift end en danpmaskine på 6 HK. Hans konklusion lyder således: »For mig blive derfor ingen Tvivl om, at hvor Heste passe til Fabrikernes Drift, anvendes disse, under nærværende Sæde- og Foderpriser, fordelagtigere end Dampmaskinerne. Men alt som Lasten, der skal overvindes, bliver større, ere Dampmaskinerne mere og mere nødvendige, og blive, tilsidst uundværlige, hvor Vandet fattes og Vinden ei kan bruges.«

G. F. Ursin tilbageviser Drewsens syn på dampmaskinen

Det kan synes overraskende, at en mand, der selv havde udnyttet dampmaskinen på sin virksomhed fra så tidligt som 1820 ikke udtalte sig mere entydigt til dampkraftens fordel. Men Drewsens indlæg tilfredsstillede da heller ikke en dreven matematiker som G. F. Ursin (1797-1849), der lige som Rawert var en flittig iagttagende rejsende i industriens barndom og stærkt engageret i moderniseringsmulighederne i det danske samfund, bl.a. som den egentlige idemand bag skabelsen af Polyteknisk Læreanstalt i 1829. I et yderst høfligt indlæg 4 numre senere, den 27. maj 1826, opfordrede Ursin Drewsen til at uddybe sine »vistnok saare vigtige Erfaringer«, og ikke mindst beregningen af omkostningsniveauet ved brug af dampkraft. Drewsen havde måske nok ret, at 6 heste er billigere i drift end en dampmaskine med lignende kræfter, men modsat hestene er udgifterne ved maskinkraft ikke lige proportionale med udvidelse af maskinernes ydeevne i HK. Derfor »vil en Dampmaskine have Fortrin, og det saa meget mere, jo større den Kraft er, der

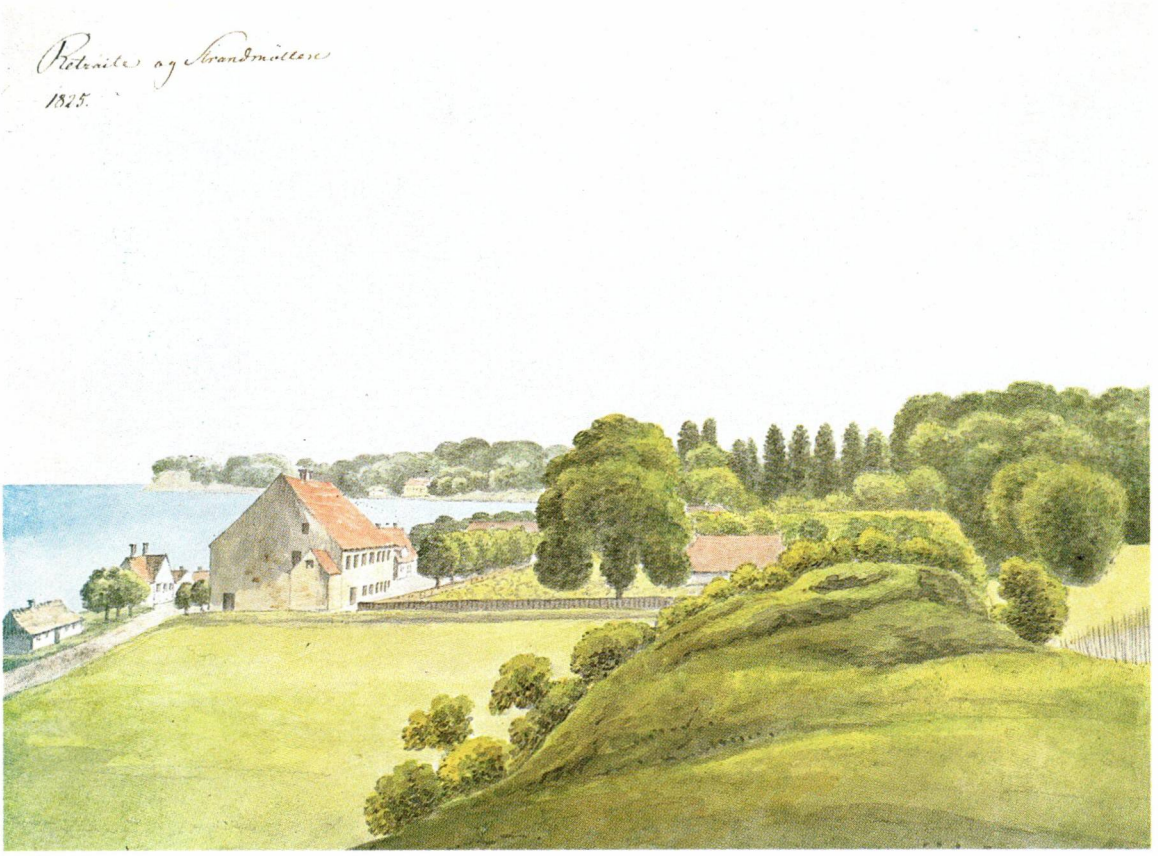

Retraitefabrikken malet 1825 fra Skodsborg skrænten, i baggrunden skimtes Strandmøllen. Begge virksomheder tilhørte på dette tidspunkt J. C. Drewsen, der siden 1822 havde sit »olieraffinaderi« på Retraite (indtil 1830).

kræves, jo regelmæssigere Bevægelsen ... skal være, og jo mindre man er Herre over Pladsen«.

For nutidens læsere er Ursins synspunkter ganske indlysende, men for samtiden var dampmaskinens anvendelse i industriens tjeneste endnu en så ny ting, at det var sådanne debatter i et toneangivende og moderne indstillet tidsskrift, der bragte de nye impulser fra udlandet til Danmark. Ud fra den betragtning »at Sagen altid maa vinde, naar en kyndig Theoretiker [Ursin] og en gammel Praktiker [Drewsen] satte deres Meninger mod eller ved Siden af hverandre« gav Rawert ordet til Drewsen for en »Yderligere Erklæring« den 24. juni 1826. Drewsens respekt for Ursins synspunkter kommer med det samme til orde: »Intet synes mig at være ubehageligere for dem, der føle Lyst og Kald til at forelægge det Offentlige sine Anskuelser, end at disse hverken møde Bifald eller Modsigelse; intet behageligere, end naar Mænd af Hoved og Kundskaber behage at drøfte dem, og jeg skulde, naar Bifald ikke kan blive mig tildeelt, heller see mine Meninger bestridte, end modtaget med ligegyldig Taushed.« Og Drewsen afsluttede da også den frugtbare debat om nogle afgørende forudsætninger for moderniseringen af det danske erhvervsliv med i det store og hele at give Ursin ret: »Forresten er jeg enig med Hr. Doctoren om de Fordele, han tillægger Dampmaskinen, og det har aldrig været min mening at nedsætte den, da jeg tilfulde erkjender, at kun ved den kunne vi haabe at faa store Fabriker, eneste lønnende, og de eneste, der engang i Tiden ved friere Handel kunne concurrere med Udlandet. Mit Øjemed har kun været at vise, at Hestmøller under visse Forhold ogsaa fortjene Agtelse, ikke overilet bør forkastes, og Dampmaskiner sættes i deres Sted.«

Drewsen erkender dampmaskinens nødvendighed

Strandmøllens videre historie skal ikke skildres her, kun skal det nævnes, at Drewsen tilsyneladende selv havde erkendt de nye tiders uafvendelighed. I 1828 bevilgedes Drewsen ved kongelig resolution et lån via Kommercekollegiet på ikke mindre end 18.000 rigsdaler i sølvmønt til

anskaffelsen af såvel en dampmaskine på 20 HK som en engelsk »Patentpapirmaskine«. Og kun seks år senere fulgtes dette op af endnu en udvidelse af Strandmøllens produktionskapacitet ved køb af nok en papirmaskine og en dampmaskine med 40 HK.

Over for denne udfoldelse af privat initiativ med fuld sanktion fra de ledende kredse omkring Kommercekollegiet havde de hjemlige konkurrenter svært ved at følge med. Drewsen hørte næppe til de sørgende, da de sidste rester af Nelthrop-Harris' projekter i Søllerød gik i opløsning med John Bromley Nelthrops fallit på papirfabrikken Ørholm-Nymølle 1837. Med fuld regeringsstøtte, privilegier og store lån havde englænderne Nelthrop og Harris etableret sig med garveri og lædermanufaktur på Retraite i Skodsborg 1785. I 1793-94 erhvervede de med regeringslån kobberværket Ørholm og Nymølle og anlagde en papirfabrik, der ikke kunne blive andet end en trussel mod Drewsens eksistensgrundlag. En anonym forfatter (der godt kunne have været Drewsen) advarede allerede i 1793 mod disse engelske »projektmagere og vinhandlere«, og som det antydes, industrispioner hos Drewsen på Strandmøllen, hvor de under dække af venskab med deres industrielle nabo, havde luret papirfabrikationens teknik af. Deres store planer faldt dog til jorden kort ind i det nye århundrede. I 1802 måtte de afhænde deres i 1795 anlagte oliemølle på Retraite, og året efter blev også papirfabrikkerne solgt. Førstnævnte sted stod lukket den følgende snes år. »Aldeles nedlagt er det store Garveri, som har været ved Retraite«, skriver Rawert 1820. Derimod beskriver Rawert Ørholm og Nymølle som »vel indrettede Papirmøller«, ejet af det interessentskab, som i 1803 havde overtaget værkerne og i 1812 havde genindsat Nelthrop som direktør. J. B. Nelthrop erhvervede først papirfabrikkerne året efter, at Rawerts bog var gået i trykken.

Fabrikkerne på Ørholm, Nymølle og Retraite

Billedet af en håndværksdrevet urentabel industri, der stort set overalt var i forfald og nedgang, var resultatet af Rawerts rejser på Søllerødegnen omkring 1820. At det var sådan, har måske ikke overrasket Ra-

wert så meget. Det danske samfund var i årene efter den for Danmark så ulykkelige udgang på Napoleonskrigene i en dyb og langvarig økonomisk krise. Men når selv solide og velstående handelshuse som Dronninggårddynastiet de Coninck i 1821 kunne gå fallit, var der god grund til at undersøge hvilke muligheder og hvilket potentiale, der lå i det endnu eksisterende erhvervsliv. I så henseende må de følgende års ændringer af Strandmøllen fra en primitiv papirmølle til en efter dansk standard uhyre moderne fabriksvirksomhed have glædet Rawert. Som assessor i Kommercekollegiet fra 1823 kunne han på nærmeste hold følge udviklingen bl.a. gennem Drewsens hyppige og i reglen imødekommende ansøgninger om lån til produktionsforbedringer. Gentagne besøg på egnen, og som vi har set, personlig kontakt til Drewsen, har yderligere uddybet Rawerts kendskab til forholdene ved Mølleåen. I nogen grad fungerede han som omrejsende konsulent for de lokale industrier rundt om i Danmark. En funktion, han selv havde fremhævet som afgørende for industriens ophjælpning. På de sidste sider i sin 1820-bog foreslår han efter tysk og fransk mønster, at regeringen lader »dertil beskikkede Embedsmænd reise omkring i Provindserne, for at gjøre sig paa Stederne bekjendte med Industriens og Næringsveienes Tilstand, oplyse sig om Aarsagerne til derved værende Mangler, udfinde Midler til at hæve disse, og til at befordre og udvide Alt, hvad der angaar dem«. Det var i denne rolle, som mere eller mindre selvbestaltet fabriksinspektør, at Rawert foretog sine mange rejser. Han fik her lejlighed til nøje at følge dansk og udenlandsk industri og samtidig forene de professionelle interesser med amatørmalerens i den medbragte skitsebog.

Den omrejsende industrikonsulent

Rawert, Danmarks første industrihistoriker

Rawerts karriere som toldinspektør og fabriksdirektør inden for datidens handels- og industriministerium gjorde det naturligt, at det var ham, der i slutningen af 1840'erne satte sig for at skrive den første samlede danske industrihistorie. Som få andre i samtiden havde han i årenes løb erhvervet sig et indgående kendskab til industriens forhold og tilstand såvel i

Dronninggaard (Næsseslottet) malet fra Farum-siden den 26. august 1824. Efter huset de Coninck & Co.'s fallit 1821 erhvervet af senator Jenisch fra Hamborg. Rawert har næppe besøgt Dronninggaard, selv om han ofte malede fra Furesøen.

Danmark som i det øvrige Europa. Lad os derfor se, hvordan han i 1840'erne vurderede situationen på Søllerødegnen, først og fremmest ved Mølleåen.

Var Rawert kortfattet med hensyn til tilstanden på Ørholm og Nymølle i 1820, har han så meget desto mere at berette i 1850. Det er transaktionerne omkring Nelthrop og Harris, der interesserer ham. I detaljer fremlægges deres regnskaber for årene 1794-1797. Deres gentagne låneforretninger med Kommercekollegiet og industrifonden behandles, og Rawert søger på denne baggrund at give et »Bidrag til en Characteristik af Regjeringens Maade at understøtte de Industrielle« (s. 638).

Kritik af statens industripolitik

En karakteristik, der er kritisk, (især mellem linierne) over for datidens første industripolitik med dens manglende indsigt i moderne fabriksdrift. De store lån og tilskud til Nelthrop og Harris' urentable foretagender understreger således Rawerts vedholdende krav om behovet for industrikyndige embedsmænd til at rådgive i sager vedrørende industrilån, toldforhold, autorisationer og næringsbeviser. Om fabrikkernes nuværende tilstand (1848) og fremtid har Rawert ikke meget at melde. Drewsenklanens overtagelse af Ørholm og Nymølle i 1854 ville dog, havde Rawert endnu levet, sikkert have bekræftet ham i, at fagligt professionelt ledede virksomheder i det lange løb var det sundeste for et moderne erhvervsliv.

Stampen og klædefabrikationen

Selv om Rawert i tidens løb malede fire akvareller fra Stampen, var det tilsyneladende ikke en virksomhed, der interesserede ham meget. Valkemøllen på stedet var indtil 1835 ejet af Den kgl. Uldmanufaktur. Produktionen af tøj og klæde til hær og flåde i forbindelse med den militære klædefabrik i Usserød var virksomhedens fornemste opgave. Stampens rolle i arbejdsdelingsprocessen får man et vist indtryk af i Rawerts generelle afsnit om valkemøller (s. 589): »For at visse sorter uldent Tøi, uldne Strømper m.m. kunne blive af en tættere Beskaffenhed og ligesom sammenfiltes og for at nogle Sorter Skind kunne blive smidigere ved at drive Fidt og andre til Garvning brugelige Materier

Stampen sammenlægges med Bredeværkerne

bedre ind i Porerne, anvendes nu fornemmeligen Valke- eller Stampemøller ...« Da N. P. Carlsen, svigersøn til klædefabrikant J. C. Modeweg på Brede i 1835 erhvervede Stampen, blev virksomheden naturligt nok tilknyttet Brede Klædefabrik. Rawert behandler ikke denne del af Stampens produktion særskilt. Den nævnes kun i forbindelse med de stadige udvidelser og forbedringer på Brede, en virksomhed, som Rawert er fuld af lovord overfor. (s. 574): »Alle de nyeste til Dugmageriet henhørende Maskiner ere her samlede. Intet Aar forbigaaer, uden at der fra Udlandet modtages Maskiner, hvortil kommer, at han [Modeweg] havde et Maskinværksted ... Han er den første her i Landet, som har anskaffet Maskinvæve og Valsevalkemøller«, skriver Rawert og tilføjer med klogeligt hensyn til handelsbalancen, at »det fortjener at udhæves, at det ikkun er Maskiner af her Ubekjendt Construction, som han lader komme fra Udlandet, og da ikkun eet Eksemplar, som bruges som Model til Efterligning«.

Som Drewsen var Modeweg en mand efter Rawerts hjerte. Personligt initiativ, lederevne og villighed til at investere i de nyeste opfindelser uden at ramme valutareserven for hårdt var egenskaber, som efter Rawerts mening var tiltrængt for at bringe den danske industri op på et konkurrencedygtigt niveau.

Opfindelser af nye maskiner

At man også i det råstofsfattige og industrielt tilbagestående Danmark frembragte opfindelser til industriens nytte, kunne man i øvrigt opleve på Stampen, hvor P. N. Carlsen omkring 1840 havde indrettet både kornmølle og bageri. I sidstnævnte virksomhed anvendte Carlsen en »Dejgæltningsmaskine«, som kommerceråd Jacob Marstrand i 1810 havde taget patent på. En sådan maskine anvendtes kun på Stampen og i et københavnsk bageri, for som Rawert skriver (s. 413): »At den ikke har fundet større Efterligning, må tilskrives deels den Plads, som den optager, og som ikke altid findes i tætbyggede Byer, deels det at Bagerierne i Almindelighed ere smaae, hvorved de ikke spare Menneskekraft ved at have Maskiner.« Stampen var således ingenlunde nogen ubetydelig fa-

En af Rawerts sidste akvareller fra Søllerødegnen var fra Ørholm set fra syd, malet september 1846. I øvrigt den eneste akvarel han malede fra Ørholm.

brik, men dens virksomhed rettede sig dog i første række mod det lokale marked og virkede som filial af Brede (og Usserød) klædefabrikker.

Rådvads historie er den danske industris historie

Rawerts interesse for Rådvad fabrikken var allerede tydelig i 1820-bogen. Små 30 år senere er interessen stadig ikke svækket. Rawert forklarer selv hvorfor: »Da denne Fabriks historie omtrent er alle Danmarks Fabrikkers eller Industri Anlægs Historie, meddeles den her no-

Stampen malet den 6. august 1823. Valkemøllen på Stampen tilhørte Det kgl. Uldmanufaktur som underafdeling af Den militære klædefabrik i Usserød. Stedet overgik på private hænder i 1835.

Rawert sidste maleriske rejse i Danmark 1846 havde karakter af opsamling til »fotoalbummet« fra de steder, han endnu ikke havde malet, bl.a. Nymølle. Den store mølle i baggrunden blev opført få år før Rawert kom til stedet af det interessentskab, der med Modeweg fra Brede i spidsen havde overtaget virksomheden efter Nelthrops fallit i 1837.

get udførligen« (s. 690). På de følgende ti sider skildrer Rawert fabrikkens historie på godt og ondt, og det er ganske tydeligt, at han som medlem af Kommercekollegiet har fulgt udviklingen på Rådvad på nærmeste hold. Fabrikkens drift og ledelse og ikke mindst den tidligere førte industripolitik bliver udsat for en sønderlemmende kritik af højst principiel karakter. Da bestyrelsen for værket i 1826 søgte den kongelige kasse om renteudsættelse for et lån på 64.000 rigsdaler, blev fabrikken på initiativ af Toldkammeret og Kommercekollegiet underkastet en nøje undersøgelse. At Rawert som beskæftiget ved begge institutioner har haft en finger med i spillet her, bør der ikke herske nogen tvivl om: måske har han oven i købet forestået undersøgelsen, som afslørede et syndigt rod på Rådvad. På trods af en stor varebeholdning var fabrikken ikke i stand til at overholde leveringsaftaler og imødekomme bestillinger. Der var en »aldeles Mangel på ordentligt Bogholderi«. Ingen vidste, hvad andre af Isenkræmmerlaugets udpegede bestyrere foretog sig, og råvareindkøbene havde et helt tilfældigt præg. Hovedårsagen til fabrikkens »slette Forfatning« var som Rawert allerede havde påpeget i 1820 »den fejlfulde Maade, hvorpaa Værkets Bestyrelse var sammensat«, og ikke mindst samme bestyrelses mangel på »Sagkundskab til hvorledes et saadant Værk bør bestyres«.

Forholdene på Rådvad undersøges 1826

Det tog regeringen 8 år at beslutte sig til at yde støtte, og da var det lige ved at være for sent at redde fabrikken, der »maatte regnes blandt de betydeligste her i Landet«. Ved kongelig resolution af 13. august 1834 blev værket tildelt et årligt beløb (»som Gave«) på 1.250 Rd. i 10 år, og det udestående rentebeløb blev overført til kongelige obligationer. Men på det tidspunkt var tilstanden ifølge Rawert nær sammenbrud: »Bygningerne næsten faldefærdige, næsten halvdelen af dem henstode ubenyttede, eller vare beboede af Fabrikken uvedkommende Personer. Inventaret var saa slet, at end ikke den fattigste Arbeider i Hovedstaden havde det saaledes.« Med til nyordningen på Rådvad hørte også realiseringen af Rawerts yndlingstanke om fabriksinspektører udpeget af rege-

Industrilån til Rådvad 1834

Rådvad den 6. august 1823 malet fra østsiden. Til venstre i billedet slibeværket, i centrum skimtes den opstemmede dam og til højre hammerværket med staldbygningen yderst.

ringen, idet tilsynet med driften blev overladt en teknisk bestyrer beskikket af Kommercekollegiet: »Følgerne deraf viste sig snart«, skriver Rawert. Råvareindkøbene blev organiseret og effektiviseret, man oplærte selv arbejderne og søgte at uddanne dem, bl.a. ved udlandsophold, og »der blev skredet til at indrette Arbeidet fabriksmæssigen i stedet for tidligere haandværksmæssigt, til hvilket Øjemed saavidt muligt indførtes Arbeidets Deling«. »Nye Fabrikationsgrene af let afsættelige og lønnende Artikler sattes i Gang«. Og endelig søgte man ved aftenskoler og sygekasse at bedre arbejderstandens vilkår på stedet.

Da man 10 år senere i 1844 underkastede Rådvad en ny undersøgelse, var meget rettet til det bedre, men endnu var fabrikken dog ikke bragt til »det Punkt, at den kan bestaa ved sig selv og give 4% Udbytte af Actiecapitalen«. Problemet var stadig lavsvæsenet. I 1840'erne var de politiske overvejelser om lavssystemets afskaffelse og næringsfrihed i fuld gang, og på den baggrund var medlemmerne af Isenkræmmerlauget meget lidt interesserede i at investere den fornødne kapital. Rawert kom dog ikke selv til at opleve den af ham stærkt ønskede næringsfrihedslov. Den blev først vedtaget i 1857 med en 5-årig overgangsperiode. I 1862 blev værket så overtaget af et interessentskab, der med store vanskeligheder, jævnlige arbejdsstandsninger og hyppige lederskift kørte fabrikken århundredet ud. Rawert ville tydeligvis ikke være blevet overrasket over denne udvikling. Han bedømte bestemt ikke situationen optimistisk ved midten af 1800-tallet, men indskrænker dog klogeligt sin kommentar på dette område til, at Rådvaddams fremtidige skæbne endnu henstår uafgjort. Inden han kommer så langt, når han at give et par beske kommentarer med på vejen til 1700-tallets industripolitik. Det forekommer ham således »helt mærkeligt«, at man, mens Danmark var forenet med Norge, hvor jernværks råmaterialer, vandkraft og billig arbejdsløn var til stede i overflod, indlod sig på et sådant i alle henseender kostbart projekt i Danmark. Og Rawert fortsætter med følgende opsang, der giver et godt indtryk af hans grundholdning til dansk industri: »Saadant kan

Lavsvæsenet afskaffes 1857

Rawert gør op med den traditionelle industripolitik

ikkun lade sig forklare ved den Tendens, som herskede i Frederik den 5tes Regjeringstid og under denne Konge naaede sit Kulminationspunkt her i Landet, at ville forfærdige Alting og fremtvinge Fabrikker, om de egnede sig for locale Forhold eller ikke. – Ved Monopoler og andre lignende Begunstigelser søgtes at bøde på de Hindringer, som man ikke kunne nægte at finde Sted. – Et Vidne om, med hvor liden Sagkundskab man gik frem, viste sig ogsaa ved Raadvaddams Overtagelse af Isenkræmmerlauget, deels ved at man til Værkets Bestyrelse valgte en Direction, hvis Medlemmer vare ideligen Forandringer underkastede, og hvor den saa nødvendige techniske Dygtighed aldeles lodes udaf syne, deels ved at Regjeringen kunde give sit Bifald til en saadan Bestyrelse.«

Papirfabrikation

Efter således at have aflivet Rådvad når Rawert frem til åens udløb og Strandmøllen, hvor følgende mærkelige virksomhed finder sted: »Naar trevlede Legemer deles i fine Dele, males eller stampes med Vand, og det derved frembragte Stof fordeles paa en sigteagtig Form, hvorigjennem Vandet kan afløbe, fremkommer herved et Blad, som tørres. Dette er Papiir.«

Den moderne virksomhedsleder: Drewsen på Strandmøllen

Strandmøllens vækst i 1820'erne og 30'erne er tidligere blevet beskrevet og skal ikke gentages her. Ikke overraskende beskriver Rawert Drewsen som en driftig fabriksleder, hele tiden villig til at udvide og forbedre sin produktion. Rawert når også lige at få nævnt Drewsendynastiets sidste ekspansion, anlæggelsen af den nye papirfabrik ved Silkeborg 1844. Allerede i 1848 viser driftsresultatet her en større papirproduktion end på Strandmøllen. Alt i alt fremstår Drewsens papirværker, som også tidligere nævnt, for Rawert som symbol på, hvordan fabriksvirksomhed, på trods af de naturgivne begrænsninger, skal drives i Danmark.

Retraite som forbillede for den moderne garveindustri

Tilbage står at nævne virksomheden på Retraite. Sin kritik af Nelthrop-Harris' transaktioner til trods, må Rawert medgive, at »Garveriet paa Retraite har bevirket en aldeles Forandring i det Danske Garveri«. Fra at være et udpræget håndværk er garverivirksomheden i løbet af 1800-tallets første halvdel blevet en yderst vigtig industrigren, hvor især

»de Kjøbenhavnske Garverier nu i Almindelighed ere godt drevne og leverer godt Læder.« (s. 351). Som bekendt blev det dog ikke Nelthrop og Harris, der kom til høste frugterne af »at have indført Forbedringer i Garverier, i Papirfabrikationen og i andre Industrigrene.« Som et sigende eksempel på, hvor mange vanskeligheder der kunne opstå, når man i 1700-tallet overførte know-how fra et land til et andet, nævner Rawert, at den danske regering i 1797 måtte udbetale en godtgørelse på 3.900 Rd. til de to engelske fabrikanter. I oversættelsen af deres bevilling havde de nemlig opfattet vendningen »duty free« til ikke blot at omfatte toldfrihed ved udførsel af varer, men også frihed for den indenlandske told, den såkaldte portkonsumtion, der blev opkrævet ved byportene. Derfor havde de anlagt deres fabrik på landet og ikke i hovedstaden. Godtgørelsen tilstodes dem dog kun under den udtrykkelige forudsætning, at de for fremtiden betalte konsumtionsafgiften ved indførelsen af læder til København. Når Rawert netop fremhæver dette eksempel, er det, fordi han også på det punkt var de moderne tiders mand. Han ønskede konsumtionen, der kun besværliggjorde samhandlen, erstattet med hvad vi med et nutidigt ord kunne kalde merværdiafgift, nemlig faste afgifter for producenterne. Rawert er yderst kortfattet om Nelthrop og Harris' andet projekt på Retraite, den hestedrevne oliemølle anlagt i 1795 og afhændet til den danske Manufakturhandel i 1802. Selv med en fra England indkøbt dampmaskine i 1805, måtte man i 1817 standse værket. Nogle år senere blev bygningerne overtaget af Drewsen, der benyttede Retraite til forskellige industrielle eksperimenter. Stedets opblomstring som klædefabrik i anden halvdel af 1800-tallet har Rawert selvsagt ikke fået med.

Nelthrop og Harris rehabiliteres

Rawert taler for merværdiafgift

Mølleåens industrier afspejler de danske industriforhold i 1800-tallet

Det er vigtigt at slå fast, at Rawerts tanker om Søllerødegnens industrivirksomheder rækker langt ud over lokalsamfundets grænser. Dansk industrihistorie kan ikke skrives – og er i øvrigt heller ikke hidtil blevet det – uden grundig omtale af pionervirksomhederne ved Mølleåen og i

Toldstedet Alexandria, her malet 7. august 1824, blev oprettet af Det kgl. Generaltoldkammer i 1811 på dette gamle lyststed. Stedet fungerede som toldforvaltning for kystområdet nord for København indtil 1865. Rawert selv blev i 1831 toldinspektør i København.

Skovløberstedet i Trørød hegn malet på vejen til sommeropholdet i Vedbæk, august 1842.

Skodsborg. Som Rawert selv gør opmærksom på, finder man i dette område ligefrem modellen på den danske industris generelle udvikling på godt og ondt. Op gennem det 18. og 19. århundrede indtager Søllerøds industrier således en central placering i industriens historie herhjemme. Men de samme industrier betalte for så vidt også pionerens pris, da det moderne industrielle gennembrud slog igennem i slutningen af 1800-tallet. Alle de her nævnte virksomheder trådte ind i det 20. århundrede i stærkt reducerede udgaver af, hvad de engang havde været. Typisk nok var Drewsen den første til at erkende, at en moderne drevet masseproducerende fabrik ikke havde nogen fremtid ved Mølleåens

strømme. På længere sigt betød oprettelsen af Silkeborg papirfabrikken i 1844 da også uafvendeligt Strandmøllens endeligt som papirværk.

I de senere år har der været en stærkt stigende interesse for det industrielle gennembrud i Danmark. Diskussionen har især stået om, hvorvidt dette gennembrud fandt sted i 1890'erne, i 1870'erne eller endog tilbage i 1850'erne. Interessen for den ældre industri i Danmark har været noget mindre, men der er grund til at understrege, at det var industripionererne – folk som Rawert, Ursin og Drewsen m.fl., der i 1800-tallets første halvdel ved deres virke skabte de teoretiske og praktiske forudsætninger for en industriel modernisering i Danmark.

Industriens pionerer – et vigtigt kapitel i dansk industrihistorie

KILDER OG LITTERATUR

Af Rawert:

O. J. Rawert: Om Klædemanufakturerne i Danmark, 1813.
(Aldrig udkommet bog. Trykningen af værket blev påbegyndt i 1813, men som følge af statsbankerotten aldrig fuldført. Et eksemplar med 32 trykte sider og de resterende ca. 50 sider i Rawerts håndskrift findes på Det kgl. Bibliotek).

O. J. Rawert/G. Garlieb: Bornholm beskreven på en Reise i 1815. 1819.

O. J. Rawert: Beretning om Industriens Tilstand i de danske Provindser, samt om nogle Midler til dens Fremme, nedskreven paa en Reise i Somrene i 1819 og 1820. 1820.

O. J. Rawert: Binæringer paa Landet i Danmark. 1849.

O. J. Rawert: Kongeriet Danmarks industrielle Forhold fra de ældste Tider indtil Begyndelsen af 1848. 1850.

Handels- og Industritidende (udg. O. J. Rawert 1811-1814 og 1825-44).

Breve fra Rawert til Jonas Collin, J. F. Schouw, Herman Schubart m.fl. på Det kongelige Bibliotek, Håndskriftssamlingen.

Om Rawert:

Finn H. Lauridsen: Ole Jørgen Rawert i dansk Biografisk Leksikon, bd. 12, 3. udg. 1982.
Niels Peter Stilling (red.): Rawerts maleriske rejser 1805-1847. 1984.
Heri specielt Lars Scheving: Rawerts store rejse 1816-1819 og Finn H. Lauridsen: Rawert og industrien.

Endvidere er følgende litteratur anvendt:

Sv. Cedergreen Bech: Storhandlens by. Københavns historie, bd. 3, 1728-1830. Kbh. 1981.
Henny Glarbo (udg.): Fonden Ad Usus Publicos. Aktsmæssige Bidrag til Belysning af dens Virksomhed, udgivet af Rigsarkivet, bd. II-III, 1902 og 1947.
Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark 1720-1914. Kbh. 1976.
Bjarne Hastrup: Håndværkets økonomiske historie 1879-1979. Kbh. 1979.
Camillius Nyrop: Bidrag til den danske Industris Historie. Kbh. 1873.
Camillius Nyrop (udg.): Strandmøllen. Aktstykker til Oplysning om den danske Papirfabrikation med Strandmøllen som Midtpunkt. Kbh. 1878.
Georg Nørregaard: Arbejdsforhold inden for dansk Haandværk og Industri 1857-1899. Kbh. 1943 (genudg. 1977).
Gunnar Sandfeld: Søllerød – som det var engang, bd. VI-VII, Søllerød 1979-80.
Roar Skovmand: Folkestyrets Fødsel 1830-1870. Politikens Danmarkshistorie, bd. 11, Kbh. 1971.
G. F. Ursin (udg.): Nyt Magazin for Kunstnere og Haandværkere. 1828, 1831-1833 og 1841 (Indeholder flere rejseberetninger og tanker om industriens fremme skrevet af Ursin).

Jeg er professor Roar Skovmand tak skyldig for at være blevet gjort opmærksom på Ursins betydning i industriens barndom.

Samtlige akvareller af O. J. Rawert befinder sig på Det kongelige Bibliotek.

Hans Ellekilde og hans virke inden for det sønderjyske og lokalhistoriske arbejde

Af Jesper Boysen

Hans Lavrits Ellekilde blev født i 1891 i Nordsjælland, hvor han voksede op ved det lille fiskerleje Ellekilde i nærheden af Hornbæk. Hans far var gård- og vognmand og en sådan herkomst var for godt 100 år siden med til at forudskikke et barns liv. Den lille Hans Lavrits må imidlertid hurtigt have udvist exceptionelle evner, der pegede frem mod en helt anden livsbane end den, der var blevet hans far beskåret. Den lokale almueskoles lærerinde fik uden større problemer Hans Lavrits anbragt på Sorø Akademi. Under barske vilkår begyndte han her i årene omkring 1906/07 et studium af den danske folketro. I den sparsomme fritid udarbejdede han en 360 sider lang oversigt over indholdet af folketroen i Danmark. Lidt af en bedrift af en 16-årig! Akademiets lærere fik da også hurtigt øje for denne bondesøn, der øjensynlig har kæmpet en bemærkelsesværdig kamp i det spidsborgerlige miljø på akademiet. Lærerne opfordrede ham efter en vel overstået studentereksamen til at søge kontakt med Axel Olrik, der dengang var forstander for den danske folkemindesamling, for derigennem at få afprøvet sin glødende interesse for alt, hvad der vedrørte danskernes tro, sæder og skikke. Axel Olrik tog vel imod Ellekilde, og efter en halv snes år med stærk tilknytning til såvel Olrik som til forskningsmiljøet i Dansk Folkemindesamling kunne han som den første tage magisterkonferens i folkemindevidenskab i 1917.

Dansk Folkemindesamling

Samme år døde hans trofaste mentor Axel Olrik, og Ellekilde overtog både dennes stilling som arkivar såvel som æresboligen villa »Gammelbo« i Øverød. Som nybagt magister, kun 26 år gammel, var arbejdet efter Olrik noget af en tung arv at løfte. Men Ellekilde havde den fordel, at han, udover den nære relation til Olrik, havde kendt folkemindeforskningens førstemænd, H. F. Feilberg og Ewald Tang Kristensen. Disse havde, hver på deres måde, både gennem faglig vejledning men også gennem faderlig begejstring over den nye forskergeneration, givet Ellekilde så megen selvtillid, at han ufortrødent gik i gang med det store arbejde, der forelå.

Dette gjaldt naturligvis indsamlingen af folkeminder samt af stof, der kunne belyse den danske folkekultur. Ellekilde fór land og rige rundt og opfordrede alle og enhver til at nedskrive beretninger om sæder, skikke, tro og overtro. Folk lod sig inspirere af Ellekildes begejstring, ikke mindst når han ude omkring fik mulighed for at fortælle om den indsigt, der var resultatet af mange tilsyneladende ligegyldige oplysninger. Folk indså med andre ord, hvor vigtigt det var at bevare selv små anekdoter og historier for eftertiden, thi netop heri blev man klar over, lå en ganske særlig nøgle til forståelse af det danske folks historie.

Arkivararbejdet

Udover indsamling af materiale gjaldt arbejdet i lige så høj grad registreringen og arkiveringen ikke bare af den stadigt stigende strøm af tilsendte folkeminder, men også af det store uordnede materiale, der lå fra Olriks og Tang Kristensens tid. Gennem en stor indsats lykkedes det Ellekilde at gennemføre en systematisering af såvel indsamlings- som arkiveringsprincipperne for folkemindearbejdet, og herigennem bidrog han til at skabe fundamentet for en særskilt videnskab om dansk folkekultur.

Registreringsteknisk, men så sandelig også indholdmæssigt, formåede Ellekilde at gøre arbejdet med folkeminder til en etableret fagvidenskab. Således fik han gennem sin utrættelige flid trykt op imod 300 arbejder, hvoriblandt værker som det ufuldendte Nordens Gudeverden I-II, og

Ellekilde sammen med sin trofaste mentor professor Axel Olrik i dennes æresbolig »Gammelbo« i Øverød, der fra 1917 til 1966 var Ellekildes hjem. Foto ca. 1915. (Dansk Folkemindesaml.).

den kommenterede materialeudgivelse af Sven Grundtvigs Danske Folkesagn 1839-83 fremstår som centrale, ikke bare for Ellekildes eget forfatterskab, men også for hele fagområdet som sådan.

Ellekilde flytter til Øverød

Ved siden af arbejdet inden for den landsdækkende folkemindevidenskab var Ellekilde dybt engageret i de lokalhistoriske forhold i Søllerød kommune, hvor han siden 1917 havde sit hjem. Med overtagelsen af villa »Gammelbo« i Øverød var han blevet søllerødborger, og intet var ham mere magtpåliggende end at skildre sin egns historie for sine medborgere. I årene omkring 1920 var interessen for lokalhistorie i Søllerød relativ beskeden. Godt nok udkom Søllerød Tidende, der af og til bragte lokalhistorisk stof, men ellers var der ingen organer, der specielt kunne varetage og styrke denne del af kommunens kulturelle liv.

Holte Juleblad

Da FDF, under ledelse af gross. F. Brostrøm og malermester Otto Hansen, begge fra Holte, i 1922 begyndte at udgive et reklamefinansieret julehæfte med titlen Holte Juleblad, var Ellekilde parat med en række artikler om forskellige lokalhistoriske forhold. Det skulle senere vise sig, at disse artikler, udover at de beredte vejen for en langsomt stigende lokalhistorisk interesse, skulle blive den spæde begyndelse til udgivelsen af Søllerødbogen. Holte Juleblad udkom fra 1922 til 1937, og i alle disse år skrev Ellekilde regelmæssigt i bladet. I 1936 fik han imidlertid et særligt forhold til bladet. Et forhold, der skyldes Ellekildes anden hjertesag: den sønderjyske.

Engagementet i Sønderjyllandssagen

Arbejdet med de danske folkeminder gav, og det ligger næsten i sagens natur, anledning til en stærk national bevidsthed hos Ellekilde, og ligesom andre nationaltsindede engagerede han sig tidligt i arbejdet for at forsvare danskheden i de sønderjyske grænseegne.

Efter overtagelsen af Nordslesvig i 1920 opstod der rundt om i landet en række foreninger, hvis formål dels var at afhjælpe den store materielle nød i området, dels at arbejde for en styrkelse af danskheden i de områder, der efter afstemningen tilfaldt Tyskland. Bedst kendt var Grænseforeningen, der med sit store net af utallige underorganisationer talte i tusindvis af medlemmer. Men ved siden af disse dannedes der op gennem 20'erne og 30'erne et hav af større og mindre organisationer. Med nazisternes fremmarch i 30'erne skærpedes interessen for de sønderjyske områder, og nationale kræfter af forskellig tilsnit fik her en enestående arbejdsmark for bekæmpelse af »arvefjenden«, der med Hitlers magtovertagelse havde vist sit sande ansigt. Arbejdet gjaldt primært styrkelsen af det danske sindelag i området, ikke mindst fordi en forrykkelse heraf kunne betyde krav fra tyskerne om en ny afstemning om områdets nationale stilling.

Tyskerne forsøgte naturligvis at styrke tyskheden i det afståede Nordslesvig. Dette skete imidlertid på en noget mindre aggressiv facon, end den man skulle blive vidne til andre steder i Europa, men for danskerne

Som magister in spe, med job- og boligforholdene i orden, var tiden inde til at stifte familie. I begyndelsen af april 1917 giftede Ellekilde sig med den svenskfødte Ella Hansen. Her er parret fotograferet i efteråret 1918. (Byhist. Arkiv, Gl. Holtegaard).

var den for såvidt foruroligende nok. Tyskerne byggede skoler overalt, opkøbte med hjælp fra den store kreditforening Vogelsang et stort antal danske landbrug og ikke mindst oprettede de tyske fadderskaber i de sogne, hvor danskheden stod svagest. Dette princip, hvor et bestemt område i hovedlandet, en by eller et amt, påtog sig den økonomiske, nationale forsorg for et udsat område, blev fra tysk side praktiseret i stor udstrækning og tilsyneladende med store resultater.

Fadderskabet for Burkal

I 30'erne lod chefredaktør L. Schiøttz-Christensen sig inspirere af ideen og oprettede en række fadderskaber for de truede sogne i Sønderjyl-

land. Blandt andre dannedes »Nordsjællands Fadderskab for Grænsesognet Burkal med tilstødende egne i Sydslesvig«, og da man i 1936 søgte at oprette en Søllerød/Holte kreds, så Ellekilde sit snit til at supplere sit medlemskab af en større sønderjysk forening med aktivt arbejde for sagen. Han tilbød sig som formand og gjorde således fælles sag med sin kone, Ella Ellekilde, der fungerede som formand for Danske Kvinders Sydslesvigske Forenings Søllerød kreds.

»græsrodsarbejde«

Arbejdet i fadderskabsforeningen havde karakter af det, vi i dag ville kalde »græsrodsarbejde«. Dvs. et tæt medborgerligt arbejde mellem de lokale i Søllerød og de sønderjyske familier. Uden om bureaukrati og organisatorisk stivhed søgte man så godt som muligt at gøre sønderjyderne i stand til at modstå det tyske pres. Der er naturligvis et hav af forklaringer på, hvorfor danskheden sejrede i Nordslesvig, men når man ser på en ønskeseddel fra en landsby i Burkal sogn, er det bemærkelsesværdigt, at fodbolde, kaffeservice og askebægre har kunnet holde stand mod Vogelsangs tyske Mark. Men her må man selvfølgelig huske på, at »det danske kaffebord« notorisk har en større defensiv effekt end så mange andre kostbare foranstaltninger.

Indsamlingen af penge til det betrængte Burkal krævede naturligvis energi og opfindsomhed. Specielt fordi der i kommunen fandtes ikke mindre end 3-4 »konkurrerende« foreninger, der alle bejlede til borgernes økonomiske offervilje. I de sønderjyske foreningers historie havde meget været forsøgt, og da Ellekilde engagerede sig i arbejdet, var han opsat på at gå nye veje. Information og direkte kontakt med de potentielle bidragydere var nøgleordene, og hertil var Holte Juleblad det rette medium.

Holte Juleblad omlægges

I løbet af 30'erne havde Ellekilde med sine mange lokalhistoriske artikler fået en nær tilknytning til Holte Juleblad, og i 1936 lykkedes det ham at få bladet udgivet til fordel for fadderskabet for Burkal. Det faldt naturligvis mange for brystet, at overskuddet fra den årlige udgivelse nu ikke længere gik til den lokale FDF afdeling, men bladet havde i flere år

I slutningen af 30'erne fandtes der ikke mindre end 3 forskellige sønderjydske foreninger i Søllerød kommune. Fru Ella Ellekilde var i en årrække formand for Danske Kvinders Slesvigske Forenings Søllerød/Holte kreds. Her ses hun som nr. 2 fra højre ved en tøjuddeling på Flensborghus i 1938. (Byhist. Arkiv).

været præget af økonomiske problemer, og omlægningen var vel nok også et sidste forsøg på at redde bladet.

I et brev af 10.10.1936 skriver direktør for varelotteriet A. C. Louw til Ellekilde: ».. Jeg er en lille smule ked af, at Holte Juleblad skifter emne ... for jeg synes jo, at det, som det har beskæftiget sig med hidtil, er så udmærket og behandlet saa mønstergyldigt, at det kun kan smerte én at det forlades. Men jeg kan kun efter den mangel på anerkendelse, som det har været ude for fra folkerepræsentationen i denne kommune – egentlig godt forstå, at det sker. Grundejerorganisationen gjorde jo, hvad de blev

anmodet om ... både pengeligt og propagandamæssigt. Men mod dumheden og mangel på historisk sans var kampen jo her – som andetsteds – forgæves.«

Som man kan se af regnskaberne for udgivelsen i 1936, lykkedes det at skabe et overskud på 621 kroner. Sammenlignet med prisniveauet et ganske pænt beløb, der imidlertid må have stået i skærende kontrast til den arbejdsindsats, Ellekilde havde ydet, for i 1937 opgav han jobbet som redaktør. Bladet ophørte med at udkomme, og Søllerød kommune havde herved mistet sit eneste lokalhistoriske organ. Det blev dog ikke, som vi senere skal se, enden på den lokalhistoriske formidling.

Slesvig-Ligaen

Ellekildes oprindelige engagement i den sønderjydske sag var imidlertid af ældre dato. Allerede i 1920 blev han medlem af Ligaen D.D.D. (»Danmark – Danebrog – Danevirke«, fra 1935 Slesvig-Ligaen), hvis erklærede formål var at genvinde Sydslesvig for Danmark. Medlemskabet var dog i højere grad præget af en passiv sympati med dette mål end af et aktivt arbejde for sagen. Faktisk blev han, som han udtrykker det i en tale fra 1946 »... kun hængende i kraft af inertiens lov«. Passiviteten skyldes formodentlig ikke så meget Ellekildes distance til foreningens konservative og hårdtpumpede nationalisme, snarere var der vel tale om en slags mistillid til foreningens formåen som sådan.

I foreningens formålsparagraffer hed det blandt andet: »Det er Ligaens formål at oplyse vore kongerigske Landsmænd om hele Sydslesvigs ældgamle Danskhed og imødegaa Vranglærdomme herom«, og som et led i bestræbelserne på at styrke dette krav om »Danmark til Ejderen!«

Thyras Vold

udgav foreningen hver måned bladet Thyras Vold. Den daværende redaktør og formand pastor Dahl og nazisten, bibliotekar Holstein Rathlov, var hovedleverandører af artikler til bladet. Men for en garvet skribent som Ellekilde, kunne disse artiklers »ringe« standard såvel som deres »værdiløse indhold« kun give anledning til en stadigt stigende ligegyldighed over for hele foretagendet. I 1928 indledte Ellekilde et samarbejde med den sydslesvigske folkemindesamler Andreas Lorent-

Ellekildes dramatiske og temperamentsfulde sind var ofte egnet til at skaffe ham problemer i det daglige. Men i 1933 kom det ham i særlig grad til gode, da han spillede national helt i stykket »Landsoldaten« opført af Danske Kvinders Slesvigske Forening på Ny Holte Hotel. Arkivaren ses som nr. 2 fra venstre (Byhist. Arkiv).

zen, der med patriotisk ildhu havde kæmpet for danskheden i området, og netop dette samarbejde skulle vise sig at få afgørende indflydelse på Ellekildes engagement i det sønderjyske arbejde. Thi i 1935 fik Ellekilde gennem Andreas Lorentzen kontakt med kaptajn Hector Boeck, der i samme år havde afløst Dahl som formand og redaktør. Ellekilde blev anmodet om faglig assistance ved offentliggørelsen af nogle sønderjyske sagn (i øvrigt indsamlet af Andreas Lorentzen) og hermed var forbindelsen til redaktionen af Thyras Vold etableret.

Ellekilde skrev en lang række velansete artikler til bladet, og i løbet af forbløffende kort tid blev han optaget som vicenæstformand i foreningens styrelse. Da lejligheden bød sig i 1938, sprang Ellekilde omgående til og overtog jobbet som ansvarshavende redaktør. Ellekilde havde jo tidligere, i 1936, haft job som ansvarshavende redaktør, men på trods af, ja måske endda som følge af de lidt triste erfaringer med Holte Juleblad gik Ellekilde til arbejdet med den største energi. Han satte sig for, i samarbejde med dr. phil. Gudmund Schütte, at gøre Thyras Vold til et tidsskrift, der klart lagde distance til bladets profil i årene 1920-35.

Dette lykkedes, og hvis man skal tage Ellekildes egne ord for gode varer, med et overraskende godt resultat. Med fast hånd redigerede han bladet og leverede selv til stadighed højt kvalificerede artikler med relation til den sønderjyske historie. Eksempelvis kan nævnes de velskrevne arbejder: Sønderjylland i Kong Valdemars Jordebog og Sønderjylland i 700 år.

Hvad der imidlertid var af overordentlig stor betydning, ikke bare for Thyras Vold, men også for hele foreningens fortsatte beståen, var Ellekildes evne til at redde bladet helskindet gennem besættelsen. Med sikker fornemmelse for såvel kompromisets kunst som for den nazistiske censurs paranoide forholdsregler lykkedes det ham at bevare Thyras Vold som et nationalt tidsskrift, der på overraskende vis uhindret kunne bringe f.eks. mindeord om Kaj Munk, uddrag af digte, der hyldede københavnske jøder osv.

»nationalhumanisme«

Som ansvarshavende redaktør fik Ellekilde naturligvis rig lejlighed til at lufte sine synspunkter vedrørende spørgsmålet om Sønderjylland. Disse afspejlede ønsket om en forsigtig, men stærk royalistisk nationalpolitik, hvor mådeholdenhed skulle sikre, at man under de ekstraordinære forhold under besættelsen ikke kom til at skade mere, end man gavnede. I disse år tog Ellekilde gradvist afstand fra den fanatiske nationalisme, der spirede frem, ikke mindst fordi han frygtede, at sådanne strømninger skulle manifestere sig som den nationalegoisme, hvis resultater man på så skæbnesvanger vis var blevet vidne til i det meste af verden. Omvendt var det Ellekildes overbevisning, at man stilfærdigt skulle styrke og fastholde, hvad han betegnede som den danske »nationalhumanisme«. Et sådant udtryk kan vel nu som dengang synes noget elastisk, men utvivlsomt er det med sådanne vendinger, at det lykkedes at holde Slesvig-Ligaens tidsskrift oven vande gennem besættelsestidens besværligheder. Det er relativt uklart, hvad Ellekilde egentlig forstår ved disse begreber »nationalegoisme« og »nationalhumanisme«. Begrebernes elasticitet perspektiveres gennem på den ene side Ellekildes eksplicitte afstandtagen til den nazistiske terror, og på den anden side følgende citat fra indledningen til Vore danske Folkesagn, Første Udvalg – Mytiske Æventyr med Mandlig Helt (fra 1928): »Folkeæventyret er vor egen hvide folkeæts stærke barndoms drøm og dens livsfulde ungdomsdigt, det har betinget dens manddomsdåd at holde verdensherredømmet i sin hånd. Derfor har folkeæventyrene bestandig været så elsket af den hvide races børn og vil formodentlig vedblive at være det en god tid endnu«. Der kan imidlertid ikke være tvivl om, at Ellekilde lagde en klar distance til den senere politisering af sådanne holdninger.

Ellekildes »nationalhumanistiske« kurs betød, at Thyras Vold kunne udkomme regelmæssigt med en styrkelse af organisationen til følge, og Ellekilde høstede ros ikke blot fra foreningens formand Hector Boeck og den øvrige styrelse, men også fra Frihedsrådet, der udtrykte stor anerkendelse for bladets redaktionelle taktik, og endelig for at Ellekilde fik

pacificeret Holstein Rathlov. Rathlov fik således efter 1944 end ikke lov til at få trykt sine »smukke nationale« (Ellekilde) digte om Danmarks historiske begivenheder, der på trods af deres nationale tone formodentlig var en torn i øjet på mange af bladets læsere.

»Den bitre strid«

I 1943 opstod der imidlertid problemer mellem Hector Boeck og Ellekilde. Striden drejede sig om formandens evne til at bestride posten som foreningens kasserer. Ifølge Ellekilde var han lige så inhabil, som han var uduelig, thi regnskaberne sløredes i en grad, der umuliggjorde indsigt i foreningens finanser, og da Boeck i sin egenskab af formand reelt var enerådende m.h.t. til overdragelse af midler til Slesvig, mente Ellekilde, at tiden var inde til en gennemgribende sanering af foreningens regnskaber. Væsentligt var det nemlig, mente Ellekilde, at foreningens mange medlemmer og bidragydere havde krav på at få at vide, hvad deres penge blev brugt til. Det lykkedes at få bilagt striden, men uden at der blev ændret i foreningens vedtægter vedr. regnskabsførelse, og i protest imod dette trak Ellekilde sig tilbage fra posten som ansvarshavende redaktør ved Thyras Vold uden dog egentlig at slippe de redaktionelle tøjler.

Ellekilde kontra Hector Boeck

Omkring juletid i 1945 var det imidlertid galt igen. Tilsyneladende var problemet det samme som i 1943. Men det skulle hurtigt vise sig, at problemerne dybest set var af en helt anden karakter. Vel havde Boeck været tilfreds med Ellekildes moderate kurs under krigen, ikke mindst fordi den gav pote i form af øget medlemstilgang og flere penge i kassen, men bagved tilfredsheden lå en dyb uenighed med Ellekilde. Thi Ellekildes moderate »nationalhumanisme« var i den grad egnet til at kollidere med Boecks militante krav om Danmark til Ejderen. Optændt af begivenhederne efter befrielsen, hvor mulighederne for at overtage Sydslesvig var større end på noget tidspunkt efter 1920, anså Boeck formodentlig den fornyede diskussion om regnskabsopstillingen som en kærkommen lejlighed til at skille sig af med en potentiel besværlig redaktør, der med sine synspunkter kunne skade enheden i organisationen. (Dette er i hvert fald Ellekildes egen vurdering!) Fyret blev Ellekilde

ikke – han gik selv – såvel som vicenæstformand som redaktør. Men absolut ikke uden sværdslag. Flere af styrelsens medlemmer, bl.a. den nuværende redaktør af Thyras Vold, overlærer P. Kragelund og tillidsmand læge Harald Westergård sympatiserede med Ellekilde, og hermed var der for alvor lagt op til en splittelse såvel i styrelsen som blandt foreningens mange tillidsmænd. I foråret 1946 bølgede salget frem og tilbage med følelsesladet korrespondance, møder osv. Striden var lang og indviklet og skal ikke her gennemgås i detailjer. Men Ellekildes meget omfattende brevsamling giver et ganske godt indblik i sagens akter. I det følgende skal der gives et par eksempler på korrespondance, der foruden at belyse sagen, giver et enestående billede af den tid, hvor man stadig primært kommunikerede pr. brev, i et sprog, hvis bagvedliggende æresbegreber og moralkodex i dag synes lige så forældede, som de dengang måtte forekomme groteske i forhold til stridens umiddelbare genstand, der på trods af de anførte forhold mest af alt drejede sig om forsendelsen og anvendelsen af de i 1945 indsamlede julepenge (9000-14000 kr.).

Den 20.12.1945 nedlægger Ellekilde hvervet som viceformand og redaktør. En umiddelbar mægling mislykkes, og en splittelse af styrelsen synes uundgåelig. Slaget var begyndt, og nu gjaldt det for Ellekilde at vinde tillidsmændene for sin sag.

I et brev til styrelsesmedlem, grosserer M. H. Burcharth, Kolding, fra 9.1.1946, der ganske vist er skrevet af Ella Ellekilde, hedder det blandt andet:

»Nogle dage senere byder formanden, at der yderligere skal sendes 5000 kr. derned. Min mand protesterer, og det samme gør Kragelund, og min mand siger til kontorlederen Lis Davidsen, at hun skal holde disse penge tilbage, til han har talt med formanden. Der udvikler sig nu en telefonsamtale, hvor formanden på den mest brutale måde meddeler, at sådan bliver det nu og blandt andet siger, at hvis min mand var officer, vilde han blive skudt fordi det er lydighedsnægtelse. Samtidig overfalder formanden på den forfærdeligste måde kontorlederen og er-

»Lydighedsnægtelse«

Arkivar Hans Ellekilde: »Jeg kunne have svaret Dem, at Boeck er af en sådan slavenatur, at hos ham kommer man ingen vegne med retsindighed og sund fornuft...« (brevcitat fra Ellekilde til Sigfred Møller 1946). Foto ca. 1960. (Byhist. Arkiv).

klærer, at hun skal blive sat på anklagebænken og burde have sin afsked for lydighedsnægtelse ...«

Som det fremgår, blev fronterne hurtigt trukket skarpt op. Ellekildes svar på denne »dødsdom« kendes ikke, men der er sikkert givet igen med samme mønt. Som gammel officer vidste kaptajn Boeck, at det gjaldt om at spare på krudtet. Ellekilde var da også så meget af en taktiker, at han vidste, at den endelige konfrontation burde udskydes til det rette tidspunkt. Den direkte korrespondance mellem de to er derfor sparsom, men over for de styrelsesmedlemmer, der ikke klart tog afstand fra Boeck, anvendtes selv det tungeste skyts. I et brev til Ellekildes tidligere medredaktør dr. Gudmund Schütte, hedder det:

Kaptajn, Kammerjunker R*, DM og formand for Slesvig-Ligaen Hector Boeck: »Ved Deres forhold har De skadet Ligaens arbejde og anseelse ved at fremsætte urigtige beskyldninger og injurier mod styrelsen og navnlig mod dens formand...« (brev fra Boeck til Ellekilde 1946) (foto 1944). (Byhist. Arkiv).

»4.2.1946. Kære Dr. Schütte! Jeg bruger denne overskrift, fordi jeg trods alt ikke har tabt al personlig godhed for Dem, alt håb om oprejsning. Styrelsesmødet d. 31. jan. var ganske naturlig en dyb bitter personlig skuffelse for mig. Jeg har altid troet, at Gudmund Schütte var en kraftfuld og ærekær national personlighed, som ingen magt i verden kunde få til at gå fra sit givne ord, og nu må jeg ikke blot se Dem fejt svigte Deres givne ord, men også se Dem indrulleret i Boecks usle slæng at fortidslevninger (Arkivar Holst Jørgensen, Frk. v. d. Maase) og nikkedukker (Jørgen Hemmingsen og Tage Petersen) den aften i Esbjerg, der efter Boecks ordre udelukker mig fra Slesvig-Ligaens styrelse og ekskluderer mine trofaste venner kommunelærer Kragelund og Læge Wester-

»Fortidslevninger« og »nikkedukker«

gård i Jordløse. Nu forstod jeg med bitterhed, at Boeck havde ret, når han tidligere over for mig havde karakteriseret Dem som »rædhare«. Det er en ærlig ting at blive gammel, det er en ærlig ting ikke at have forstand på eller interesse for en forenings administration, men det er en uærlig ting, når man har den fornuftige selverkendelse, der lyder ud af Deres brev af 2.1. at lade sig bruge af Boeck til at fremme hans tåbelige magtmisbrug ... (underskrevet) Deres tidligere ven Hans Ellekilde«.

Kommunikation mellem de to feltherrer kunne ikke helt undgås, og i et brev af 17.1.1946 skriver Ellekilde bl.a. følgende til Boeck:

»... Deres optræden mod den mand, som Deres ophidsede fantasi ser som konkurrent til Deres formandspost, indgiver mig dyb lede for Dem, får mig til at fortryde, at jeg har ofret urimelig megen tid og arbejdskraft på at holde Deres skude oven vande ... det er for selve den sydslesvigske sags skyld, at jeg pålægger mig selv den sjælelige nedværdigelse at have med Dem at gøre, en mand, hvis karakter i dybeste grund er mig usympatisk. Ærbødigst Hans Ellekilde.«

Alle midler blev taget i brug, og i et brev af 5.2.1946 ligeledes til Boeck hedder det:

»Udansk optræden«

»Det var mig en skuffelse, at De ikke fik det af Schütte og mig søgte kommandørkors ved vor konges overtagelse af Istedløven ... men det er også min ærlige mening, at De ved styrelsesmødet d. 31. jan. forspildte Deres gode chancer for at få kommandørkorset, da Hans Majestæt Kongen næppe vilde kunne godkende Deres ganske udanske optræden imod Deres mangeårige medarbejder Hans Ellekilde.«

Ellekilde kendte sit eget værd, og sejrsikker skriver han til Sigfred Møller: »Jeg kunne have svaret Dem, at Boeck er af en saadan slavenatur, at hos ham kommer man ingen vegne med retsindighed og sund fornuft, for ham har kun magtoverlegenheden interesse, men for den reagerer han lige så effektivt som en hund, der stikker halen mellem benene. Han kommer tilbage til mig ligeså sikkert som amen i kirken, når han for alvor mærker nedgangen, ja undergangen grine sig i møde.

»Prøjseren«

Foreløbig er han lige så kry som Hitler foran Moskva. Han er en mærkelig udansk type, han er en ren prøjser.«

Selv om Ellekilde og Boeck kun sjældent korresponderede, må adskillige af Ellekildes temperamentsfulde udladninger være nået Boeck, og med sans for »kancellisprogets« beherskede, men nådeløse hug, gør Boeck følgende udfald:

»Ved Deres Forhold har De skadet Ligaens Arbejde og Anseelse ved at fremsætte urigtige Beskyldninger og Injurier mod Styrelsen og navnlig mod dens Formand, der har skabt Misnøje og Mistillid blandt en Del af Afdelingsformændene ...

For de fremsatte Injurier forbeholder Styrelsen sig Ret til eventuel Retforfølgning over for Dem. P.S.V. Hector Boeck.«

Ellekilde sejrer

Striden fik imidlertid ikke det sikkert ventede retslige efterspil, men endte omvendt på en for Boeck overordentlig skuffende måde. På et tillidsmandsmøde i Fredericia d. 15.9.1946 blev Boecks mæglingsforsøg, med dertil hørende vedtægtsændringer vedr. styrelsesvalg etc., nedstemt af den samlede opposition med Ellekilde i spidsen. Boeck så sig således nødsaget til at forlade posten som ligaens formand, og da den nye styrelse d. 27.9.1946 holdt konstituerende møde, valgtes Ellekilde til formand. Flere års indirekte såvel som direkte stridighed var endt, og Slesvig-Ligaen kunne nu tage fat på det store arbejde, der forelå. Ellekildes overtagelse af formandsposten betød samtidig en sejr for den mere moderate kurs i spørgsmålet om Sydslesvigs fremtidige nationale tilhørsforhold. Nok stod kravet om Sydslesvigs tilbagevenden til Danmark stadig ved magt, men nøgleordet for den fremtidige politik var – selvbestemmelse. Således ønskede man fra den nye styrelses side, at Sydslesvig skulle indlemmes i Danmark. Eller, hvis dette skulle vise sig umuligt på grund af de engelske besættelsestropper, at Danmark i det mindste skulle påtage sig ansvaret for området i en periode, der ligesom en de facto indlemmelse af Sydslesvig skulle berede vejen for en uangribelig folkeafstemning. En afstemning der under retfærdige og afklarede for-

hold en gang for alle kunne afgøre Sydslesvigs statslige tilhørsforhold. For Ellekildes vedkommende var passiviteten og mistroen fra 20-30'erne nu afløst af en glødende tro på såvel det retfærdige i foreningens målsætning som på dens evne til at gennemføre den.

Ellekildes overtagelse af formandsposten var en naturlig følge af hans ledende position i kampen mod Boecks »tyranni«. Men han måtte hurtigt sande, af de tilkæmpede ændringer i foreningens styrelse afstedkom en øget aktivitet i ligaen. En aktivitet – nødvendiggjort af den nye situation i Sydslesvig – der imidlertid var uforenelig med hans arbejde som folkemindeforsker. I forventning om, at de demokratiske vedtægter havde sikret en fornuftig kurs i foreningens arbejde, trak han sig allerede i september 1947 tilbage som formand. Det er svært at afgøre, om Ellekildes tilbagetræden var motiveret af uenigheder i den nye styrelse, eller om det skyldtes tidspres. Noget kunne tyde på, at det sidste var tilfældet, ikke mindst fordi han gennem et års tid forblev menigt medlem af styrelsen. Men det skal dog lige nævnes, at Ellekilde kun sjældent har forladt noget uden store sværdslag.

Lokalhistorien

Ved siden af sit store arbejde på Dansk Folkemindesamling og sit tidkrævende engagement i det sønderjyske arbejde var Ellekilde, som tidligere nævnt, stærkt optaget af lokalhistoriske forhold. Selve begrebet lokalhistorie, der tidligere gik under betegnelse »hjemstavnslære«, stod for folkemindeforskeren som det altafgørende bindeled mellem lægfolk og den historisk videnskab. Den lokalhistoriske forskning blev med andre ord betragtet som en af grundstenene i styrkelsen af den danske nations historiske identitet. En identitet, som det var videnskabens pligt såvel at kortlægge som at styrke, og Ellekilde så det da formodentlig også som en kærkommen »pligt« at udbrede kendskabet til sin kommunes historie.

Dette forsøgte han, som beskrevet tidligere, gennem Holte Juleblad, hvis udgivelse gennem 14 år var af stor betydning for den lokalhistoriske interesse i kommunen. Det var naturligvis en dyb personlig skuffelse for

Ellekilde, at bladet måtte lukke allerede et år efter, at han havde overtaget posten som ansvarshavende, og det havde vel egentlig ikke været mærkeligt, om han helt havde helliget sig andre forskningsmæssige opgaver. Men Søllerøds historie lå ham fortsat på sinde.

Historisk-topografisk selskab

I vinteren 1941/42 begyndte planerne om at danne en lokalhistorisk forening efterhånden at tage form. Længe havde der fra forskellig side været arbejdet med planerne om at oprette en forening, der kunne varetage og skærpe interessen for kommunens historie. Men først i januar/februar 1942 blev der, på initiativ af bl.a. ingeniør Zehngraft, gjort noget ved sagen. I januar 1942 satte en lille gruppe historisk interesserede hinanden stævne for at drøfte de praktiske problemer, der måtte rejse sig ved oprettelsen af et lokalhistorisk selskab. Til stede i denne lille forsamling var naturligvis også Ellekilde, der med sit store kendskab til kommunens historie var en selvskreven deltager. Mødedeltagerne enedes om at indkalde til konstituerende møde, og sidst i februar måned dannedes Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune. Ellekilde kom fra starten med i bestyrelsen, men var i selskabets første år stærkt optaget af arbejde til anden side. F.eks. udkom i 1943 den bredt fortællende skildring af »Vor danske Jul gennem Tiderne«, der for øvrigt er stærkt præget af hans nationalbevidste holdning til folkemindestudiet, og i 1944 fulgte den kommenterede udgivelse af »Sven Grundtvigs danske Folkesagn 1839-83. Første Samling«. Hertil kom det krævende job som redaktør af Thyras Vold, der trak hårde veksler på Ellekildes kræfter.

Ellekilde bliver formand for selskabet

I 1946 døde Hans Bjarne, der siden 1942 havde været formand for Historisk-topografisk Selskab, og Ellekilde blev nu enstemmigt valgt til ny formand. Det var ikke uden betænkeligheder, at Ellekilde tog imod formandsposten. Dels var han presset på grund af planlagte udgivelser af flere af Sven Grundtvigs danske folkesagn, dels var han forståeligt nok temmelig skeptisk over for tanken om at skulle supplere magtkampen i Slesvig-Ligaen med flere foreningsmæssige forpligtelser. Det skulle imidlertid vise sig, at Ellekilde, da han først havde påtaget sig for-

mandshvervet, kastede sig ind i arbejdet med beundringsværdig energi.

Posten som formand indebar ved siden af en række administrative opgaver også jobbet som redaktør af Søllerødbogen. Gennem dette arbejde fik Ellekilde nu mulighed for at videreføre den lokalhistoriske formidling, han havde påbegyndt med sine artikler til Holte Juleblad i 30'erne, og det var måske i dette arbejde, han så sin egentlige mission, for Ellekilde blev, må man nok sige, storleverandør af artikler til årbogen. Fra han overtog formandsposten til sin død i 1966, stod han som forfatter til ikke mindre end 24 artikler, hvilket svarer til ca. en trediedel af, hvad der blev publiceret i denne årrække. Hertil kommer, at han i enkelte årgange var den eneste bidragyder. Det var f.eks. tilfældet i 1951, hvor Søllerødbogen var identisk med en enestående og velskrevet artikel om Christian Colbjørnsen og krosagen i Nærum.

Redaktionen af Søllerødbogen

De løbende problemer med redaktionen af årbogen kan naturligvis ikke sammenlignes med de besværligheder, der havde knyttet sig til udgivelsen af Thyras Vold. Men der er ingen tvivl om, at Ellekilde undertiden nød godt af de redaktionelle erfaringer, han havde fået fra dette blad. Omfattende korrespondance fra Ellekildes efterladte brevsamling vidner om besværligheder af forskellig art. Som oftest drejede de sig om manuskripter, der af en eller anden grund ikke kunne blive færdige til tiden, eller om bidrag, der ganske simpelt var for dårlige til at offentliggøres. Ind imellem stod striden om fremtidige projekter, hvis virkeliggørelse stod i et absolut delikat forhold til den arbejdsindsats, der kunne forventes lagt for dagen. For en mand med Ellekildes temperament var det ikke mærkeligt, at sådanne problemer fra tid til anden var egnet til at få redaktøren til at udtrykke sig venligt, men bestemt. Af og til måske mere bestemt end venligt.

Således hedder det f.eks. i et brev fra 6.11.1953 til en af styrelsens medlemmer, hvori blandt andet årbogens fremtidige artikler diskuteres, (eksempelvis tre artikler om fremtrædende sognerådsformænd og en afhandling om Søllerød sogn 1682):

Efter oprøret i Slesvig-Ligaen skulle man ikke tro, at d'herrer Boeck og Ellekilde havde meget at tale om. Bølgerne må imidlertid have lagt sig, for her ses de to omtrent side ved side ved æresfrokosten på Søllerød Kro i anledning af Ellekildes 60 årsdag i 1951. Boeck som nr. 1 og Ellekilde som 4 i rækken til højre. De fleste bestyrelsesmedlemmer fra Historisk-topografisk selskab deltog i øvrigt i frokosten. Ved bordenden, med briller, ses daværende overbibliotekar i Søllerød Erling Hoffmeyer. (Byhist. Arkiv).

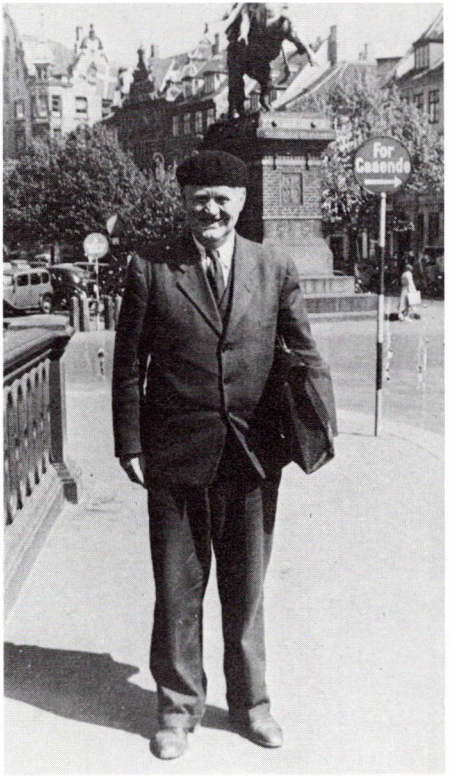

Hans Ellekilde på Holmens Bro i København. Foto ca. 1950. (Dansk folkemindesamling).

»Fugle på taget«

»Jeg mener, at disse ting er fugle i hånden, men hvad De har foreslået mig, var i alt for høj grad fuglene på taget. Jeg regner gerne, ja meget gerne med, at De selv i de kommende år fanger en af disse mange forfløjne fugle, f.eks. siger: dette bestemte emne vil og kan jeg skaffe Dem en artikel om til Søllerødbogen, lad mig f.eks. sige Ole Kollerød, enten med Dem selv som forfatter eller med en anden passende mand

eller kvinde. Det vil interessere og glæde mig, og det mente jeg at kunne vente af Dem, da De kom ind i styrelsen. Herregud da Avnholt til min store beklagelse måtte hældes ud af styrelsen, så havde jeg ventet i Dem at få en fælle, der virkelig kunne og ville tage et job i Søllerødbogens fyldning, men at drille mig med at lade en så nærliggende bog som Deres Øverødbog gå min næse forbi, og bagefter drille mig med fuldkommen luftige forslag – ja også billedfotograferingen er en luftighed over for en stakkels forening, der har gæld at slås med, ikke formue at støtte sig til, havde jeg ikke ventet. Kom igen min fugl med et godt stykke sul, så skal De blive vel modtaget, for De kan selvfølgelig skrive også for mig, hvis De bare vil, men vent ikke, at jeg vil spilde tid, arbejdskraft og humør med at strø salt på Deres fuglehaler, jeg lider, Gud være lovet, ikke af mangel på egne ideer til Søllerødbogen. Med venlig hilsen Deres Hans Ellekilde.«

Efter 20 år som formand for Historisk-topografisk Selskab ønskede Ellekilde i slutningen af 1965 at fratræde såvel som formand som redaktør. Årsagen var svigtende helbred samt ønsket om at færdiggøre de to sidste bind af sit hovedværk, Nordens Gudeverden III og IV. Han døde imidlertid allerede i foråret 1966 og nåede således hverken at færdiggøre Nordens Gudeverden eller officielt at fratræde formandsposten. Hermed havde Selskabet mistet en enestående kapacitet, hvis utrættelige arbejde havde været medvirkende til etableringen af et lokalhistorisk-/kulturelt forum, hvorigenem specielt kommunens borgere fik mulighed for at styrke netop deres specifikke historiske identitet. En identitet, der måske i højere grad end så mange andre miljø- og trivselsfremmende foranstaltninger er med til at skabe den umiddelbare tryghed, der i vore dage er i så høj kurs.

Den historiske identitet

ANVENDT LITTERATUR:

Artiklen er primært udarbejdet på grundlag af materiale (breve, regnskaber, årsberetninger samt diverse småtryk) fra den del af Hans Ellekildes efterladte personarkiv, der i foråret 1984 blev overført fra Dansk Folkemindesamling til Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune.

Dansk Biografisk Leksikon. Fjerde bind. Gyldendal 1980. (Iørn Piø om Hans Ellekilde).

Hans Ellekilde: Barndomsminder 1891-1901, Særtryk af Slægtsgården 1961.

Hans Ellekilde: Danske Folkeminder, Udvalgte afhandlinger og artikler – Udgivet på forfatterens 70 års dag 17.2.1961. Khb. 1961.

Sven Aage Hansen og Ingrid Henriksen: Sociale Brydninger 1914-39, Dansk Social Historie 6., Gyldendal Kbh. 1980.

Søllerødbogen 1965/66 samt 1966/67.

Kjeld Winding: Danmarks Politiske Historie, Fremad Kbh. 1938.

Sønderjysk foreningsliv i Søllerød 1926-85

Af Johannes Hoffmeyer

»Sønderjyske foreninger«

Efter at Sønderjylland i 1864 var blevet adskilt fra Danmark, udvandrede mange sønderjyder til moderlandet. De samlede sig efterhånden i hjemstavnsforeninger, der, som tiden gik, også fik tilslutning fra kredse i den almindelige befolkning. Foreningerne søgte kontakt til landsmænd under tysk styre og indbød dem ofte til store stævner nord for grænsen. Disse organisationer fik næsten alle navnet »Sønderjysk Forening«. Efter Nordslesvigs genforening med Danmark i 1920 blev de fleste af disse foreninger samlet i én organisation, Grænseforeningen, Sønderjyske Foreningers Fællesråd. Opgaven var nu både at støtte danskheden i det sydligste Nordslesvig og i Sydslesvig.

Grænseforeningen, som ved starten havde et beskedent medlemstal, søgte flere gange i 20'erne at hverve nye medlemmer og stifte nye foreninger, men først omkring 1925 bar agitationen virkelig frugt, og der oprettedes en lang række nye sønderjyske foreninger landet over, også i Søllerød sogn, hvor der efter et stort forarbejde blev holdt stiftende møde på Nyholte Hotel den 15. marts 1926. De sønderjyske foreninger havde på det tidspunkt forlængst forladt deres oprindelige formål at være hjemstavnsforeninger og henvendte sig nu til hele den danske befolkning. Den nye forenings protokoller er alle bevarede og befinder sig i Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune. Citaterne i denne redegørelse er alle fra protokollerne, der som helhed omhyggeligt beretter om livet i

Søllerød foreningens stiftelse

foreningen gennem de 59 år. Desuden er der også for flere perioders vedkommende bevaret andre skriftlige vidnesbyrd, bl.a. i form af breve og avisudklip, ligesom den, der skriver dette, har personlige erindringer fra det sønderjyske foreningsliv i Søllerød fra 1939 til 1961 og har fulgt det på afstand siden.

Mødet den 15. marts fik et festligt forløb. Et pigekor sang fædrelandssange og »fremstillede et sønderjysk tableau«, hvorefter redaktør Bogensee, Flensborg, der var knyttet til Flensborg Avis, talte om forholdene i Sydslesvig. Med skovrider A. Holten som dirigent afvikledes derefter generalforsamlingen med vedtagelse af love og valg af styrelse, hvorefter følgende blev indvalgt: statskonsulent A. L. Søndergård, der blev formand, sekretær F. Schmidt, sekretær, lærer Koudal, som blev kasserer og passede dette arbejde trofast i en lang årrække, husejer Andreas Jørgensen, fru direktør Jacobsen, fru stationsforstander Segell, grosserer I. Larsen, husejer I. P. Nielsen og forpagter Holten-Nielsen. Ved kaffebordet blev der holdt en række taler, bl.a. for fædrelandet og flaget. Formanden hyldede redaktør Bogensee, som igen takkede for en aften, som »hjem til gerningen i grænselandet medgav ham mindet om sol over landet«. I 1927 tiltrådtes styrelsen af sognerådsformand, proprietær F. Clausen, Havarthigården. Et bredt udsnit af borgerskabet var ved starten knyttet til den nye forening.

I 1928 holdt den veltalende nordslesvigske gårdejer, Peter Grau fra Pøl på Als, et inspirerende foredrag om grænselandsproblemer. Peder Grau var som taler en naturbegavelse og forstod på enestående måde at holde en forsamling fangen. Til mødet var indbudt medlemmerne af Holte Foredragsforening og Holte Borger-, Håndværker- og Handelsforening. En festaften samme år bød på oplæsning af Jacob Kronikas nationale skuespil »Enten-Eller« – med efterfølgende bal! En sådan udfoldelse af livsglæde er vist sjælden i vore dages sønderjyske foreninger? I 1929 forsøgte man at afholde et festmøde på genforeningsdagen den 15. juni. Trods talere som folketingsmændene J. Christmas Møller og

N. Andreasen og underholdning ved kgl. operasangere var tilslutningen ringe. Det var også tilfældet, da den unge jurist, redaktør Tage Jessen, Flensborg Avis, talte samme år. At så få mødte frem til møderne, betød, at styrelsen var ved at tabe modet. I et protokollat fra generalforsamlingen i 1930 hedder det: »5/9 af styrelsen samt en publikummer var mødt. En repræsentativ forsamling for en forening, der tæller 300 medlemmer.« 500 medlemmer i 1926 var i 1930 blevet til 300. Samme efterår talte dr. la Cour, Birkerød, med god tilslutning, som hver gang dr. la Cour havde ordet i foreningen, og det skete mange gange i de næste 15 år. Så engageret og på én gang ildfuld og saglig en taler la Cour var, var tilhørerne altid sikre på en oplevelse, der samtidig uddybede kendskabet til grænselandets forhold. Kort efter havde man indbudt den fornemme personlighed, redaktør Ernst Christiansen, Flensborg Avis, og i det nye år en anden sydslesviger, gårdejer Jørgen Søgård. Selv om de to talere var meget repræsentative for den sydslesvigske danskhed, var tilhørerne kun få.

Dalende interesse i befolkningen

Robert Henriksen, ca. 1950. Formand for Sønderjysk Forening 1933-49.

I styrelsen overvejede man, om dette kunne skyldes, at interessen for grænselandets problemer i almindelighed var dalende, eller om danske sydslesvigere var for lidt kendt i befolkningen. Under alle omstændigheder var der bedre tilslutning, da historikeren, forstander Hans Lund, Rødding, talte senere på året, og i 1932, da »25 unge karle og piger fra Nordslesvig« var foreningens gæster ved en rundtur på egnen. Mange deltagere var der også, da man i 1932 sammen med Danske Kvinders slesvigske Forening, hvis formand var fru Ella Ellekilde, afholdt en national aften til fordel for nødlidende danske i Flensborg.

Robert Henriksen formand

Godsforvalter Robert Henriksen blev ved generalforsamlingen i 1933 foreningens formand, en post, han dygtigt og energisk varetog lige til 1949. Ved generalforsamlingen talte skaberen af Det unge Grænseværn, lærer Peter Marcussen, Gråsten, og han engagerede tilhørerne så stærkt, at man fik indsamlet et ret stort beløb, som Marcussen modtog til det nationale arbejde i Sønderjylland. Denne mødeaften satte skel i fore-

ningens historie, ikke blot ved formandsskiftet, men også ved, at det gik op for de fremmødte, at situationen i grænselandet på grund af den fremstormende nazisme efter Hitlers magtovertagelse i årets første måned havde ændret sig, og at grænsen af 1920 var truet. Den danske modvægt mod denne udvikling var Det unge Grænseværn, der i løbet af få måneder fik tusinder af medlemmer over det ganske land, men først og fremmest markerede sig i Nordslesvig, først ved et ungdomsmøde i Tønder, der samlede tusinder, og senere ved et vældigt folkemøde på Dybbøl skanser, der førte tankerne hen til det bevægende møde mellem konge og folk i genforeningssommeren 1920. Den inspirerende organisator af dette folkelige gennembrud var først og fremmest Peter Marcussen. Resultatet blev ikke mindst en styrkelse af Nordslesvigs danskhed. Folketingsvalget i september 1939, hvor det tyske mindretal havde håbet på stor fremgang, blev med en stemmeprocent på over 90 en vældig dansk manifestation med en tysk fremgang på under én procent. Dette valg var meget bemærkelsesværdigt og er blevet kaldt Nordslesvigs anden folkeafstemning. Det skete samtidig med, at andre af de tyske grænser fra Versaillesfreden, de såkaldte »blødende grænser«, faldt. At Sydslesvigs danske under disse forhold fik svære kår, måtte virke som en stærk appel om at øge arbejdet for Sønderjylland i det danske folk. Det skete også i Søllerød.

Det unge grænseværn

Foreningen startede både en medlemshvervning og øgede sin virksomhed i sognets østlige dele. I forbindelse med en landsdækkende »Sønderjysk uge« var der i 1933 blevet holdt hvervemøder både i Vedbæk og i Holte med lokale talere, provst Sparsø i Vedbæk og Holte Gymnasiums rektor, Oscar Schlichtkrull, i Holte. At kommunen i 1931 havde fået et gymnasium, kom til at betyde meget for det sønderjyske arbejde, hvor folkeskole og gymnasium nu trak på samme hammel. Foreningen fortsatte med stigende aktivitet sin mødevirksomhed. På selve genforeningsdagen den 15. juni 1933 læste digteren Valdemar Rørdam egne digte, og få dage efter – midt i den danske skærsommer – kaldte man til fest på

Stigende aktivitet

Holte Gymnasium, hvor lærer, senere skoleinspektør, Hans Meng, Flensborg, talte, og skolens sangkor og orkester medvirkede under ledelse af organist Sv. Koch, der altid var rede, når Sønderjysk Forening kaldte. Der var mange mennesker til stede. Begivenhederne ved sydgrænsen begyndte at gøre indtryk. I 1936 blev medlemshvervningen yderligere sat i system, og Grænseforeningen lod udfærdige et opråb til det danske folk. I opråbet, som offentliggjordes gennem de lokale foreninger, hedder det bl.a.: »Syd for grænsen skal de danske modstå det mægtige pres fra den store ensrettede stat. De må mange gange sætte deres økonomiske eksistens på spil for at bevare deres danskhed og opdrage deres børn som danske.« Den lokale styrelse for Sønderjysk Forening, der stod som underskrivere, talte følgende navne: sognerådsformand F. Clausen, fru Agga Hebel, frk. Ilia Holten, lærer Koudal, lærerinde Eli Møller, lærerinde Harriet Rydahl, adjunkt Ellen Schrøder, overlærer E. Skov og provst Sparsø. Det er – ikke mindst først i 30'erne bemærkelsesværdigt, at der er 5 kvinder blandt navnene.

Fadderskabet for Burkal

Andre kredse tog også fat. I 1936 blev der stiftet en afdeling af »Nordsjællands Fadderskab for den sydlige del af Burkal sogn« umiddelbart nord for grænsen i den såkaldte »truede firkant«, hvis formand var gartner Holbek i Birkerød. Fadderskabet havde en meget personlig karakter og omfattede kredse i Lyngby, Birkerød, Hørsholm og altså Søllerød-Vedbæk, hvor formanden fra starten var arkivar Hans Ellekilde. I Burkal sogn var den tyske stemmeprocent 40, mens ⅔ af jorden var på hjemmetyske hænder, så der var brug for fadderskabets hjælp. De danske i området var mest småkårsfolk. Kontakten blev bl.a. skabt ved gensidige besøg, brevveksling og foredrag. Samtidig blev der skaffet penge til støtte for det kulturelle arbejde, ikke mindst i forbindelse med det nødvendige udstyr til de lokale forsamlingshuse. Efter 1945 fik Medelby sogn syd for grænsen del i fadderskabets midler. Fadderskabsarbejdet både nord og syd for grænsen fortsatte lige til 1973, da Sønderjysk Forening for Birkerød overtog fadderskabet for Medelby skole,

mens det øvrige arbejde ophørte. Fadderskabet for Burkal sogn havde løst sin opgave, som for Søllerøds vedkommende gennem de sidste 35 år var blevet varetaget af lektor F. P. Dahlkild, Holte Gymnasium, og arbejdet havde ikke været forgæves. I dag er der ikke mere noget nationalt problem i »en truet firkant«. Tyngdepunktet for den kulturelle kappestrid mellem dansk og tysk er flyttet til Sydslesvig.

Sønderjysk Forening fortsatte sidst i 30'erne sin aktivitet. På Grænseforeningens indsamlingsdag, »Dybbøldagen«, der som regel blev gennemført den 18. april, indsamlede foreningen 350 kr. i vestsognet og 500 kr. i østsognet. I november samme år overværede mange et møde, hvor dr. la Cour talte og forfatteren Knud Secher læste egne digte. Det var skelsættende i det sønderjyske foreningsliv, at den nystiftede sønderjyske ungdomsforening med navnet »18. April« stod som medindbyder.

Ungdomsforeningen »18. April«

Under indtryk af den skærpede situation i grænselandet havde Grænseforeningens ungdomsudvalg fundet det formålstjenligt at forsøge at oprette sønderjyske ungdomsforeninger under navnet »18. April«. Der blev hurtigt oprettet afdelinger i København og i Gentofte og på initiativ af Ilia Holten endnu i 1936 en afdeling i Holte, først med befragter Holsøe, derefter med hende selv som formand, indtil hun i 1939 blev afløst af adjunkt Johs. Hoffmeyer, Holte Gymnasium, som blev foreningens formand i de næste 10 år, samtidig med at han i en årrække var formand for Grænseforeningens Ungdomsudvalg. Foruden Ilia Holten og lærer, senere viceskoleinspektør Sinius Hylby, som i hele foreningens levetid bestred kassererhvervet, blev der til styrelsen gennem årene knyttet en lang række elever fra Holte Gymnasiums mellemskole og gymnasium. Foreningen fik forholdsvis stor tilslutning og kulminerede i slutningen af besættelsestiden med et medlemstal på 160. Foruden mindre møder beskæftigede »18. April« sig med småudflugter, sommerture og studiekredse, hvor emnerne var hentet fra lektor Jørgen Hattings bog »Sønderjyske Førere« og seminarielærer Claus Eskildsens bog »Dansk Grænselære«. I sin bog anvendte Claus Eskildsen de nazistiske »Blut-

Johs. Hoffmeyer, 1947. Formand for »Sønderjysk Ungdomsforening, 18. April« 1939-47, for Dansk Ungdomssamvirke i Søllerød 1940-45, for Fadderskabsrådet for Tolk sogn 1948-49, for Sønderjysk Forening 1949-61.

und Boden«-teorier på Sydslesvig og kom til det resultat, at også ud fra det synspunkt var Sydslesvig gammelt dansk land. Dermed var Eskildsen uønsket i Det 3. Rige, men »Grænselæren« blev i Danmark bestseller og anvendt i utallige studiekredse. Ved møderne i ungdomsforeningen var der i modsætning til sædvanen i »den gamle forening« næsten altid debat, ofte med elever som indledere, men også med – som regel – unge talere udefra, som stud. teol., senere professor Bent Noack, og stud. jur., senere landsretssagfører Svend Kjems. Et møde med lærer Henry Thomsen fra den danske skole i Langbjerg vest for Flensborg inspirerede til en sommertur på cykel til Nord- og Sydslesvig i august 1939 med en aftensammenkomst med den stedlige danske befolkning i skolen. Uforglemmelig var hjemturen gennem Flensborgs gader med danske vimpler på cyklerne og enkelte tilråb: »Hils i gamle Danmark«. To uger senere udbrød den anden verdenskrig. Da man ville gentage turen i sommeren 1946, måtte man holde sig til Nordslesvig. Den engelske besættelsesmagt gav dengang ikke indrejsetilladelse til Sydslesvig for unge danske nordfra.

Niels Bøgh Andersen

I øvrigt var »18. April« fortsat medindbyder til Sønderjysk Forenings møder, som fortsatte med god tilslutning. Kort før jul 1937 talte den senere så kendte højskoleforstander på Jaruplund i Sydslesvig, Niels Bøgh Andersen. Taleren nævnte fra sin barndom, hvor forbløffet han blev, da han første gang overværede en dansk gudstjeneste og hørte Fadervor på dansk. Han var fra en gammel dansktalende fiskerfamilie i Aventoft syd for grænsen ved Tønder, og drengen havde fået det indtryk, at man kun kunne henvende sig til Vorherre på tysk og ikke i den sønderjyske dialekt, man talte til daglig. I 1938 talte den senere rektor for Ansgarskolen i Slesvig by, Svend Johansen. De mange tilhørere fik ved den lejlighed mulighed for at høre en anden af grænselandets store personligheder. Han indledte med at fortælle, hvordan han som 16-årig var med til at oprette det danske spejderkorps i Flensborg med 300 drenge og piger og derfor blev relegeret fra den tyske Oberrealschule og

måtte tage sin studentereksamen fra Haderslev Katedralskole. Han blev senere cand. teol. fra Københavns Universitet og ville være præst i Flensborg, hvor den senere biskop, pastor Noack, manglede en præst, men Dansk Kirke i Udlandet (DKU) havde ikke råd til det, så Svend Johansen tog resolut lærereksamen. Han *ville* arbejde i Sydslesvig og blev den første leder af Ansgarskolen. Lidt anede hans tilhørere, da han sluttede med at sige, at »danske sydslesvigere ønskede at være Danmarks grænsevagt og nordisk kulturs forpost«, at han kun to år efter skulle havne først i tysk fængsel og bagefter i koncentrationslejren Sachsenhausen på grund af et brev, han i sin fortvivlelse sendte til sin kone, der den 9. april 1940 var hjemme hos sin mor nord for grænsen. Han skildrede i brevet sit besøg hos tilfangetagne, sårede danske soldater den 10. april og udtalte sin forbitrelse over Hitlers overfald og krænkelse af ikke-angrebspagten. Brevet blev »geöffnet«, og den sidste udtalelse var Gestapo for meget. Svend Johansen kom dog levende hjem fra koncentrationslejren og gjorde i en årrække efter 1945 et stort arbejde i den danske skole i Sydslesvig.

Svend Johansen

I oktober 1939 havde man besøg af skolebørn fra Sønderborg under ledelse af senere skoledirektør i Sydslesvig, Bernhard Hansen, der under besøget talte ved et offentligt møde. Da var den 2. verdenskrig allerede begyndt. 9. april 1940 er ikke omtalt i foreningsprotokollerne, men et møde med lærer Johs. Fosmark, fastsat til den 17. april blev aflyst, ligesom man på Dybbøldagen dagen efter kun solgte mærker på Holte Gymnasium, og det kun på elevernes eget initiativ. Denne tilbagetrukne holdning var ikke dikteret udefra, men nok mest udtryk for usikkerhed under de nye vilkår. Man sundede sig hurtigt, og i oktober blev mødevirksomheden genoptaget – en søndag kl. 15 – af hensyn til mørklægningen. Et hensyn, man i øvrigt hurtig opgav. Taleren var seminarelærer Claus Eskildsen. Adgangskort var udsendt til medlemmerne i forvejen! Taleren holdt i to timer en hundredtallig forsamling i ånde ved at imødegå daværende tyske røster om »flytning af voldsgrænsen fra 1920 tilbage

9. april 1940

til Kongeåen« ved den argumentation, Eskildsen anvendte i sin »Grænselære«. Det var ved den lejlighed »18. april« fik stof til sin første studiekreds.

Året efter talte dr. la Cour på Christians X's fødselsdag den 26. september. Der var mødt mere end 300 tilhørere, skønt emnet var »Træk af dansk middelalderhistorie«. Den slags historiske foredrag var imidlertid meget populære i besættelsestiden, hvor tilhørerne nok påhørte en historisk forlæsning, men samtidig nød dobbelttydigheden. Ikke langt inde i la Cours foredrag blev Valdemar Sejrs »korstog« til Estland overført på Danmarks daværende situation, og mundede ud i en påmindelse om, at nu var »vi alle sønderjyder«, der måtte tage kampen op for alt, hvad der var dansk. Alt i alt styrede dog Sønderjysk Forening en meget forsigtig kurs, samtidig med at aktiviteten i »18. April« var stigende. Man forsøgte gennem brevveksling at få kontakt med danske sydslesvigere ved fronten, ligesom ikke så få fødevarepakker blev sendt af sted, da først Valutacentralens bureaukrati var overvundet, og det var ikke nogen let sag. Sønderjysk Forenings tilbageholdenhed omfattede dog ikke bestræbelserne på at skaffe økonomiske midler til grænsearbejdet. På det område var Robert Henriksens indsats og opfindsomhed stor. Han var en mester i at gennemføre små lotterier og auktioner. Henriksen var ikke blot godsforvalter for Valdemar Uttental på Løvenholm på Djursland, men også en ledende kraft i Uttendals tekstilfirma, så efterhånden som besættelsen betød vareknaphed, var Henriksens stofruller mere og mere populære ved auktioner i foreningen, som på den måde skaffede sig store midler til det kulturelle arbejde i grænselandet. Styrelsens energi blev stærkt øget af nye navne som fru Hanne Christensen, Skovly, fru Mølsted Jürgensen og adjunkt F. P. Dahlkild. I 1941 og helt frem til befrielsen i 1945 blev Dybbøldagen gennemført normalt hvert år. 1941's resultat på 1000 kr. blev forbedret hvert år og lå i 1945 helt oppe på 2500 kr. De Henriksen'ske auktioner og lotterier hjalp godt til. Til gengæld blev der i besættelsens sidste år kun afholdt ét møde, hvor professor

Foreningsvirke under besættelsen

Knud Fabricius i Menighedshuset på Øverødvej, hvor de fleste folkelige møder blev holdt i disse år, talte om »Sønderjylland og Skåne«.

Dansk Ungdomssamvirke

I efteråret 1940 var de fleste danske ungdomsforeninger gået ind i et samarbejde for i den kritiske tid at samle ungdommen i et folkeligt fællesskab. Den teologiske professor Hal Koch blev formand for »Dansk Ungdomssamvirke«, som det kom til at hedde. »18. April« tog sammen med KU (Konservativ Ungdom) initiativet til et »Ungdomssamvirke for Søllerød Kommune« med adjunkt Hoffmeyer som formand. »18. April«, der var repræsenteret i DU ved gymnasiast Carlé Christensen og Hoffmeyer, deltog både i de interne møder og i de store fællesmøder, hvor det første blev holdt i begyndelsen af december 1940 på Nyholte Hotel. Ved et møde i 1941 var Hal Koch taler og holdt, ligesom dr. la Cour som nævnt havde for skik, et foredrag om dansk middelalderhistorie med aktuelt sigte. Salen var fyldt til bristepunktet, og tilhørerne fulgte åndeløst »den historiske forelæsning«. Det var karakteristisk for modløsheden i besættelsens første år, at Hal Koch stærkt betonede, at når han så stærkt opfordrede til folkeligt sammenhold, var det ud fra den mulighed, »at dette kan vare i 100 år.« En sådan foredragsaften i besættelsestiden var båret af en stærk stemning, og det føltes helt naturligt, at mødet indledtes med de deltagende foreningers faneindmarch, ligesom der blev sunget en lang række fædrelandssange – til slut altid Kongernes Konge.

Ved de senere møder omfattede talerrækken navne som redaktør Gunnar Helweg-Larsen, Kristeligt Dagblad, viceadmiral Vedel og undervisningsminister Jørgen Jørgensen. Ved en ungdomsudstilling i Badmintonhallen på Grünersvej i sommeren 1942, hvor statsminister Vilh. Buhl vat protektor, havde »18. April« sin egen stand, der fortalte om grænselandets problemer under den store krig. At Ungdomssamvirket ikke blot var stemning, men også handling, blev bekræftet ved besættelsestidens slutning, da en stor del af de mest aktive var at finde i modstandsbevægelsens rækker.

Ungdomssamvirkets officielle »forhandlingslinje« var også udsat for

stærk kritik i Søllerød og gav anledning til et forgæves forsøg på personlig mægling fra Hal Kochs side. Ungdomssamvirket i Søllerød sluttede sin virksomhed ved en midsommerfest foran Holte Kirke i 1945, hvor ca. 2000 mennesker deltog. Nationalmuseets direktør, Poul Nørlund, holdt befrielsestalen ved denne, den største friluftstilkendegivelse i Søllerød kommunes historie. Året efter tog DU i Søllerød navneforandring til »Ungdomsrådet for Søllerød kommune« og blev senere tilsluttet »Dansk Ungdoms Fællesråd«.

Ungdomsrådet for Søllerød kommune

Under besættelsen ophørte mødefællesskabet mellem Sønderjysk Forening og »18. April«, der i besættelsens første år gennemførte mindre sammenkomster med talere som domæneforpagter Erik Appel fra Tønderegnen og den senere generalsekretær, til sidst højesteretsdommer, Frants Thygesen, hvis emne neutralt lød »Nordslesvig i dag«, men som i virkeligheden handlede om det tyske mindretals illoyale optræden under besættelsen. Da man nåede til oktober 1943, og Danmark var under tysk militærdiktatur, besluttede man at ophøre med den åbne mødevirksomhed, og i protokollen refereres Umgdomssamvirkets protest mod jødeforfølgelserne. Princippet med at undlade møder blev dog brudt den 18. april 1944, da oberst Førslev talte om »Stormen på Dybbøl«. Det var en skuffelse for 18. April'erne at møde tilbageholdenhed, ja somme tider direkte modstand i befolkningen, når de mødte frem i sønderjyske anliggender. Efter et mærkesalg på Dybbøldagen i 1942 gengiver forhandlingsprotokollen følgende udtalelser fra indsamlingsruterne: »I skulle hellere putte braset (mærkerne) i kakkelovnen«, »Lad tyskerne hellere overtage Dybbøl«, »Tyskerne må hellere overtage landet helt op til Kolding«, »Pengene går jo til nazisterne. Vi vil ingen mærker købe.« Som helhed blev mærkesælgerne dog modtaget med venlighed og forståelse, men den gengivne indstilling *var* til stede og hører med i billedet af befolkningens indstilling til det nationale arbejde i grænselandet.

Skuffelser i arbejdet

Det var også en skuffelse for det sønderjyske arbejde, at kommunalbe-

styrelsen i Søllerød sagde nej til en anmodning om at låne byrådssalen til et møde på kongens fødselsdag den 26. september 1943. Denne skuffelse blev dog senere langt opvejet af den økonomiske velvilje, som det sydslesvigske fadderskabsarbejde mødte fra kommunal side i en lang årrække.

Aftenhøjskole

I besættelsens sidste år, da offentlige nationale møder kunne møde vanskeligheder, blev »folkelige møder«, som de neutralt kaldtes, på initiativ af prokurist Erling Andersen, afholdt som aftenhøjskole i Menighedshuset på Øverødvej. I efteråret 1945 fortsatte mødevirksomheden som orienterende Sydslesvigmøder 5 mandage i træk. Erling Andersen blev en af de betydeligste personligheder i det sydslesvigske arbejde i en lang årrække. Han repræsenterede en blanding af idealisme og praktisk indstilling til foreningsarbejde og gav sjældent op, før en sag var løst.

I »18. April« diskuterede man i besættelsens sidste tid livligt rygterne om den store danskorienterede bevægelse syd for grænsen og besluttede ved fremtidige møder som fast punkt på dagsordenen at diskutere »Sydslesvigs genforening med Danmark«. Lidt senere er man endnu mere optimistisk og ser hen til den dag, da »18. April«s fane er med i optoget, der går gennem Nørreport i Flensborg.

Sydslesvigrøret efter 1945

Selve befrielsen er ikke protokolleret ved styrelsesmødet den 30. maj 1945, men snart engageredes man i de store indsamlinger, der prægede årene 1945 og 1946. Man samlede flag ind, som skulle hejses i Sydslesvig på kongens fødselsdag, og man deltog i Hollandshjælp og Bornholmsindsamling, ligesom man samlede bøger ind til Sydslesvig og penge til afsendelse af fødevarer til nødlidende dernede. Man deltog også i den store underskriftindsamling, hvor Sydslesvigsk Udvalg krævede Sydslesvig frigjort fra tysk overhøjhed i en årrække, indtil en afstemning kunne finde sted. Den samlede ½ million underskrifter. Adjunkt, senere lektor, Ellen Schrøder var i den sag den store inspirator som formand for den stedlige afdeling af Sydslesvigsk Udvalg. Hun var i den sag i opposition til Sønderjysk Forening, der ligesom hovedforeningen,

Ellen Schrøder, 1940. Fra sin ansættelse ved Holte Gymnasium i 1931 til Sønderjysk Forenings sammenlægning med naboforeningerne i 1984 den store inspirator for sønderjysk arbejde i Søllerød kommune.

Grænseforeningen, og dens formand, den begavede politiker, Holger Andersen, foretrak en moderat og afventende holdning til det sønderjyske spørgsmål. Ellen Schrøder havde været engageret i det lokale sønderjyske arbejde, lige siden hun blev ansat ved Holte Gymnasium i 1931, og har under skiftende formænd med ildhu og viden siden været centralt placeret i arbejdet lige til den dag i dag. I forbindelse med underskriftarbejdet rejste Hoffmeyer på opfordring af Sydslesvigsk Udvalg i slutningen af sommerferien 1945 til Lolland-Falster og spredte oplysning om Sydslesvig og fik oprettet afdelinger af Sydslesvigsk Udvalg. Modsætningen mellem Grænseforeningen og udvalget betød samtidig en skærpet holdning mellem Sønderjysk Forening og Ungdomsforeningen, også på landsbasis. Det kom til skarpe meningsudvekslinger på Grænseforeningens Sendemandsmøder, hvor de unge forgæves søgte at vælte Holger Andersen.

Sønderjydsk Forenings møde i anledning af befrielsen blev holdt på Holte Gymnasium den 16. maj, hvor mere end 400 mennesker deltog. Dr. la Cour, der nogle dage i forvejen var vendt tilbage fra Sverige, talte, iført sin brigadeuniform, og var på baggrund af regeringens »Grænsen ligger fast« erklæring af 9. maj ret pessimistisk og mente, at det måske eneste gennemførlige var en mandatordning, hvor befolkningen i Sydslesvig kunne få lejlighed til selvbesindelse inden en evt. folkeafstemning. I oktober 1946 lykkedes det Hoffmeyer at få den engelske militærregerings tilladelse til at passere den lukkede grænse og i en uge rejse rundt i Sydslesvig. Ved hjemkomsten fortalte han store forsamlinger i Vedbæk og Holte om sine indtryk af den store dansksorienterede bevægelse i landsdelen, hvor vel en del på baggrund af efterkrigsnøden kunne karakteriseres som konjunktur, men hvor det bærende var en ægte stræben efter at opnå et nærmere samliv med det danske folk. Samtidig påvirkede den politiske udvikling i Danmark det sønderjyske foreningsliv. I november 1945 var befrielsesregeringen blevet afløst af Knud Kristensens venstreregering, hvor statsministeren på linje med Sydsles-

Knud Kristensen

vigsk Udvalg i sine taler førte aktiv Sydslesvigpolitik, og han samlede tusinder omkring sin talerstol. 10. februar 1947 talte han i Nyholte Hotels store sal, som var fyldt til bristepunktet, foruden at tilhørere trængtes i restauration og på gange og trapper omkring de opsatte højttalere. »18. April« var arrangør, og mødet blev ledet af Hoffmeyer. Jævnt og ligetil fremsatte Knud Kristensen sit syn på det sydslesvigske spørgsmål, og bifaldet var endeløst varmt. Efter statsministerens tale lød Sydslesvigs egen stemme, da underdirektør Johan Ernst Christiansen, søn af Flensborg Avis' navnkundige redaktør Ernst Christiansen, talte Sydslesvigs sag. Ligesom salen var også pressebordet fyldt, og »Holtetalen« vakte ligesom Knud Kristensens andre taler i disse måneder en storm i modstanderpressen. En halv snes dage efter Knud Kristensen-mødet var hotellets sal atter fyldt. Denne gang stod Socialdemokratisk Forening som indbyder til et møde, der havde til hensigt at *belyse* Sydslesvigproblemet. Indlederne var folketingsmand, senere minister Frede Nielsen, valgt i Nordslesvig og kendt som Socialdemokratiets Sydslesvigekspert. Den anden indleder var Johs. Hoffmeyer. Aftenen fik et helt igennem sagligt forløb, og den efterfølgende debat var så omfattende, at mødet først sluttede ved midnat. I den socialdemokratiske presse udtrykte man bagefter ønske om flere møder af samme art på et tidspunkt, hvor debatten var »meget følelsesladet og usaglig«. Under indtryk af den alvorlige stilling for Sydslesvigs fremtid besluttede nu alle tre sønderjyske organisationer i Søllerød: Sønderjysk Forening, »18. April« og Sydslesvigsk Udvalg at indgå et fast mødesamarbejde og fik held med det samme efterår, hvor hotelsalen igen var fyldt med tilhørere, da overarkivar Holger Hjelholt, cand. jur., senere professor, Poul Meyer og sydslesvigeren gårdejer Mahler talte. Men dermed var de store møders tid også forbi. Det viste sig, at en statspolitisk ændring i Sydslesvig ikke var mulig, efterhånden som »den kolde krig« i slutningen af 40'erne var en kendsgerning, og Knud Kristensen i november 1947 var blevet afløst af

Samarbejde i Sønderjyllandsagen

socialdemokraten Hans Hedtoft. Friheden til at vælge nationalt ståsted i grænselandet blev samtidig fastslået med Kielerklæringen i 1949 og bekræftet i København-Bonnerklæringerne i 1955. Sydslesvigs fremtid var begrænset til at være et kulturpolitisk spørgsmål. Op imod 1949 havde fremtrædende mænd dog stadig ordet i Søllerøds sønderjyske foreninger: Niels Bøgh Andersen, fhv. minister Ole Bjørn Kraft og cand. polit., senere kreditforeningsdirektør, Erik Haunstrup Clemmensen, der en snes år senere skulle blive Grænseforeningens formand.

Johs. Hoffmeyer formand

Sønderjysk Forening skiftede formand i 1949. Efter 16 års ledelse af foreningen trådte Robert Henriksen tilbage som formand og blev afløst af lektor Johs. Hoffmeyer, der på grund af ansættelse ved Duborg Skolen 1947-48 havde forladt formandsposten i »18. April«, hvor først forststuderende Knud Kähler og senere stud. mag. Jørgen Jacobsen blev formænd.

I 1952 blev »18. April« optaget i Sønderjysk Forening efter 16 års arbejde blandt ungdommen i Søllerød kommune. Man forsøgte også andre strukturændringer i foreningsarbejdet. Mens alle indsamlinger, f.eks. på Dybbøldagen, altid havde omfattet hele den nuværende Søllerød kommune, havde Sønderjysk Forening ret ensidigt været knyttet til Holteområdet. Man har søgt at råde bod på denne skævhed i hvert fald tre gange, men »østsognets« selvstændighed har hver gang kun været af kort varighed. Det 3. forsøg i 1952 førte til oprettelsen af Sønderjydsk Forening for Vedbæk og omegn. Styrelsen bestod bl.a. af fru Bigum, købmand P. Andersen og som formand fuldmægtig Elith Andersen, der tidligere havde gjort et fortrinligt arbejde i Sydslesvigsk Udvalg. Foreningen førte imidlertid en ret stilfærdig tilværelse og blev ophævet i 1962. Medlemmerne blev genoptaget i Holteforeningen. Det skal understreges, at Vedbækforeningen, i de ti år den eksisterede, lagde et stort arbejde i venskabsforbindelsen til børnehaven i Bustrupdam i Slesvig by, som kontorchef V. Rønnow ofte besøgte, ligesom der arrangeredes

Foreningsarbejde i »østsognet«

ferie for børnene heroppe. Rønnow og ingeniør Werner Ruff indtrådte i Sønderjysk Forenings styrelse som repræsentanter for den nedlagte forening.

Det var Ilia Holten, der under krigen, i 1942, fik bragt »18. April« i forbindelse med 6 danske familier i Tolk, som er en landsby i det sydlige Angel, en halv snes km nord for Slesvig by. Indtil den danske skole åbnede i 1946, var det vandrelærer Jørgen Jørgensen, der et par gange om ugen underviste de danske børn i byen. Han har efterladt sig følgende beretning om danskhedens historie på stedet: »Ude i Fysing Mose boede en gammel veteran fra 1864. Hans navn var Neve. Han holdt Flensborg Avis, der begyndte at udkomme i 1869, og på sine gamle dage flyttede han til familien Kladt i Tolk, da Kladt som barn var opdraget i Neves hjem, og ved gamle Neve kom altså dette hjem i Tolk i forbindelse med hjemstavnens danske fortid, og det gjaldt efterhånden flere familier, der samtidig begyndte at sende deres børn til den danske Ansgarskole i Slesvig by (oprettet efter 1920), hvis de ikke blev undervist af Jørgensen, som efterhånden havde 25 elever, som så i 1946 fik deres egen lærer, Knud Fogt, og deres egen skole, foreløbig i en barak.« Denne lille beretning viser, hvor stærk den danske tradition er i Sydslesvig, og hvor hurtigt den kunne bringes til at ytre sig, selv på steder, hvor den tilsyneladende var visnet bort. Johs. Kladt og hans familie var det faste midtpunkt i Tolks danskhed. Kladt selv var tillidsmand for Flensborg Avis og bragte den, selv da han kom langt op i årene, daglig ud til de danske familier. Den høje, krogede skikkelse hørte med sin avisbunke med til gadebilledet i Tolk. Han savnedes heller aldrig ved de danske møder. Dertil er at føje, at når Kladt under krig og nazisme var ved at tabe modet, gik han til den stoute Angelbonde Peter Lassen i Strukstrup, som hver gang sagde: »Hold ud, der kommer bedre dage.« Det hjalp, men denne moralske støtte var nødvendig, da Kladt var fuldt ud klar over, at han var i myndighedernes søgelys, ligesom han med sit ringe udkomme som landarbejder økonomisk var meget sårbar. Johs. Kladt er

Fadderskabarbejde i Tolk

Vandrelærer Jørgen Jørgensen på Dannevirke i slutningen af 1930'erne, hvor han fortæller gæster nordfra om den gamle grænsevold. Jørgen Jørgensen var i 30'erne og 40'erne vandrelærer i det sydlige Angel. Hans arbejde blev forudsætningen for en række danske skoler i den del af Sydslesvig efter 1945.

en af den sydslesvigske danskheds stoute, smukke skikkelser. Da krigen var endt, kom der skred i begivenhederne i Sydslesvig. Danskheden fik mod, og børnetallet i skolen i Tolk nåede midt i 50'erne op på 90. I forbindelse med skolen og det voksende foreningsliv blev der så mange opgaver at løse, at »18. April« ikke kunne klare dem alene. Sønderjysk Forening måtte træde til i 1947. I samme efterår kom samtlige danske Tolkbørn til Nordsjælland og blev indkvarteret i Holtehjem.

Et kirkeligt arbejde blev også knyttet til barakskolen. Både provst Sparsø og pastor Evald Christensen blev store støtter i fadderskabsarbejdet. Med det omfang, arbejdet havde fået, blev det i 1948 nødvendigt med et samarbejdsorgan for alle interesserede organisationer og enkeltpersoner. Det fik navnet »Fadderskabsrådet for Tolk sogn«, der kom til at bestå af Hoffmeyer som formand, Elisabeth Juhl, Evald Hebel, Elith Andersen, Robert Henriksen, Sinius Hylby, Erling Andersen, Sigrid og Niels Stampe, Evald Christensen og Knud Kähler, der snart blev erstattet af Jørgen Jacobsen. Endnu i stiftelsesmåneden september besøgte repræsentanter for rådet Tolk og forhandlede om de problemer, man i fællesskab gerne ville løse. Gennem større og mindre møder i Søllerød blev flere og flere orienteret og interesseret i fadderskabsopgaverne, således også Holte Husmoderforening. Der kom en omfattende brevveksling i stand mellem medlemmer af fadderskabsrådet og danske familier i Tolk. En strøm af gavepakker med fødevarer og tøj afgik fra Holte til Tolk. Menighedens damer syede en alterdug til brug, når barakken blev anvendt til gudstjeneste. Andre gaver fulgte efter som alterstager, en syvarmet lysestage, en skoleklokke, klæde til tøjsko til børnene og meget andet. Allerede i 1946-47 opererede fadderskabsarbejdet med et budget på 7-8.000 kr. Den utrættelige kasserer gennem alle årene var viceskoleinspektør Sinius Hylby.

I 1948 bevilgede Søllerød sogneråd 500 kr. til fadderskabet, og kommunen fortsatte gennem en årrække med at give tilskud, i flere år blev bidraget endda fordoblet. Fadderskabet opnåede virkelig at blive Søllerød kommunes fadderskab, og kommunen var også officielt repræsenteret, da barakskolen nogle år senere blev afløst af murstensskolen. Kontakten mellem Holte og Tolk blev stadig snævrere. I 1949 var 20 voksne deltagere i danskundervisningen i Tolk på et flerdagsbesøg i Holte og Nordsjælland, og St. Hansaften var Holtes FDF orkester på genbesøg i fadderskabsområdet, hvor flere hundrede sluttede op om festen. Da Hoffmeyer samme år afløste Robert Henriksen som formand for Søn-

Fadderskabsrådet

Marie og Johannes Kladt foran deres hjem i Tolk, midtpunktet for det folkelige danske arbejde i sognet. Foto fra omkring 1950.

derjysk Forening, blev Erling Andersen valgt til formand for fadderskabsrådet, et hverv, han med ildhu og interesse varetog i en lang årrække. På det tidspunkt viste det sig, at skolebarakken ikke mere tjente sit formål, og fadderskabet stod nu over for sin største opgave: at yde *sit* bidrag til at få rejst en murstensskole. Den egentlige skolebygning ville blive rejst for danske statsmidler. Fadderskabets opgave blev at gøre bygningen så rummelig, at den også kunne fungere som forsamlingsbygning for danskheden i Tolk og omegn. Ved hjælp af lodseddelsalg, bazar og en fortsættelse af den almindelige indsamlingsvirksomhed håbede man i løbet af forholdsvis kort tid at få skaffet de nødvendige midler. Efter 3 års forløb blev målet nået i 1952. I 1950-52 blev Erling Andersen

på grund af sin tidskrævende private virksomhed afløst som formand af læge Evald Hebel. I indsamlingsperioden var mere end 100 damer i Holte beskæftiget med forberedelserne til den store bazar, som fandt sted den 1. oktober 1952 på Nyholte Hotel. Udbyttet var overvældende, over 10.000 kr., der i 1985 ville svare til omtrent det 10-dobbelte. Fundamentet til grundkapitalen var nu lagt, og den voksede hurtigt, da en række aftener med gode talere og udsøgt kunstnerisk underholdning gav pæne overskud. I 1953 havde kapitalen passeret de 34.000 kr., og der kunne påbegyndes personlige forhandlinger med formanden for folketingets sønderjyske udvalg, kirkeminister Carl Hermansen, en opgave, der blev overladt til Erling Andersen og Hoffmeyer, senere fulgte forhandlinger med Grænseforeningen, skoledirektør Bernhard Hansen, Flensborg og kontorchef Agerskov, der varetog byggeadministrationen ved opførelsen af de op imod 80 skoler i Sydslesvig. Samtidig var fadderskabsrådets indsamlede beløb steget til 40.000, og nu kom der fart i tingene. –

Murstensskolen i Tolk

I efteråret 1953 kunne grundstenen lægges ved en smuk højtidelighed. »Et fristed for dansk åndsliv og folkekultur«, som det hed i grundstensdokumentet. Den munkesten, som Erling Andersen nedlagde, var taget ud af Søllerøds kirkes tårn, som til gengæld blev forsynet med en sten fra Dannevirkes Valdemarsmur. I maj 1954 fandt indvielsen sted under stor deltagelse fra fadderskabet. Provst Sparsø prædikede ved festgudstjenesten i den nye skolestue, der fungerede som kirkesal. I eftersommeren besøgte ekskursionshold fra Holte Gymnasium Tolk, som det blev tradition i en årrække. Efter 10 års dygtigt og inspirerende arbejde søgte Knud Fogt i 1956 embede i sin nordjyske hjemstavn, hvor han var vokset op i et grundtvigsk højskolemiljø. Knud Fogt, som havde været talrige gange i Holte både privat og i embeds medfør, og som for store kredse af befolkningen i Søllerød stod som fællesnævner for det danske arbejde i Tolk, efterlod et stort savn både dernede og heroppe. Fogt fik imidlertid en dygtig og realistisk efterfølger i Andreas Lindholm, der

Erling Andersen, omkring 1955. Formand for fadderskabsrådet for Tolk sogn 1949-50 og 1952-62, da fadderskabet blev sammenlagt med Sønderjysk Forening.

havde virket i den danske skole i Sydslesvig i en årrække. Men situationen var i Sydslesvig nu en ganske anden end i 40'erne. Genforeningshåbet var bristet, og de danske sydslesvigere måtte indrette sig på en tilværelse som mindretal i den slesvig-holstenske delstat under tysk administration. Det at være dansk var en udfordring, som stadig gjorde støtte fra Danmark nødvendig. Det danske elevtal i Tolk var under indtryk af denne udvikling svundet stærkt. Der var nu kun 20 børn i skolen fra 12 hjem. 25 familier var tilsluttet mindretallet, som omfattede 40 voksne. Fadderskabsrådet drog på den baggrund den konklusion, at der nu var mere brug for støtte end nogensinde. Men måske på en lidt anden måde. Andreas Lindholm var tilhænger af, at hjælp til selvhjælpprincippet i højere grad skulle være grundlaget for samarbejdet mellem Holte og Tolk. Det kom f.eks. til at gælde opbygningen af en altervæg, hvor fadderskabet betalte materialerne, mens Tolk-boerne udførte arbejdet. I 1956 var man nået så vidt med den kirkelige opgave – stadig inden for skolestuens rammer – at man ved en festgudstjeneste kunne indvie både altervæg, knæfald, døbefont, prædikestol og altertæppe, alt udført efter det omtalte princip. I 1958 begyndte Lindholm danskundervisning for unge, der ikke havde besøgt dansk skole, og var i virkeligheden på den måde forud for sin tid ved at gøre dansk kultur til et tilbud til hele den sydslesvigske befolkning. På den tid indrettede man også yderligere den del af skolen, som fadderskabet havde betalt, til en særlig Søllerødstue, udsmykket med billeder fra Søllerød kommune og senere med et billede af maleren Alex Klingspor. Op imod 1960 forbedredes de økonomiske forhold i Sydslesvig så meget, at det sociale arbejde kunne trappes ned. Julefesterne var dog stadig præget af gaver og hilsner fra fadderskabet, og konfirmanderne og de gamle på Alderdomshjemmet blev heller ikke glemt. Gensidige besøg af ældre og unge fandt også sted.

I 1962 blev Sønderjysk Forening og Fadderskabet slået sammen. Samtidig gik Vedbækforeningen og dens fadderskab for Bustrupdam som nævnt med i Holteorganisationerne. Den fælles styrelse for disse bestod

af pastor Evald Christensen, underdirektør Johan Ernst Christensen, registrator Bjørn Fabricius, boghandler Mogens Funch, pastor Sigurd Granild, viceskoleinspektør Sinius Hylby, kontorchef V. Rønnow, Ingelise Sanders, lektor Ellen Schrøder og fuldmægtig Ulrik Schou. Inden for og uden for Fadderskabet havde Sønderjysk Forening fortsat sit traditionelle arbejde efter 1949. Der var afholdt et par møder om året, og indsamlingerne på Dybbøldagen fortsatte. Målt med nutidens alen var mødetilslutningen god. Lektor Jørgen Hatting samlede 60 mennesker til en Frislandsaften og lektor Dahlkild 300, da han fortalte om sit ophold i Thule. Desværre mødte kun 40, da Peter Marcussen kom igen. Historien rider hurtigt. Dybbøldagen gav år efter år 4000 kr. en landsrekord, som foreningen siden har levet op til. Ved hjælp af rejsesekretærer blev medlemstallet flere gange bragt op over 600, men mange af de nytegnede faldt hurtigt fra. I 1951 kunne foreningen fejre sit 25 års jubilæum ved en beskeden sammenkomst på Nyholte Hotel. Man benyttede i øvrigt denne lejlighed til at udnævne to »veteraner« i det sønderjyske arbejde i Søllerød, Robert Henriksen og Jens Koudal til æresmedlemmer. Mødevirksomheden fortsatte i de følgende år med en vis optimisme. Ved en generalforsamling sidst i 50'erne kunne det fastslås, at Sønderjysk Forening i det forløbne år havde samlet mere end 700 mennesker, »uden tvivl den forening i kommunen, der samler flest tilhørere ...« Den gode tilslutning forstærkedes som flere andre steder i landet af et mødesamarbejde med Foreningen Norden og dens energiske formand, boghandler Mogens Funch. Fællesmøder med andre foreninger blev heller ikke forsømt. Således blev der i begyndelsen af 1961 arrangeret et møde med Socialdemokratisk Forening, hvor folketingsmand Peter Gorrsen var taler. Mødet var stærkt besøgt, og det blev en stor oplevelse for tilhørerne at møde Gorrsen, der som født nordslesviger og senere stærkt engageret i det nationale arbejde både nord og syd for grænsen øste af sin store viden og gav udtryk for sit engagement i grænsesagen. Det største møde i foreningens nyere historie blev dog afholdt i efteråret 1960, da mod-

25 års jubilæum

Sydslesvigere samlet til møde ved indvielsen af børnehaven i Bustrupdam den 30. oktober 1954.

standsbevægelsens historiker, dr. phil. Jørgen Hæstrup, talte om »Modstandsbevægelsen og den enkelte«. Ved denne lejlighed var mere end 600 mennesker samlet i Nyholte Skoles sal, og som i Ungdomssamvirkets dage stod en lang række foreninger – hele 16 – som indbydere.

Ved generalforsamlingen i maj 1961 trådte Hoffmeyer, der var blevet udnævnt til rektor i Grenaa, tilbage som formand efter 12 års virke i dette hverv og efter 28 års aktiv deltagelse i kommunens foreningsliv. Det var medlem af Søllerød kommunalbestyrelse, fuldmægtig Ulrik Schou, der udtrykte generalforsamlingens tak til den afgående formand.

Børnene hilser gæsterne velkommen ved indvielsen af børnehaven i Bustrupdam.

Skiftende formænd

Ved et konstituerende styrelsesmøde i september påtog Erling Andersen sig formandshvervet for et år. Fadderskabsarbejdet, der nu blev betegnet som venskabsforbindelse, havde fået en bredere basis ved foruden Tolk også at omfatte Bustrupdam børnehave, hvis leder var fru Lydia Herz. Forbindelsen med brevveksling blev udbygget. At den kommunale støtte fortsatte, skyldtes ikke mindst Ulrik Schou. Der udvikledes samtidig et mødefællesskab med Virumforeningen, ledet energisk af Karen Albrethsen, til glæde for Tolk, der var naboby til Virums venskabsby Torsted. Ved generalforsamlingen i 1962 blev registrator Bjørn

SØLLERØD KOMMUNES FADDERSKAB FOR TOLK SOGN
OG
SØNDERJYSK FORENING FOR HOLTE OG OMEGN

Festaften

i Holte Gymnasiums Festsal

Fredag d. 20. Marts Kl. 20

TALE: Grænseforeningens Formand, Præsident Holger Andersen: »Sydslesvig i europæisk Belysning«

OPLÆSNING: Skuespiller ved Det kongelige Teater Palle Huld

TONEFILM: Brüggemann-Alteret i Slesvig Domkirke

ADGANG FOR ALLE

Entre: Voksne 2 Kr. — Børn og Skoleelever 1 Kr.

Forsalg hos Boghandlerne i Holte

PAUL UTTENTHAL, BOGTRYKKERI
HOLTE 1954

Typisk mødeplakat fra 1953, da Sønderjysk Forening og Fadderskabet indbød til møde dels for at sprede oplysning om Sydslesvig og dels for at skaffe midler til fadderskabets aktiviteter i Tolk.

Fabricius valgt til ny formand. Venskabsområderne blev passet ved besøg og brevveksling, og Dybbøldagen blev gennemført med stigende smukke resultater. I efteråret 1961 var der blevet afholdt et møde, hvor lærer Karl Otto Meyer, Skovlund, talte. »Læreren« er jo siden blevet chefredaktør for Flensborg Avis og den danske repræsentant i landdagen i Kiel. Efter protokollens referat var der kun 26 tilhørere til stede for at påhøre talerens redegørelse for danskhedens stilling syd for grænsen, som han sluttede med ordene: »Det er menneskeligt at blive påvirket af naboer og omgangskreds. Vi lever af, at I heroppe drager os med ind i et fællesskab. En tak til alle, der her gør en indsats og med dette arbejde rækker hånden over grænseskellet.«

Der skete på dette tidspunkt forskellige skift i styrelsen. Robert Henriksen fraflyttede kommunen, og Johan Ernst Christensen trådte ud. Forbindelsen med Holte Gymnasium blev stadig opretholdt, fra 1967 og nogle år frem ved lektor F. P. Dahlkilds medlemsskab af styrelsen og gennem mere end 50 år ved lektor Ellen Schrøder, der sammen med boghandler Mogens Funch var de eneste, der var tilbage fra den gamle tid i styrelsen. Ellen Schrøder gjorde det arbejde, som skulle gøres, både som sekretær og senere efter Grete Ravns afgang, som kasserer. Erling Andersen blev på posten som sekretær, indtil han i 1969 udtrådte af styrelsen, nok noget skuffet over Tolkskolens lukning i 1966. Med den nære beliggenhed til det store skolevæsen i Slesvig by var lukningen af skolen nok mest udtryk for nødvendige centraliseringsbestræbelser, som vi også kender nord for grænsen. Skolen i Tolk er i dag meget benyttet som forsamlingshus med støtte fra venskabskredsen i Holte, hvis indsats altså ikke har været forgæves. Som i det øvrige Sydslesvig har danskheden i Tolk hævdet sig stærkt i de sidste år og er efter nogle års pause efter 1982 atter repræsenteret i kommunalbestyrelsen. Til adventsfesten samles f.eks. hvert år mere end 75 Tolkboer i Søllerødstuen og de tilstødende lokaler. I 1973 blev lektor ved Holte Gymnasium, Jørgen Henrik Lindstrøm, valgt til formand for foreningen. Mødevirksomheden blev

Tolkskolen som forsamlingshus

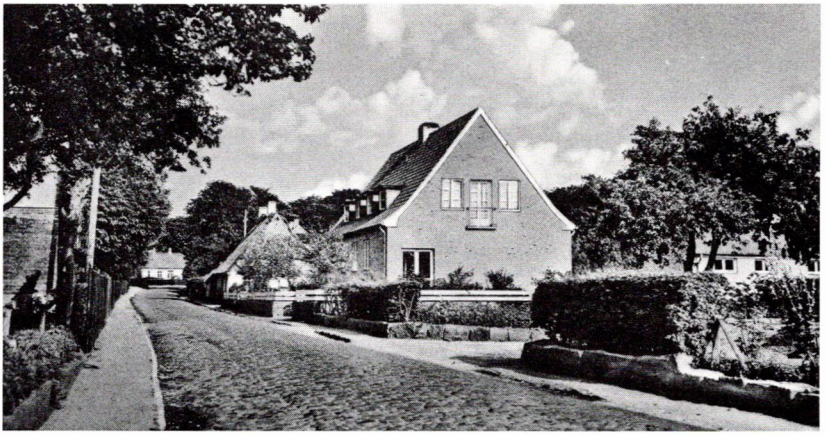

Skolen i Tolk, indviet i 1953, ligger ved hovedfærdselsåren gennem landsbyen. Efter skolens nedlæggelse i 1966 anvendes bygningen til forsamlingshus og kirkesal.

fortsat, som regel med et møde i forbindelse med den årlige generalforsamling, hvor Hoffmeyer et par gange har været taler, mens lektor K. V. Ravn, trofast medlem af foreningen gennem årtier, optrådte som dirigent og ofte viste film. I 1981 ledede lærerinde Ulla Andersen, Holte Gymnasium, for første gang Dybbøldagen og opnåede et rekordresultat, 6000 kr., det største siden 1970, 50-året for genforeningen. Ved generalforsamlingen i 1984 besluttede man imidlertid at sammenlægge Søllerødforeningen med Lyngby-Sorgenfri-Virum sammenslutningen. Baggrunden var det lille medlemstal, der lå lidt under 100, og dertil den ringe opslutning om det årlige møde. Det var opfattelsen ved generalforsamlingen, at det ville give større slagskraft, hvis alle samlede kræfterne i een forening.

Foreningsfusion

Ved generalforsamlingen i den danske forening i Tolk i 1982 blev den mangeårige formand, Johs. Kladts datter, Kæthe Nissen, afløst af den

Kæthe Nissen

nyvalgte repræsentant i kommunalbestyrelsen, Karl Peder Poulsen. Dermed skete der er vagtskifte i ledelsen af danskheden i Tolk. Kæthe Nissen havde levet hele udviklingen med fra krig og nazisme til 40'ernes bevægede sydslesvigår med den stærke opblomstring af alt dansk. Hun oplevede også nedgangen og skuffelserne, men som den ranke personlighed, hun er, har hun trofast og dygtigt varetaget ledelsen gennem 23 år, og det sønderjyske foreningsliv i Søllerød skylder hende også megen tak, ligesom man glæder sig over, at der står en ny generation parat til at fortsætte arbejdet. Trofasthed har i det hele taget præget arbejdet i Sydslesvig. I 1981 og 1982 gik der således hilsner til vandrelærer Hans Keil, Tolk, og Lydia Herz i Bustrupdam, der begge havde 25 års jubilæum.

Tilbageblik

Uafhængig af de organisatoriske ændringer vil der i årene fremover stadig være mennesker i Søllerød, der slutter op om det sønderjyske arbejde. Fællesskabet mellem Sydslesvig og Søllerød vil stadig være en kendsgerning. Grænseforeningen med sine mere end 50.000 medlemmer er fortsat en af vore største folkelige organisationer, og der står et enigt folketing bag statsbevillingerne til det kulturelle arbejde i grænselandet. Statsminister Niels Neergårds ord til de danske sydslesvigere på Dybbøl i 1920: »I skal ikke blive glemt –« står stadig ved magt.

Tiden fra 1926 til i dag er et langt og bevæget afsnit af Europas, Danmarks og grænselandets historie: Hitler, den store krig, kapitulation og befrielse. Derefter det store Sydslesvigrøre syd og nord for grænsen. Nye barske vilkår i forbindelse med den storpolitiske udvikling. Håb, der brast, afløst af ny sønderjysk udholdenhed og sejhed. Tilbagegang, der blev vendt til stabilisering. Ny fremgang og nyt håb. Udviklingen har også præget det sønderjyske foreningsarbejde nord for grænsen. I medgangs- og kamptider er de mange med. I stilstandstider færre. Sådan er det også gået i Søllerød kommune. Når man ser tilbage, er det med taknemmelighed til alle de Søllerødborgere, der i snart 60 år har sluttet op om den sønderjyske sag. Enkelte har været med gennem alle årene,

og de og mange andre har i deres fritid ydet et stort og idealistisk arbejde, som ikke har været forgæves. Det *har* nyttet. Mange af de bedste forkæmpere for grænsesagen er gået bort. De mindes med ærbødighed og taknemmelighed.

Da Sønderjysk Forening blev stiftet i 1926, lå tyngdepunktet i den nationale kamp i Nordslesvig, hvor ivrige tyske grænserevisionistiske kredse arbejdede på en grænseflytning mod nord. Deres håb gik ikke i opfyldelse. Det 3. riges fald vendte udviklingen, og omend »grænsen lå fast« i 1945, har den folkelige udvikling overvundet den politiske vankelmodighed, og tyngdepunktet i dagens nationale kappestrid ligger syd for Skelbækken, i landet fra Flensborg Fjord til Ejderen. Kamp er blevet afløst af kappestrid i sameksistensens navn, og vi nærmer os ligeberettigelsen mellem nationaliteterne i gensidig respekt. Et glædeligt perspektiv i en stridbar verden.

Denne udvikling skyldes ikke mindst dansk udholdenhed og gåpåmod syd for grænsen. Men samspillet mellem os i Grænseforeningen og dem dernede har ikke været uden betydning. Som den unge Skovlund-lærer, Karl Otto Meyer, sagde det i Holte i 1961: »Vi lever af, at I heroppe drager os ind i et fællesskab«.

Sådan arbejder museet

Søllerød Museum gennem 10 år

Af Nina Fabricius

Det er nu godt ti år siden, Søllerød kommune indviede det nyindrettede museum på Mothsgaarden. Egnens ældste landsted havde fået en ny funktion, og amatørarkæologen og museumsmanden, gartner Avnholts samlinger fra oldtiden og fra det landlige Søllerød sogn havde fået bedre vilkår.

Museets start

Som det vil være mange bekendt, gjorde Avnholt allerede i 1920'erne og 30'erne vigtige fund af bopladser fra jægerstenalderen i Vedbæk, og han arbejdede op gennem årene på at få skabt et lokalt museum, hvortil han også begyndte at indsamle museumsgenstande fra nyere tid. Men tiden var endnu ikke moden til et museum med offentlig støtte. Kun de færreste syntes dengang, at en kommune så nær ved København havde brug for sit eget museum.

Den historiske interesse var dog vakt – og det sker ofte på et tidspunkt, hvor en epoke er ved at være forbi. Ligesom en del andre kommuner, der var inde i en forstadsudvikling, fik Søllerød et historisk-topografisk selskab i 1940'erne – en periode, hvor man i særlig grad følte trang til at være sammen om at værne den fælles kultur – også på lokalt plan.

Først i slutningen af 50'erne og i 60'erne skete der rigtigt noget igen. Kommunens udbygning havde for alvor taget fart, og de hastige forandringer skabte et behov for at kende noget til det landlige lokalsamfund med landsbyer, gårde, landsteder og spredte gamle villakvarterer, som var ved at ændres kraftigt, mens nye parcelhuskvarterer, beboelsesejen-

domme og industrier bredte sig mere og mere. I 1961 – fem år efter Avnholts død – indviede man et lille museum på loftet til Nærum Ungdomsgaard. Museet havde nu fået kommunal støtte, og det fik også statsanerkendelse og dermed statsstøtte. Det var registrator ved Rigsarkivet, Bjørn Fabricius, der havde sørget for samlingens nyopstilling. Han kom til at stå for museets drift i de følgende år, men havde kun få ugentlige timer til rådighed for arbejdet.

Også på andre felter kom der gang i tingene. Kommunens stadsbibliotekar gennem mange år, Annalise Børresen, aktiviserede kommunens beboere og fyldte det nyoprettede lokalhistoriske arkivs skuffer med tusindvis af fotografier og andre billeder, der skildrede dagliglivet i kommunen helt op til nutiden. En række bogudgivelser fra Historisk-topografisk Selskab fulgte efter. Annalise Børresen var initiativtager og redaktør, professor Roar Skovmand var selskabets formand, og lektor Gunnar Sandfeld skrev en række bøger med udgangspunkt i det store billedmateriale, »Søllerød – som det var engang«. Herudover kom den årlige Søllerødbog og en række andre publikationer, samt en bibliografi over litteratur om Søllerød kommune.

Museum på Mothsgaarden

Den brede interesse, som hermed var skabt både hos borgerne og hos kommunalbestyrelsen, var baggrunden for, at der i begyndelsen af 70'erne med held kunne argumenteres for, at museet skulle have faglig, heltidsansat leder og egne bygninger på det gamle landsted Mothsgaarden, som Søllerød kommune havde købt og istandsat.

Den første arbejdsplan

Der blev lagt en linje for museets fremtidige arbejde. Om oldtiden ville man kun have en lille oversigtsudstilling til glæde for skolerne. Nationalmuseet lå jo så nær ved, og pladsen på Mothsgaarden er meget knap. Museet skulle indtil videre satse på at belyse kulturhistorien i nyere tid. Selv om man efterhånden skulle tage udviklingen med helt op til i dag, ville man begynde med at koncentrere sig om årtierne lige før og efter århundredskiftet og om de befolkningsgrupper, som især prægede egnen indtil da: De velhavende bønder, som havde en økonomi og en

kultur, der var præget af hovedstadens nærhed. De talrige, fattige husmænd, der udover landarbejdet søgte at udnytte de erhvervsmuligheder, som var betinget af hovedstadens nærhed og af kommunens udbygning. De tidlige industrisamfund langs Mølleåen, der førte en ret isoleret tilværelse langt fra anden bebyggelse. Fiskerne i Vedbæk, som var en gruppe, man lagde mærke til, skønt de kun repræsenterede én blandt flere erhvervsgrupper på stedet. Endelig var der de efterhånden mange landliggere, der lejede sig ind hos de lokale eller byggede egen villa, som ofte senere blev til helårsbeboelse for familien.

Det var vanskeligt at få plads til det hele i Mothsgaardens små stuer. Ganske vist har kommunalbestyrelsen besluttet, at museet efterhånden skal råde over hele Mothsgaarden, men så længe museet kun råder over ret få kvadratmeter, har det været nødvendigt at udskyde en del væsentlige emner til senere. Det drejer sig bl.a. om »skovens folk« og skovbruget, som hidtil kun har været behandlet i en særudstilling, og om hele den handels- og håndværkerstand, som rundt omkring i kommunen arbejdede sig op i takt med boligbyggeriet, og som dannede en helt ny lokal samfundsgruppe omtrent som stationsbyborgerskabet andre steder i landet. Endvidere vil museet hurtigt forekomme forældet, hvis man ikke også kan belyse, hvad det betød for lokalsamfundet, at mange nye industrier efterhånden voksede op både i og uden for Mølleområdet, efterhånden som man ikke længere var afhængig af åens vand som energikilde. Indsamlingen af materiale til sådanne udstillinger er i gang og vil blive intensiveret fremover, for at museet stadig skal kunne belyse væsentlige sider af egnens udvikling.

Efter 10-12 års arbejde kan det være spændende at kikke lidt på, hvad der er sket. Gik det efter planerne – også selv om der skete nogle helt uforudsete ting? Hvilket mål har man med arbejdet, hvordan synes man det skal fortsætte, og hvilke linjer vil man gerne følge fremover?

Målsætning og virkeområde

Det er museets mål at fungere som en slags »nøgle« til egnen ved at fortælle både kommunens egne beboere og andre interesserede om de

Museets udstillinger fortæller om de befolkningsgrupper, der har præget egnen fra gammel tid. Her gælder det Vedbækfiskerne. Bemærk den flettede fiskeruse – en tilsvarende blev brugt allerede i jægerstenalderen for ca. 7000 år siden.

mest karakteristiske træk ved den landskabsmæssige, erhvervsmæssige og samfundsmæssige udvikling og om den kultur, de forskellige samfundsgrupper, som har præget egnen, har haft. For at kunne løse denne opgave, arbejder vi på at indsamle materielle ting og andet dokumentationsmateriale, f.eks. fotografier, bygningsopmålinger, møbleringsplaner, m.v., der kan fortælle noget væsentligt om de nævnte emner, samtidig med at vi gennem undersøgelser forsøger at tegne et billede af den tid og det samfund, som tingene engang fungerede i, inden de blev museumsgenstande. Endelig søger vi at argumentere for en bevaring af karakteristiske træk ved landskaber og bebyggelser, som kan leve videre med nye funktioner, samtidig med at de fortæller kulturhistorie ved deres konkrete vidnesbyrd om tidligere generationers tilværelse og levevilkår.

Museets virkeområde har både fagligt og geografisk ændret sig lidt i løbet af de senere år. Mens vi med hensyn til Vedbækkulturen udelukkende har påtaget os formidlingen, da Nationalmuseet og Københavns Universitet efter gammel tradition har varetaget forskningen, så har museet fra 1981 påtaget sig – for amtslige midler – at have ansvaret for de arkæologiske undersøgelser i hele Københavns amt i forbindelse med bygge- og anlægsarbejder ifølge museumslovens § 26 (tidligere naturfredningslovens § 49). Med hensyn til nyere tid dækker museet kun Søllerød kommune, selv om man i forskning og udstilling ikke holder sig snævert til kommunegrænserne, men sætter tingene ind i en bredere geografisk og historisk sammenhæng. Museet har her samme virkeområde som Byhistorisk Arkiv, men medens Byhistorisk Arkiv foretager en bred indsamling af skriftligt kildemateriale, billeder og kort over egnen, m.v., indsamler museet kun sådant kildemateriale i forbindelse med dokumentation af indsamlede genstande og i forbindelse med samlede undersøgelser af et emne eller et miljø. Aftalen er da, at ældre billedmateriale og arkivalier, som museet har indsamlet, efter endt bearbejdning opbevares på Byhistorisk Arkiv, medmindre det bruges i museets udstillinger. På samme måde vil museumsgenstande, som afleveres hos Byhistorisk Arkiv blive opbevaret på museet. Der er derfor et stadigt samarbejde mellem de to institutioner, som fagligt og indsamlingsmæssigt kan supplere hinanden.

For hele museets aktivitetsfelt – oldtid såvel som nyere tid – gælder det, at der er en vekselvirkning mellem det, beboerne yder gennem deres aktive medvirken med at give museet oplysninger og ting, og det, museet yder igen ved en bearbejdning af de indsamlede oplysninger, der sættes ind i en kulturhistorisk sammenhæng og gives videre i form af udstillinger, foredrag, etc. – eller i form af rådgivning over for borgerne, kommunen eller andre instanser, ikke mindst hvor det gælder påpegning af de kulturhistoriske værdier, som man må tage hensyn til ved planlæg-

En af de første museumsgenstande, som blev afleveret til museet på Mothsgaarden, var denne issav, som fiskerne i Vedbæk havn tidligere brugte til at lave en sejlrende i isen.

ningen af egnens fremtid. På det sidstnævnte område samarbejder museet med Historisk-topografisk Selskab.

Undersøgelser og indsamling

For at museet skal kunne vise den lokale udvikling i levevilkår og i de enkelte samfundsgruppers livsstil, må der foregå et stadigt undersøgelses- og indsamlingsarbejde samt en bearbejdning, der sætter den lokale udvikling i sammenhæng med økonomiske og politiske forhold og med generelle tendenser og strømninger i den pågældende tid. Undesøgelserne består i litteratursøgning, en idéfase, hvor man diskuterer de problemer, man vil satse på at få belyst, og derefter feltarbejde med interviews, evt. iagttagelse af arbejdsprocesser m.v., fotografering, evt. skitseopmåling af bygningers og havers indretning, samt ofte sideløbende arkivundersøgelser og indsamling af museumsgenstande. Under bearbejdningen af materialet dukker nye spørgsmål op, som så søges opklaret i en sidste spørgerunde.

Undersøgelser af den her skitserede art er nødvendige for at gøre museets udstillinger levende, så de enkelte befolkningsgrupper og også det enkelte menneske kan træde tydeligere frem. Samtidig er undersøgelserne et meget vigtigt grundlag for indsamlingen af museumsgenstande, idet de sikrer en viden om, hvad der er karakteristisk for den materielle kultur i de enkelte miljøer på et givet tidspunkt. Dette er især vigtigt i dag, da de fleste mennesker sætter pris på deres gamle ting og gerne vil beholde dem. Dette er forståeligt, men kan gøre det vanskeligt for museet at skaffe ting, som har været brugt på netop denne egn. Museet har derfor brug for en meget målrettet indsamling.

Ordning, registrering og bevaring

For at det indsamlede materiale skal kunne komme til nytte udover den direkte brug i forbindelse med en udstilling eller et skriftligt arbejde, er det nødvendigt at registrere og ordne materialet, så det let kan findes igen og bruges i nye sammenhænge. Denne registrering er mindst lige så tidkrævende som selve indsamlingen og bearbejdningen. Den ses ikke så meget udadtil, men må prioriteres ligeså højt som det direkte

udadvendte arbejde, der i længden hæmmes, hvis ikke »baglandet« er i orden.

Når fotografier, optegnelser, tegninger, museumsgenstande, m.v. er tekstet, nummereret og opført på lister i den pågældende sag, gælder det om at få tingene opbevaret på en forsvarlig måde. Det volder problemer for de fleste museer, da det ofte er vanskeligt at finde egnede magasiner med passende luftfugtighed og plads nok. Også dette må prioriteres højt, da konservering er dyr og desuden ofte ændrer tingenes oprindelige udseende, hvorved kildeværdien mindskes. Udover at beskytte tingene mod »tidens tand« skal der sikres bedst muligt mod tyveri, brand, fugtskader, m.v., og der skal tegnes forsikringer, så man kan skaffe midler til fornyede undersøgelser og indsamling, hvis der skulle ske skader eller tab.

Sammenhængen mellem undersøgelse og formidling

I de år, der er forløbet siden museet åbnede på Mothsgaarden, har vi med hensyn til nyere tid stort set søgt at holde den arbejdsplan, som foran er beskrevet. På Søllerød Museum har vi lagt stor vægt på at skabe en tæt sammenhæng mellem de forskellige arbejdsfaser. Museet har således prioriteret det højt, at registrering og ordning skulle holde trit med indsamlingen, og vi har ikke foretaget nogen større undersøgelse, uden at en udstilling er fulgt umiddelbart efter. Ligeledes har vi ikke lavet udstillinger, uden at det krævede et undersøgelses- og indsamlingsarbejde forud. Det har været både nyttigt og inspirerende at lade tingene følges ad, ikke mindst fordi det har medført, at vi har fået en god kontakt med skiftende grupper af beboere fra alle samfundslag. De har engageret sig aktivt både i vores undersøgelsesarbejde og i det efterfølgende udstillingsarbejde, idet de har åbnet deres hjem eller arbejdsplads for os, besvaret spørgsmål og fortalt om dagliglivet med arbejde, familieliv, foreningsliv og samvær med arbejdskammerater, naboer eller omgangskreds i øvrigt. De har ladet os fotografere, de har fundet gamle billeder frem og lånt eller foræret os ting til museets udstillinger og samlinger.

Til gengæld har det været morsomt at opleve, når »gamle« beboere i kommunen under et besøg på museet har sagt: »Sådan har jeg ikke tænkt på det før, vi tog det jo bare som givet, at sådan var det bare«, eller når en pige udbryder: »Det var vist ikke altid lige let at være barn i gamle dage«, eller en tilflytter siger: »Det vil jeg da lægge mærke til, næste gang jeg går en tur«. Når vi på museet hører sådanne bemærkninger, synes vi, at vi har nået lidt af det, vi gerne ville. Udover at formidle en viden giver udstillingerne også tit et fagligt udbytte, idet de medfører henvendelser fra de besøgende, som enten kan korrigere fejl i fremstillingen eller supplere med nye oplysninger eller flere museumsgenstande.

Særudstillinger

Museet har i de forløbne år satset meget på at lade undersøgelser og særudstillinger handle om emner, der er særligt karakteristiske for Københavns nordlige omegn, således at oplysninger og ting fra særudstillingerne efterhånden kunne indarbejdes i den basisudstilling, som hele tiden skal ájourføres. Ind imellem har vi dog også grebet lejligheden, når en beboer kom med en idé eller med ting, vi kunne udstille, eller når en institution eller en gruppe borgere ønskede museets deltagelse i deres aktiviteter. Blandt denne type aktiviteter kan nævnes udstillingen »Nordsjællandske billeder år 1800«. Her viste man en privat samling akvareller og tegninger udført af dygtige amatører, der tilhørte kredsen omkring Frederik de Coninck på Dronninggaard. I et supplerende lysbilledshow belyste man »opdagelsen« af det danske og især det nordsjællandske landskab gennem malerkunsten og havekunsten. Et andet eksempel er udarbejdelsen af en udstilling om kirken i hverdagen, som vistes i 1975 i forbindelse med en særlig kirkeuge. Vi belyste kirkens rolle i den gamle socialforsorg, dens rolle som yderste led i den verdslige administration og som betydningsfuldt samlingspunkt ved årets og livets højtider. Endelig kan nævnes to udstillinger om børn og leg fra henholdsvis 1975 og børneåret 1979. Den første hed »Leg og tradition«, den anden hed »Børn omkring år 1900« og belyste de store forskelle i opvækstvilkår og opdragelse til en bestemt voksentilværelse i fire af de

samfundsgrupper, som levede side om side i Søllerød dengang: bønder, husmænd, fiskere og københavnske tilflyttere fra det højere borgerskab.

Endelig har museet en enkelt gang gjort forsøg med at tage et mere generelt emne op i udstillingen »Hverdagens stimulanser – kaffe, te og chokolade«. Den viste hvordan ændringer i de daglige vaner kan følges med og forstærkes af ændringer i livsstil og livsholdning, og hvordan sådanne ændringer endda kan få betydelige økonomiske og politiske konsekvenser. Der blev drukket en hel del kaffe, te og chokolade ved indvielsen, og udstillingen viste sig at blive en stor succes, som blev efterspurgt i andre egne af landet. Den har således været udlånt til adskillige museer, der hver især har givet den et lokalt særpræg. Dette har inspireret til, at nogle af de pågældende museer fremover vil søge at samarbejde om at udveksle udstillinger, der har et vel gennemarbejdet indhold af almen interesse, som det enkelte museum så efter ønske kan supplere med lokalt stof. En sådan ordning kan hjælpe til en bedre udnyttelse af ressourcerne ved at sikre museerne fornøden arbejdsro til de mange nødvendige opgaver »bag kulisserne«, samtidig med at publikum får nogle gode udstillingstilbud.

Etnologiske undersøgelser

Af museets lidt større undersøgelser med dertil knyttet udstillingsvirksomhed skal her nævnes tre eksempler. For det første undersøgelsen af Gl. Holte landsby i 1975-76 med tilhørende udstilling. For det andet udstillingerne »Københavnerne flytter ud« i 1977 og »Vedbæk 1900-1940« i 1980, der byggede på et omfattende undersøgelses- og forskningsarbejde, og som i 1982 suppleredes af udstillingen »Italiensk villa eller norsk bjælkehytte?« Den handlede om villaarkitektur og om villaen som boligform omkring århundredskiftet, hvor udviklingen gjorde det muligt for et stigende antal familier at have bolig på landet og arbejde i byen. Det tredje eksempel er en undersøgelse og udstilling fra 1983 om forstvæsenet, og om skovarbejdet og dets særlige vilkår.

Gl. Holte-undersøgelsen 1975-77

I begyndelsen af 1975 påbegyndte museet registreringen af bebyggelsen i Gl. Holtegade, der hovedsageligt bestod af to rækker husmandshu-

se, som stadig var tilbage fra den gamle landsby, efter at byens bøndergårde var forsvundet kort efter århundredskiftet. Gaden blev fotoregistreret og bygningernes historie og skiftende funktioner blev undersøgt, samtidig med at enkelte udvalgte huse blev opmålt af studerende fra Byggeteknisk Højskole. Fra museet blev tre etnologistuderende sat på opgaven, og da det var den første mulighed, der bød sig til at få belyst et eksempel på, hvordan det landlige Søllerød sogns overgang til forstadsområde var forløbet, udvidedes undersøgelsen med interviews med beboerne og mere omfattende arkivundersøgelser.

Foruden den generelle oversigt, som undersøgelsen kunne give, var det væsentligt for os at få hold på, hvordan den talrige husmandsklasse, som tidligere havde været ret overset i de lokalhistoriske arbejder, havde levet. Desuden var det væsentligt at vide, hvordan de havde klaret egnens overgang fra landbrugsland med traditionelt drevne familielandbrug til et forstadsområde, hvor den dyrkede jord lidt efter lidt overgik til ejere uden tilknytning til lokalsamfundet, samtidig med at frugtplantager og gartnerier bredte sig på den tidligere landbrugsjord. Mange måtte nemlig have klaret sig på en eller anden måde, eftersom vi havde konstateret, at de og deres efterkommere i større antal end forventet stadig boede i kommunen, oftest i og omkring de gamle landsbykerner.

Husmænd og daglejere i Gl. Holte

Det viste sig, at de husmænd, som det var lykkedes at samle lidt jord, havde klaret sig ved hjælp af denne og ved hjælp af et meget varieret mønster af bierhverv, de fleste afhængige af hovedstadens nærhed og den deraf følgende udbygning af kommunen. Det drejede sig om småhåndværk, bærdyrkning med salg til hovedstaden og hjemkørsel af gødning fra byens renovation, opdræt og handel med fjerkræ og småkreaturer, vognmandskørsel, etc. De jordløse husmænd havde det meget småt og boede 3 og 4 familier sammen i huse, som i dag er forholdsvis små boliger til en enkelt familie. De slog sig igennem ved sæsonarbejde ved landbrug, gartneri og skovbrug, arbejdede for landliggerne med havepasning, rengøring eller tilsyn og småreparationer, de var arbejdsmænd

I Gl. Holte deltog beboerne aktivt i museets registreringsarbejde 1975-77. Her fortæller tækkemand Frederiksen en af museets medarbejdere om sit barndomshjem, Gl. Holtegade 52.

ved industrien, ved villabyggerier og ved de talrige anlægsarbejder. De heldigste fik efterhånden fast arbejde hos kommunen, mens andre måtte gå på deres ben til fjerne arbejdspladser, der bestandigt skiftede, eller søge nye muligheder andre steder og flytte væk fra egnen.

En af de studerende, Anne-Lise Walsted, skrev sin magisterafhandling om Gl. Holte som lokalsamfund, hvori hun undersøgte beboernes forhold til hinanden og til det omgivende samfund. En af konklusionerne var, at beboerne i Gl. Holte trods de store ændringer i erhvervsmønstret og trods de mange kontakter med mennesker, der havde en bypræget kultur, alligevel højt op i tiden bevarede en landlig livsstil med en høj

grad af selvforsyning samt nogle værdinormer med tydelig rod i det gamle landbosamfund.

Foruden den særudstilling som dengang blev vist, har undersøgelsen sammen med fru Kirsten Voss' undersøgelser af et par af de gamle slægtsgårde dannet grundlag for den del af museets basisudstilling, som handler om bønder og husmænd og om det store sociale skel, der var imellem dem.

Undersøgelsen af befolkningsgrupper i Vedbæk 1978-80

I 1977 gik museet så videre i sit oversigtsarbejde og begyndte at undersøge forløbet af og baggrunden for byboernes udflytning til det landlige Søllerød fra slutningen af forrige århundrede, efter at egnen siden 1700-tallet havde været et populært udflugtsmål og sommeropholdssted for nogle få, priviligerede familier. Når denne udvikling først og fremmest skete nord for København, hænger det sammen med romantikkens forkærlighed for et bakket og skovrigt landskab som særlig smukt og attraktivt. Først i slutningen af 1800-tallet blev man også interesseret i bademulighederne langs kysten.

Tilflytternes dagligliv, først som landliggere senere som helårsbeboere, blev undersøgt gennem interviews med ældre beboere, fotoregistrering af udvalgte villaer, samt indsamling af museumsgenstande og gamle fotografier. Dette første arbejde resulterede i særudstillingen »Københavnerne flytter ud« i 1977. Derefter begyndte stud. mag. Jørgen Selmer en mere systematisk undersøgelse af de meget forskellige samfundsgrupper, som boede tæt ved hinanden i Vedbæk fra slutningen af forrige århundrede: landliggere og villaejere, der ofte tilhørte det velhavende

Landliggere og fastboende

københavnske borgerskab, den oprindelige fisker- og arbejderbefolkning, samt den nye klasse af håndværkere og handlende, der havde tjent sig op i takt med udbygningen af villakvartererne og i mange tilfælde havde sat penge i huse, der var så store, at de om sommeren kunne udleje en særlig lejlighed til en landliggerfamilie. Jørgen Selmer studerede den erhvervsmæssige og sociale gruppering og de enkelte gruppers kulturelle særpræg samt deres opfattelse af sig selv i forhold til de andre

Et af de sjældne billeder af almindelige menneskers hverdag. Margrethe Poulsen, gift med vejmand Hans Poulsen, Gl. Holte, holder vaskedag uden for huset, Gl. Holtegade 47. Hun bliver hjulpet af moderen Margrethe Mathiasen fra Bjerggården, der holder den lille søn på armen.

grupper. Blandt de lokale beboere var der et klart skel mellem dem, der måtte arbejde for andre og dem, der drev et selvstændigt erhverv. De første opfattede sig selv som »os dérnede« og knyttede sig oftest til socialdemokratiet og det foreningsliv, der var forbundet hermed, mens den anden gruppe efter købstadsmønster havde sluttet sig sammen i en borgerforening, hvor det gik en hel del finere til, og hvor det var almindeligt at stemme konservativt. Tilflytternes tilværelse og livsførelse ad-

Fabrikant Eickhoff og hans familie har gæster i haven, der går i ét med stranden lige nord for Vedbæk havn. Villaen »Ellen Louise«, Vedbæk Strandvej 366, blev opført i 1898 efter tegning af Eickhoffs nevø, arkitekten Rolf Schrøder, der her fik sin første opgave. Museet fik mulighed for at fotografere husets indretning, mens det stadig var i familiens eje.

skilte sig ikke meget fra bylivet med dets stramme etikette og selskabelige forpligtelser. Man holdt af og var interesserede i den lokale befolkning, men omgikkes dem ikke på lige fod. Som afslutning på arbejdet med magisterafhandlingen arrangerede Jørgen Selmer udstillingen »Vedbæk 1900-1940« med et tilhørende lysbilledshow og et lille

teksthefte, der ved eksempler beskrev de forskellige befolkningsgruppers dagligdag og holdning til hinanden.

»Skovens folk« 1983 og 1985

Efter Gl. Holte-undersøgelsen og Vedbæk-undersøgelsen var der skaffet et vist overblik over nogle karakteristiske udviklingsforløb i kommunens historie samtidig med, at et dokumentationsmateriale, der kunne belyse det enkelte menneskes liv, var indsamlet og arkiveret. En af de grupper, der stadig manglede i mosaikken var forstmændene og skovarbejderne, som siden slutningen af 1700-tallet har sørget for en forstmæssig drift af egnens skove. Derfor gik museet i begyndelsen af 1983 i gang med en undersøgelse af Søllerødskovenes historie, om arbejdet i skoven gennem skiftende årstider og om »skovens folk«. Man beskrev deres særlige arbejdsvilkår og holdning til arbejdet, som er præget af stor selvstændighed og personligt ansvar. Søllerødskovene spiller en særlig rolle i dansk forstvæsens historie, fordi de blev udvalgt til forsøgsområde for de første forstmænd, der blev kaldt til Danmark fra Tyskland med Johan von Langen i spidsen. Museets undersøgelse gik dog især ud på at beskrive forandringerne i forstarbejdet helt op til i dag og følge de årligt tilbagevendende arbejdsprocesser, som de færreste skovgæster kender nøje. Museets medarbejdere mødte den største velvilje hos alle ansatte i skoven, og arbejdet, der vil fortsætte nogen tid fremover, resulterede i en særudstilling og en trykt skildring til brug for skolerne og museums- og skovgæster, der vil vide lidt mere om, hvad der sker i den skov, de kun kender som turister.

Foruden at give et stadig mere solidt kendskab til de mekanismer, der har styret udviklingen, har museets undersøgelser indbragt et dokumentationsmateriale, der kan være grundlag for planlægningen af den fremtidige undersøgelses- og udstillingsvirksomhed. I takt med undersøgelserne og særudstillingerne er Mothsgaardens basisudstilling løbende blevet revideret og àjourført. Behovet for en àjourføring vil altid være der, hvis museet ikke skal stivne og gå i stå, men det er efterhånden en følelig mangel, at vi i den faste udstilling ikke kan få plads til en mere fyldig

redegørelse for selve forstadsudviklingen og ændringerne i erhvervslivet og i den offentlige sektor i efterkrigstiden.

Vedbækfundene 1975

Da Mothsgaarden åbnede i 1974, kunne ingen ane, at museet allerede det følgende år skulle komme til at stå over for en ny, stor opgave.

Det skete, da man for første gang i Danmarkshistorien stødte på en hel gravplads fra jægerstenalderen, mens grunden blev gravet til den nye skole i Vedbæk i marts 1975. Snart opstod den tanke hos kommunalbestyrelsen, at fundet burde blive på egnen, og efter at museet og kommunalpolitikerne havde arbejdet på sagen i ni år, stod en udstilling om Vedbækfundene færdig i Gl. Holtegaards staldlænge i april 1984.

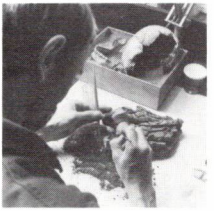

Konservator Peter Henriksen fra Nationalmuseet arbejdede i 2 år på Vedbækfundenes konservering. Stykke for stykke blev skeletterne præpareret og anbragt på samme måde, som de lå, da de blev fundet.

Allerede mens udgravningerne stod på, begyndte museet at gå ind i formidlingen af dette fund, som skabte så enestående en interesse for det jægersamfund, som levede i Vedbæk for ca. 7000 år siden. Interessen skyldes, at man pludselig stod direkte over for selve mennesket og anede noget om dets forestillingsverden og følelser, samtidig med at der blev kastet nyt lys over dets levevilkår og samfundsstruktur.

Der blev arrangeret en lille særudstilling med løbende reportage fra udgravningerne allerede i påsken 1975, og samtidig begyndte forhandlingerne med Nationalmuseet. De resulterede i, at det meste af fundet blev uddeponeret til Søllerød Museum på betingelse af, at Søllerød kommune sørgede for konservering og rekonstruktion af gravene og andre oldsager, og at Søllerød Museum forpligtede sig til at udstille fundene på en måde, så hele den viden, man havde om Vedbækkulturen, blev formidlet på en tidssvarende måde. Dette var især muligt, fordi et tværfagligt forskerhold med lektor Erik Brinch Petersen fra Københavns Universitet i spidsen netop i de år var i gang med dybtgående undersøgelser af jæger- og fiskersamfundets livsbetingelser og kultur i Vedbækområdet. Undersøgelserne kom til at strække sig over mere end ti år og fik navnet »Vedbækprojektet«.

Vedbækprojektet

Det vil føre for vidt at beskrive alle faser i arbejdet med at fortælle om Vedbækfundene. Erik Brinch Petersen holdt mange foredrag og holdt

År efter år har skolebørnene interesseret fulgt de arkæologiske undersøgelser i Vedbæk, hvor museet arrangerede omvisninger i samarbejde med kommunens skolevæsen. Her fortæller stud. mag. Per Ole Rindel om udgravningerne på Maglemosegård i sommeren 1978.

med hele sin stab åbent hus på udgravningerne om søndagen. Museet sørgede for undervisning af skolebørn på hverdage. Historisk-topografisk Selskab publicerede løbende »Vedbækprojektets« resultater. Konserveringen af skeletterne gik i gang i Gl. Holtegaards staldlænge – også her blev der holdt omvisninger for både skoler og søndagspublikum. I sommeren 1975 åbnede en særudstilling på Mothsgaarden, den blev forlænget i adskillige år, mens utålmodigheden efter at se selve fundene voksede. I mellemtiden havde Centerskolens arkæologihold på museet

registreret Avnholts oldsagssamling under ledelse af Svend Aage Knudsen og Per Ole Rindel. Biblioteksudvalget, som står for museets sager, indvilgede i, at museet engagerede en erfaren udstillingsarkitekt, Inger Sorgenfrei, og hun udarbejdede i 1978 et skitseprojekt, som vakte stor interesse og godkendtes af kommunalbestyrelsen.

Vedbækfundene udstilles på Gl. Holtegaard

I mellemtiden havde man i kommunen drøftet, hvor Vedbækmuseet skulle placeres. På Mothsgaarden var der ikke plads, og da man nødigt ville flytte museet bort derfra, måtte man se bort fra de åbenbare ulemper ved en delt museumsfunktion – og valget faldt da på Gl. Holtegaards staldlænge, hvor konserveringen af fundene havde fundet sted.

Omsider kunne da detailprojekteringen gå i gang sideløbende med bygningens istandsættelse, og endelig i sommeren 1983 kunne selve den spændende opbygning af udstillingen begynde. Udstillingsholdet var sammensat af så specielle fagfolk som flintesmed og specialist i oldsagsrekonstruktioner, zoologisk konservator, der måtte hentes helt fra Nordnorge, fotografer, grafikere, tegnere, kulturhistoriske konservatorer, arkitekt og håndværkere, der måtte være parate til at prøve hvad som helst, da intet var prøvet før. Holdet arbejdede tæt sammen med »Vedbækprojektet«, dvs. arkæologer og andre specialister fra Nationalmuseet, Zoologisk Museum og Universitetets laboratorier.

Søren Moses, specialist i arkæologiske rekonstruktioner, ses her i færd med opbygningen af bopladspanoramaet i Vedbækudstillingen.

Udstillingens hovedidé er, at man i det ene hovedafsnit føres 7000 år tilbage i tiden og vandrer gennem jægerfolkets territorium, mens årstiderne skifter. Her kan man gennem syn og hørelse opleve deres daglige omgivelser samtidig med, at man kan sætte sig ind i deres måde at udnytte naturens ressourcer og få noget at vide om deres samfundsopbygning og kultur. I et andet afsnit er man til gengæld i nutiden, og her får man mulighed for at følge videnskabsfolkene i marken, i laboratorierne og i museerne, hvor også det ældre forskningsmateriale stadig opbevares. Man får et indblik i nogle af de arbejdsprocesser, som er grundlag for det fundmateriale og den viden, vi i dag har om den seneste

I Vedbækudstillingen på Gl. Holtegaard viser en række panoramaer, hvordan livet formede sig i jægerstenalderen for ca. 7000 år siden. Her vises nogle af de aktiviteter, som foregik på bopladsen, bl.a. tilberedning af skind og forarbejdning af ben og hjortetakker til redskaber. I baggrunden vises landskabet, som det så ud, da en fjord skar sig ind fra Øresund, hvor Vedbæk nu ligger.

del af jægerstenalderen. Udstillingen er indrettet sådan, at der i begge sektioner er mulighed for at foretage ændringer og àjourføring i takt med nye fund og undersøgelsesresultater.

I tilknytning til udstillingen er der indrettet en museumsbutik, hvor man kan købe bøger, plakater, postkort, souvenirs, m.v., og selv om der

i første omgang ikke blev plads til et aktivitetsrum eller undervisningslokale, vil der alligevel blive lagt meget stor vægt på udstillingens undervisningsmæssige værdi. Derfor har kommunen ladet en af sine historielærere knytte til museet for at bistå lærere og elever med at få det bedst mulige udbytte af et besøg på Vedbækudstillingen og i øvrigt også på Mothsgaarden, hvor man allerede i mange år har haft et positivt samarbejde med skoler og børnehaver.

Museum og samfund

Som statsstøttet museum indgår Søllerød Museum i et bredere samarbejde både på amtsplan og på landsplan og bliver derved et led i det samlede museumsvæsen, med hvad det indebærer af faglige fordele og forpligtelser. Museernes opgaver er for første gang blevet beskrevet i en lovmæssig sammenhæng i »Lov om museer m.v. af 6. juni 1984«, hvori det bl.a. hedder, at »museerne har til opgave gennem indsamling, registrering, bevaring, forskning og formidling at virke for sikring af Danmarks kulturarv«, samt at de er forpligtet til at indgå i et regionalt samarbejde med andre museer om løsningen af disse opgaver. Loven peger også på museernes forpligtelse til at samarbejde med de myndigheder, der varetager fredning og fysisk planlægning.

Det samarbejde, som loven omtaler, foregår især igennem amtsmuseumsrådene og Statens Museumsnævn, som er nye samarbejdsorganer, der blev lovfæstet i 1976. En af de vigtigste tanker med museumslovene fra 1976 og 1984 er da også, at alle statsstøttede museer – og helst også de ikke-statsstøttede – samarbejder om at løse nogle opgaver af væsentlig samfundsmæssig betydning.

En af de opgaver, der i disse år trænger sig på for museerne, er gennem undersøgelser, indsamling og formidling at medvirke til at sikre en viden om og en fortsat eksistens af det, der i loven med et lidt højtideligt udtryk kaldes vores kulturelle arv. Det sker bl.a. ved, at de fleste museer og amtsmuseumsråd deltager i fredningsplanlægningen og den øvrige fysiske planlægning, der foregår i disse år.

Københavns amtsmuseumsråd

I Københavns amt oprettedes i 1976 et amtsmuseumsråd med delta-

Da vaskeriet Søholm måtte rives ned i 1970'erne, hjalp museet kommunens planlægningsafdeling med oplysninger og råd om den resterende bebyggelse ved østenden af Søllerød sø. Der blev udarbejdet en bevarende lokalplan for de ældre småhuse, som ligger ved foden af den stejle bakke, hvor en hulvej fører op til Søllerød kirke.

gelse at samtlige statsstøttede og statsejede museer, dvs. to kunstmuseer, Ordrupgaard og Kastrupgaardsamlingen, fire kulturhistoriske lokalmuseer, nemlig Amager, Dragør, Værløse og Søllerød, samt Nationalmuseets afdelinger i Brede og Lyngby. Amtsmuseumsrådet støttes økonomisk af staten, men især af Københavns amtskommune.

Da der er meget få kulturhistoriske museer i amtet, og da disse hver især har et begrænset virkeområde, enedes man i amtsmuseumsrådet om at styrke en eventuel kommende udbygning af museumsvæsenet. Dette skulle bl.a. ske ved at bringe en oversigt over de opgaver, som bør løses i landets tættest befolkede amt, hvor den eksplosionsagtige byudvikling truer med at slette alle spor af tidligere generationers færden. Amtsmuseumsrådet har bl.a. påpeget vigtigheden af at undersøge og dokumentere selve byudviklingens historie og belyse de mekanismer, der har styret udviklingen. Desuden ønsker man at undersøge beboernes egen holdning til det område, de bor i, men hvis planlægning de sjældent har haft reel indflydelse på.

I 1979 udarbejdede amtsmuseumsrådet en statusrapport, »Museer, arkiver og foreninger i Københavns amt«. Heraf fremgik vigtigheden af i tide at redde dokumentation om amtets fortid gennem arkæologiske og historiske undersøgelser, samtidig med at man påpegede den åbenlyse mangel på midler og faglig arbejdskraft til løsning af opgaverne. I 1981 kom endnu en rapport, »Oversigt over Københavns amts kulturhistorie«, hvori der mere konkret blev gjort rede for de væsentligste og mest presserende opgaver.

Arkæologi

Amtsmuseumsrådets sekretariat og formandspost har siden 1976 haft til huse på Søllerød Museum, og da man i 1981 ansatte en arkæolog som fast faglig medarbejder, var der pludselig skabt mulighed for, at det lokale museumsvæsen kunne varetage de arkæologiske undersøgelser i forbindelse med nedlægningen af naturgasnettet og senere i forbindelse med andre anlægsarbejder. Søllerød Museum blev, som før nævnt, af amtsmuseumsrådet udpeget til arkæologisk ansvarsmuseum, og for at hindre en forsinkelse af fremtidige anlægsarbejder er man nu indgået i et fast samarbejde med kommunerne i amtet, der sender deres lokalplaner til museet. På den måde vil det ved rekognoceringer og prøveundersøgelser være muligt i god tid at foretage de arkæologiske undersøgelser, der

måtte være nødvendige, og dermed undgå at tage museumslovens § 26 i anvendelse og standse et anlægsarbejde, der først er gået i gang.

Etnologi og historie

Vedrørende nyere tid har amtsmuseumsrådet igangsat en undersøgelse, hvor en historiker og en etnolog udarbejder en oversigt over udviklingen i Københavns amt i de sidste ca. 100 år. Når dette arbejde er foretaget, vil de enkelte museer bedre kunne sætte deres egn ind i en bredere sammenhæng, og amtets beboere og politikere vil have et bedre grundlag at arbejde ud fra, når de drøfter nye museumsinitiativer eller varetagelsen af kulturhistoriske interesser i den fysiske planlægning.

Fredningsplanlægningen i hovedstadsregionen

Med henblik på en beskrivelse og udpegning af de historiske bevaringsinteresser, som bør anføres i den fredningsplan, som skal indgå i hovedstadsområdets regionalplan, har amtsmuseumsrådene i hovedstadsregionen stillet faglig ekspertise til rådighed for Hovedstadsrådets fredningskontor, der har bekostet arbejdet med en gennemgang af regionens kulturhistorie og en udpegning af de historisk interessante områder. I den forbindelse er der opstået et samarbejde, hvor arkæologer, middelalderhistorikere og etnologer alle har søgt at betragte kulturhistorien på baggrund af en analyse af selve landskabet, og de muligheder dets ressourcer har givet mennesket op gennem tiden. Resultaterne af arbejdet vil i første omgang blive publiceret i kort form i et af hovedstadsområdets meddelelsesblade i 1985. Den oversigt over Hovedstadsområdets kulturhistorie, som blev et af resultaterne af dette arbejde, vil samtidig få betydning for planlægningen af museernes undersøgelsesarbejde, idet den peger på væsentlige træk i den enkelte egns historie.

Status og fremtid

Som det er fremgået, har Søllerød Museum i de forløbne år stort set fulgt hovedlinjerne i den første arbejdsplan. Samtidig har vi søgt at àjourføre den nødvendige registrering og ordning af det indsamlede materiale. Til gengæld var det uventet, at museet alligevel kom til at tage Avnholts arkæologiske interesse op med den nye museumsafdeling for

Vedbækfundene. På samme måde var det en uventet mulighed, der viste sig, da amtsmuseumsrådets oprettelse medførte undersøgelser på amtsplan, som kan sætte det lokale museumsarbejde ind i en bredere sammenhæng.

Der er således god grund til at tro, at der kan ske en stadig fornyelse af arbejdet fremover. Der er dog ikke tvivl om, at man på længere sigt bør overveje at skaffe rammer omkring en samlet museumsvirksomhed i lokaler, hvor der er tilstrækkelig plads både til arbejdet »bag kulisserne« og til de publikumsaktiviteter, som er nødvendige for at holde en bred interesse for museet og dets arbejdsfelt levende.

Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune

Beretning 1984

Af Niels Peter Stilling

Arkivets virksomhed i stort og småt i 1984 fremgår af nedenstående oversigt.

Tilvækst:	Fotos	Tegninger & malerier	Privat-arkiver	Institutions- & foreningsarkiver	Andet
	1614	21	48	22	35

Besøg:	Arkivets læsesal	Arkivets udstillinger og foredrag på Gl. Holtegaard
	618	2739

Arkivets Arrangementer:	Udstillinger	Studiekreds	Omvisninger og foredrag	Publikationer
	2	1	22	3

Arkivets virksomhed kan sammenfattes i 3 nøgleord: indsamling, registrering og formidling. Formidlingen af vore samlinger er i år blevet prioriteret frem for det opsøgende arbejde. Alligevel fremgår det, at arkivets samlinger i forhold til de foregående år er blevet betydelig forøget, først og fremmest i kraft af de mange gaver, som vi jævnligt modtager fra offentlige myndigheder og især privatpersoner. Fotosamlingens vækst er mere end fordoblet i forhold til 1983. Knapt 600 af disse fotografier er en

gave fra Det kongelige Bibliotek, som i forbindelse med Arkivets udstilling »Rawerts maleriske rejser 1805-1847« forærede os fotografier af ⅓ af Rawerts akvareller fra 1800-tallets første halvdel. Et par private fotoalbums fra henholdsvis Dronninggårdskvarteret 1889-1967 og Vedbækområdet (gartnerfamilien Hindberg på Henriksholm og Enrum) bør også fremhæves. Af andre større nytilkomne fotosamlinger kan nævnes billeder fra Vedbæk Handels- og Håndværkerforening, et album fra børnehjemmet Bethlehem ved Høje Sandbjerg og ikke mindst to albums med en næsten komplet samling klassebilleder fra Vedbæk skole fra starten 1903 til 1982. Denne samling er blevet opbygget i forbindelse med skolens jubilæum 1983 i et samarbejde mellem skomager Aage Hansen, Vedbæk, Vedbæk Handelsforening og Byhistorisk Arkiv. På fotoområdet skal endelig nævnes to sjældne daguerreotypier fra omkring 1850 forestillende det daværende skolelærerpar i Søllerød med deres børn.

Blandt de nyerhvervede malerier kan nævnes Michael Bang Sørensens motiv fra Vedbæk havn 1919 samt Nordahl Groves malerier fra henholdsvis Wesselminde 1877 og udsigt fra Vaserne mod Holte 1870. De stærkt stigende priser på kunstauktionerne i 1984 har gjort det vanskeligt at følge med, og flere oplagte og fine malerier fra Søllerødegnen har været umulige at erhverve. Især var det trist, at et meget spændende Andreas Juuel maleri fra Kongevejen ved Røjels Bom fra 1851 blev solgt i England til en pris, der lå langt over, hvad det kunne indbringe her i landet. Det lykkedes dog arkivet at sikre motivet i et fotografi, der i øvrigt kan ses på forsiden af Gunnar Sandfelds seneste bog »Fra Røjels Bom til Holte Midtpunkt«. I efteråret har arkivet erhvervet en række originalraderinger af Emil Krause, Nicolaj Hammer og Peder Møller, hvoraf de fleste findes gengivet i Erik Sinding: »Søllerød på raderede blade«, 1978. Endvidere har Arkivet, ved magister Hans Emil Eriksen, forestået udarbejdelsen af en fuldstændig fortegnelse over kunstværker med lokalhistoriske motiver tilhørende Søllerød kommune.

Mange interessante privatarkiver er kommet til i det forløbne år.

Fremhæves bør Hans Ellekildes arkiv, som Dansk Folkemindesamling har overdraget Arkivet. Stud. mag. Jesper Boysen (se nærværende årbog s. 103) har forestået ordningen af det omfangsrige arkiv på mere end 7 hyldemeter, bestående af breve og manuskripter. En anden vigtig nyerhvervelse er Henri Drevons rejsebeskrivelse fra England, hvor han tilbragte sommeren 1786 sammen med de Coninck. Drevons fyldige manuskript indeholder, foruden en lang række tegninger af engelske herresæder, også 4 små tegninger fra Dronninggård. Manuskripter er nu ved at blive oversat fra fransk til dansk på Byhistorisk Arkiv af cand. phil. Birthe Molsted. Andre nytilkomne privatarkiver fra 1700-tallet er papirer vedr. de Coninck, Luxdorph i Nærum og pastor Treschows indberetninger omkring udskiftningen i Søllerød. Fra 1800-tallet kan nævnes papirer vedr. gårdmand Jens Jørgensen og slægt på Krogholmgård i Trørød, en række udvandrerbreve – det ældste fra en smedesøn i Vedbæk, afsendt fra New Bedford på østkysten 1842 samt en række papirer vedr. arbejdsmand i Gl. Holte, Søren Hansen. Endelig har Arkivet modtaget et stort arkiv fra begyndelsen af dette århundrede vedr. Holte Gymnasiums første rektor, Oskar Schlichtkrull (1886-1945) og nogle spredte arkivalier og fotos fra Socialdemokratiets Søllerødformand Fritz Hübenbecker (1874-1937).

Væksten i foreningsarkiver skyldes opsamling fra de forudgående års indsamlinger af arkivalier fra egnens foreningsliv. Sønderjysk Forening i Søllerød, hvis arkivalier nu befinder sig på Arkivet, er beskrevet af Johs. Hoffmeyer i denne bog. I november 1984 har vi modtaget et andet stort arkiv, nemlig dokumenter og beretninger fra »Kristelig Forening for Børnehjemmet Bethlehem« (for perioden 1887-1973).

Til slut skal fremhæves det kommunale arkivmateriale, hvoraf de ældste dele fra 1700-tallet til omkring 1914 i december 1984 er blevet overflyttet til Byhistorisk Arkiv. Ydermere har vi ved fhv. skoleleder Knud Weises mellemkomst modtaget skoleprotokoller fra Søllerød (1891-1902) og Øverød skole (1902-1968).

Arkivet har arrangeret to udstillinger i 1984. En mindre udstilling af »Plakater fra Søllerød« januar-februar 1984, der viste lokal plakatkunst gennem godt 40 år, baseret på arkivets store samling af plakater fra arrangementer i kommunen siden 1930'erne.

Den 4. august åbnedes den mere ambitiøse udstilling »Rawerts maleriske rejser 1805-1847«. (Se også denne Søllerødbogs artikel: »Rawert i Søllerød«). Udstillingen blev godt besøgt, vel ikke mindst på grund af TV, der gennem hele august måned bragte Rawerts akvareller som »godnatbilleder« med tekst af arkivets medarbejdere. Udstillingen har siden været vist på Herning museum. Arkivets medarbejdere har ligeledes holdt flere foredrag på Gl. Holtegaard om stedets historie, ligesom vi har bidraget med lokalhistoriske foredrag ved forskellige arrangementer rundt om i kommunen. Endelig har to medarbejdere, Lars Scheving og Niels Peter Stilling, deltaget i en udvandringshistorisk konference i Madison på University of Wisconsin. Denne konference var en opfølgning af det vellykkede møde på Gl. Holtegaard i september 1983 mellem skandinaviske og amerikanske ud-/indvandringshistorikere. I Madison holdt Niels Peter Stilling foredrag om udvandrerbrevenes betydning og Lars Scheving om den danske presse i Amerika.

Nævnes skal også Arkivets publikationer i årets løb. Til Rawertudstillingen udgav Arkivet et smukt udstyret katalog tilrettelagt af Anne Lise Høck. I foråret 1984 udgav vi en pjece, der i detaljer beskriver Arkivets baggrund og funktioner. Pjecen, der er ved at blive genoptrykt, uddeles gratis til interesserede. Endelig har vi fulgt udgivelsen af Folketællingen 1787 op med publicering af den næste Søllerød-folketælling 1801 ved Inger Hartby.

Som ved sidste beretning er det også i år på sin plads at slutte med en tak til alle, der har stillet materiale til rådighed for Arkivet. Uden den store interesse for historien og formidlingen af denne, som vi daglig møder, ville det være meget vanskeligt for et arkiv at mobilisere den aktivitet, som denne beretning giver udtryk for.

Historisk-topografisk Selskab i året 1983

Af Roar Skovmand

Formandens beretning ved generalforsamlingen den 10. maj 1984 på Søllerød Rådhus

Selskabets medlemstal er nu 1247, lidt lavere end den top det var oppe på for fem år siden: 1479, – »den strålende top hvorfra vi er sunken og atter skal op«, for at citere perspektivkassemanden i Oehlenschlägers Sanct Hansaften-Spil. Årbogens oplag er på 1500 eksemplarer, men en del af disse går til biblioteker og andre institutioner i denne og andre kommuner. Alligevel er der en bred margin til nye medlemmer.

Generalforsamling 1983

Til generalforsamlingen i fjor, den 19. maj 1983, var der mødt omkring 70 medlemmer i kommunalbestyrelsens mødesal. Den har nu i en årrække og igen i år været stillet til selskabets rådighed – hvad vi er dens værtskab taknemlige for. Også i fjor var advokat *H. Bolt Jørgensen* valgt til mødets dirigent.

Efter formandens beretning – som er trykt i den netop udkomne Søllerødbog – spurgte major *Erik Sinding* om, hvad der kunne gøres for at bevare de 200-årige monumenter og grotten i Dronninggårds park. Han blev fulgt op af kulturudvalgsformand *Hanne Høeg*, der mindede om, at der også i Enrums park findes mindesmærker, der trænger til kærlig omsorg. Hertil blev der både af formanden og bevaringsudvalgets formand bemærket, at bevaringsudvalget var opmærksom på forholdene og ville undersøge dem. – Formandens beretning blev derefter godkendt.

Under dagsordenens punkt 3 aflagde kassereren, ingeniør *Werner Ruff*, regnskabet for 1982. Det balancerede med henved 303.000 kroner. Et mindre bogholderimæssigt underskud opvejedes rigeligt af et tilskud fra kommunen, der først var indgået efter nytår 1983. – Korte spørgsmål vedrørende opkrævningsform, medlemstal og en enkelt post i regnskabet fra major *A. C. Petersen*, civilingeniør *Einar Hoff* og repræsentant *Børge Naur* blev besvaret af kassereren, hvorefter der blev givet decharge for regnskabet.

Dagsordenens punkt 4 gjaldt fastsættelse af kontingent for det kommende år. Her begrundede formanden, at det endnu et år kunne fastholdes på 80 kroner. – Det eneste indkomne forslag (dagsordenens punkt 5) stammede fra et mangeårigt medlem, der nu som pensionist på plejehjem havde svært ved at klare de 80 kroner og foreslog nedslag for pensionister. Hertil blev svaret, at en særpris for pensionister ville skabe administrativt besvær og ikke kunne gennemføres for tiden.

Ved de vedtægtsmæssige valg – dagsordenens punkt 6 – blev de bestyrelsesmedlemmer, der var på valg, genvalgt: *Eigil Koefoed*, *Anita Mikkelsen*, *Erik Helmer Pedersen*, *Jørgen Schunck og Ole Sørensen*. Efter bestyrelsens forslag nyvalgtes arkivar *Niels Peter Stilling* og lektor *Hans Snitker* som henholdsvis første og anden suppleant. Som revisor genvalgtes *Bent Schlütter*.

Under Eventuelt – dagsordenens sidste punkt – anbefalede kassereren medlemmerne selv at hente publikationer på Hovedbiblioteket eller Gammel Holtegård for at spare forsendelsesomkostningerne.

Efter generalforsamlingen holdt Niels Peter Stilling lysbilledforedrag om de danske stationsbyers opståen og udvikling til omkring 1940. Med eksempler fra Borup på Sjælland og Skørping i Jylland belyste han, hvordan en mangfoldighed af faktorer spillede ind: Landbrugets ændrede produktionsvilkår, folketallets vækst, enkeltpersoners indflydelse. Stationsbyerne skød faktisk først fart fra 1890'erne, en menneskealder senere end jernbanenettets hovedlinier. I Søllerød kommune var det ikke

Selskabets formand siden 1966, professor Roar Skovmand, afgiver sin attende og sidste årsberetning ved generalforsamlingen den 10. maj 1984 på Søllerød rådhus (foto E. Irving).

Holte Station, men Kongevejen, der bestemte bebyggelsens linier. Nyholte blev mere en villa- og landliggerby end just stationsby. Noget lignende gjaldt Vedbæk. Skodsborg var en kurby, mens Nærum – oprindelig en station på vej til Vedbæk – havde landbrugsbagland og begyndende småindustri.

Forud for generalforsamlingen var der som tidligere år et bogmarked med salg af flere af selskabets skrifter til nedsat pris.

Sensommerudflugt til Trelleborg

Selskabets sensommerudflugt fandt sted søndag den 4. september og havde *Trelleborg-voldene* som mål med *Roar Skovmand* og *Niels Peter Stilling* som omvisere. Førstnævnte havde som ung kandidat deltaget i Poul

Nørlunds epokegørende afdækning af borgpladsen, mens Stilling i en videnskabelig afhandling i tidsskriftet Scandia 1981 havde kulegravet problemerne om Trelleborgenes funktion og historiske betydning. Det medførte en praktisk arbejdsdeling: i et drilagtigt bygevejr forklarede Skovmand ude i terrænet, hvordan lignende byger i august 1935 havde gjort muldsporene i bygningernes stolpehuller tydelige og adskilt dem fra den omgivende lerundergrund. Bagefter søgte deltagerne ly i det store modelhus, der blev opført uden for selve anlægget, da det var færdigudgravet, og her gjorde Stilling rede for videnskabens voksende erkendelse af, hvad der var meningen med disse militære anlæg, der ikke kendes fra samtidens skriftlige kilder, men nu er daterede til omkring 980. De mange spørgsmål, der blev stillet af de 73 deltagere, vidnede om åndelig appetit. Den mere materielle blev midlertidigt tilfredsstillet ved et kaffebord i Slagelse Lystskov på vej tilbage til Holte.

Bevaringsudvalget

Selskabets udvalg til varetagelse af landskabsbevarende opgaver har gennem sin formand, arkitekt m.a.a. *Albert Gehrke*, afgivet en redegørelse for sin virksomhed. Fra den skal jeg meddele nogle hovedpunkter.

Bevaringsudvalget får ligesom selskabets formand tilsendt alle kommunens lokalplaner med oplysninger om planlagte ændringer, og dem kan der gøres bemærkninger til. Det er sket i flere tilfælde. Nævnes skal først ejendommen *Miramare* ved sundet syd for Vedbæk. Den er opført i 1888 og har hentet sit navn fra et romantisk slot ved Adriaterhavet. Huset og dets forgængere er livligt beskrevet i Sandfelds værk om Søllerød – som det var engang. Da kommunen købte det i 1971 var det med henblik på nedrivning, men den er blevet udsat, og Bevaringsudvalget har henstillet, at kommunen beholder ejendommen og reserverer den til beboelse, »da den indgår som et særdeles karakteristisk og fremtrædende led i Strandvejsområdet«. Det har medvirket til, at huset bliver liggende.

Et andet vigtigt område, der ligger selskabet på sinde, er *det gamle Søllerød*. Her har Bevaringsudvalget peget på det ønskelige i at bevare

områdets åbne præg ved at foreskrive en større grundstørrelse end de i kommuneplanen angivne 1000 kvadratmeter. »Fortætning« af grundene er blevet et farligt løsen landet over i de seneste år. Ved fortætning bliver der mulighed for nye udstykninger i et ellers udbygget område, og det kan ikke blot i det gamle Søllerød, men rundt om i kommunen få uheldige følger. Træfældninger kan helt ændre et kvarters præg.

Søllerød Naturpark

Et særlig brændbart emne har været den store *Søllerød Naturpark*, der blev skabt og fredet på professor Palle Suensons tiltag. Af økonomiske grunde har man måttet opgive at bruge området til græsgang for kvæg. Parkens forhold er på det seneste blevet behandlet af »Søllerødudvalget«, nedsat af Fredningsstyrelsen på foranledning af miljøministeren. Medlemmer af dette udvalg var Skovstyrelsen, Fredningsstyrelsen og kommunen (ved borgmesteren selv). Dertil kom Hovedstadsrådet på observatørbasis. Efter flere offentlige møder om sagen, det sidste i forsommeren 1983, har udvalget sidste efterår afgivet en indstilling til ministeriet. Der var enighed i udvalget om en lang række ting som stiføring, offentlig erhvervelse af Langkærgård, Kohaveengen, Maglemosen og Maglemosegård. Men der var ikke enighed om det spørgsmål, der har optaget sindene stærkest: Vilkårene for driften af Rygårds marker. De, der gik videst – Fredningsstyrelsen, borgmesteren og Hovedstadsrådet – foreslog 58 ha eller godt en tredjedel af området udlagt som græs. Skovstyrelsen ville nøjes med 40 ha eller lidt over en fjerdedel af arealet. Denne løsning ville give staten 170.000 kroner i årlig forpagtning, 50.000 kr. mere end flertallets forslag. Ministeren fulgte i sin afgørelse den 18. april i år mindretallets indstilling. Det er ikke den afgørelse Bevaringsudvalget og Selskabet havde ønsket, men man må trøste sig med, at selve parkområdet er sikret for fremtiden, og hvad kornmarker angår er det da ikke et syn, vi er forvænnet med i Søllerød Kommune.

Monumenterne ved Næsseslottet og Enrum

Ved mødet i fjor blev der – som foran nævnt – fremsat bemærkninger fra salen om den dårlige tilstand, monumenterne ved *Næsseslottet* og *Enrum* befinder sig i. Bevaringsudvalget har gjort Fredningsstyrelsen

opmærksom på det nødvendige i at få mindesmærkerne ved Næsseslottet restaureret. Her må det dog bemærkes, at det er ikke nogen let sag at restaurere gamle monumenter, især ikke hvis de er lavet i norsk marmor fra 1770'erne. Og selve restaureringsteknikken er – i hvert fald her i Danmark – ikke så fremskreden, at den kan anvendes uden risiko for kritik fra fagkyndig side. Det har vi erfaring for i Kong Frederik VII's Stiftelse på Jægerspris (der har to medlemmer af sin bestyrelse fælles med Historisk-topografisk Selskab for Søllerød). På denne baggrund kan egentlig restaurering af Dronninggård og Enrum-monumenterne nok ikke kaldes en hastesag. Noget andet er, at simpel renholdelse af monumenterne er vigtig og kan bidrage til at forlænge deres levetid.

Hertil kommer, at begge de omtalte ejendomme er i støbeskeen for tiden. Næsseslottet ejes siden 1934 af Københavns Kommune, der har brugt det som rekonvalescent- og plejehjem. Denne brug er nu ophørt, men kommunen vil beholde ejendommen og lade den restaurere under opsyn af Fredningsstyrelsen, og ved samme lejlighed vil der blive taget hensyn til parken og dens mindesmærker. Hvad Enrum angår ejes denne ejendom siden 1937 af Odd Fellowlogen og har også været brugt til rekonvalescenthjem. Her overvejes salg, eventuelt til kursusvirksomhed, og dette har Bevaringsudvalget ikke modsat sig, »så længe dette ikke vil medføre en forøgelse af den eksisterende bygningsmasse«.

På et andet område i kommunen har Bevaringsudvalget advaret mod at lave kursuscenter. Det er på Frydenlundsvej over for Superfos-anlægget. Det ville passe dårligt ind i et område, der i dag er præget af spredt bebyggelse med villahaver og Aggershvilegårdens fredede marker. Denne plan er heldigvis opgivet.

Udstillinger på Gl. Holtegård

Selskabets sommerudflugt vil i år finde sted søndag den 23. september kl. 14, hvor deltagerne mødes på *Gammel Holtegaard*. Siden Thurahs gamle landsted i september 1982 blev indviet som kommunalt kulturhus, har det været ramme om skiftende udstillinger, fra Niels Peter Stillings »Søllerød i det lokalhistoriske maleri« til *Axel Bolvigs* og *Ditlev*

Mahlers »Fortid og Nutid«, en udstilling, der viser fortiden genspejlet i en senere tids billeder, der igen næsten altid er stærkt præget af deres egen tid. Som nyttig vejleder har kommunen fremstillet et rigt og forbavsende billigt katalog, redigeret af Bolvig og Mahler med bidrag af tolv forfattere. Denne udstilling indgår desværre ikke i programmet for sommerudflugten, da den lukker allerede i juli.

Men kort efter afløses den af en anden seværdig udstilling. Den viser industrimanden O. J. Rawerts akvareller fra hans rejser i denne egn og fra hans store udlandsrejser i første halvdel af 1800-tallet. Denne udstilling bliver opstillet i salene på hovedbygningen, men i den stråtækte længe til venstre for indkørslen er der åbnet en permanent udstilling i et helt usædvanligt plan: *Vedbækfundene*. Hvis opdageren af disse fund, gartner *A. Avnholt*, for et halvt århundrede siden havde fået fornøden støtte til at udbygge sine undersøgelser i Maglemosen og ved Vedbæk Boldbane, ja så ville disse fund uvægerligt være havnet inde i Nationalmuseet. Nu har denne kommune fået sit eget lille nationalmuseum – men med et indhold, der er enestående i Europa. I pædagogisk-henseende er det med sine panoramaer og ting, der gerne må berøres, simpelt hen forbilledligt. Ligesom ved udgravningerne i mosen har der fundet et bredt tværfagligt samarbejde sted ved opstillingen af Vedbækfundene. Det er sket under ledelse af kommunens museumsinspektør, *Nina Fabricius*, og arkitekt *Inger Sorgenfrei*. På denne baggrund er Gammel Holtegaard det oplagte mål for sommerturen i år.

Selskabets vigtigste bindeled til medlemmerne er den årligt udkommende *Søllerødbogen*. Årgang 1984 er kommet for få uger siden. Dens hovedbidrag er to lødige afhandlinger: Først *Erik Helmer Pedersens* »Bomand og Byfolk i 1700-tallets Søllerød«, oplivet med mange fine illustrationer fra tiden. Den fylder omtrent hundrede sider, og kommunen har ydet tilskud til dens udarbejdelse. Derefter følger *Bodil K. Hansens* indlevede redegørelse for »Dagliglivet på Havarthigaarden i 1870'erne og 80'erne«. Der er også blevet plads til en kort redegørelse for Byhistorisk

Arkivs virksomhed inden for de nye rammer på Gammel Holtegaard, ved N. P. Stilling.

Nye bøger

Lige så sikkert det har været i Annalise Børresens redaktionstid, at årbogen kom til tiden, lige så sikkert har det været, at den kom ikke alene. Den har altid haft en rigtig bog som forløber, medløber eller efterfølger. I år har forløberen været kunsthistorikeren *Laura Jacobsens* bog »Søllerød set med malerøje«, en kommenteret og dokumenteret registrant over kunstværker med motiver fra Søllerød kommune. Det har vist sig – også til forfatterens overraskelse – at kunstnernes antal er omkring 500, deres billeder mere end 2200. Og de rækker fra 1740 til 1983. Bogen er rigt illustreret. Af dens 60 illustrationer er de ti farvebilleder. Takket være et tilskud fra kommunen på over 48.000 kroner kan medlemmerne erhverve denne bog på 276 sider for knap 80 kroner, 45 kroner billigere end boghandlerprisen. Den er et værdigt sidestykke til *Knud Voss'* monografi over Bygningskunsten i Søllerød fra 1670 til 1970 – som Selskabet udgav for fjorten år siden.

Også nye bøger er på stabelen. Allerede til efteråret kommer – igen med støtte fra kommunen – en bog af dens klassiker *Gunnar Sandfeld.* Den handler ligesom hans foredrag her for tre år siden om, hvordan Ny Holte blev til, med besked om alle dens veje og huse. Endvidere udgiver biblioteket et tillæg til den store bibliografi »Litteratur om Søllerød Kommune«, der kom i to bind 1968. Den supplerende bibliografi, omfattende de femten år efter 1968, er udarbejdet af *Lise Ott* og *Finn Slente.* Endelig foreligger der manuskript til en bog om Dronninggaard på de Conincks tid. Det er en antologi udarbejdet af bibliotekar Finn Slente og lektor *J. B. Friis-Hansen* – med uddrag af alle trykte beskrivelser af stedet.

Til allersidst skal nævnes, at den udgivelse af folketællingen 1787, som Byhistorisk Arkiv foranstaltede i fjor, i år bliver efterfulgt af folketællingen 1801 – hvor indbyggertallet var 1618. I *Inger Hartbys* transskription optræder hver enkelt Søllerødborger med fulde navn, bopæl, familiestilling, civilstand samt alder og erhverv. Og den koster kun 35

kroner foruden forsendelse, altså for medlemmerne. For ikke-medlemmer er den næsten dobbelt så dyr.

Der takkes af

Her er jeg ved vejs ende. Det er attende gang, jeg som formand i Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune aflægger årsberetning ved generalforsamlingen, og som det fremgår af dagsordenen, er det sidste gang i aften. Inden jeg træder tilbage, må jeg sige tak, både til medlemmerne, der har betroet mig formandshvervet, og især til mine værkfæller i bestyrelsen, der alle har gjort mig opgaven let. Det gælder helt bogstaveligt medlemmerne af og især formanden for det udvalg for landskabsbevarende opgaver, som blev nedsat inden for bestyrelsen i 1972 og hvor arkitekt *Albert Gehrke* i 1978 afløste Palle Suenson som formand. For bestyrelsen i almindelighed og for dens formand i særdeleshed har dette udvalg virket som en behagelig lynafleder. Man kunne altid lade Sorteper gå videre, når der blev stillet prekære spørgsmål fra medlemmers side. Men under sine to formænd, Suenson og Gehrke, har udvalget selv haft udfarende kraft og gang på gang råbt vagt i gevær, når kommunens kultur- og naturværdier kom i fare for at lide skade. Når det er sagt, må jeg tilføje, at det tjener Søllerøds kommunalbestyrelse til ære, at den altid har vist selskabets indsats stor forståelse og aldrig været karrig med økonomisk støtte.

Det nærmeste og varmeste samarbejde, jeg har haft inden for bestyrelsen, har været i den trepersonersgruppe, der i praksis har fungeret som forretningsudvalg: formand, sekretær og kasserer. Hvad er en formand uden sekretær? Men Annalise Børresen har ikke været nogen almindelig sekretær. Hun har simpelt hen skabt – jeg bruger ordet *skabt* – epoke. Det siges, at hun har fået udgivet 68 bøger. Det lyder utroligt, men skal nok være rigtigt. Og vel at mærke bøger, der hver især er redigeret og givet et udstyr, der har fremkaldt anerkendelse i fagets højeste kredse. Dernæst vil jeg i forbindelse med bøgerne fremhæve den bedrift, at hun har forflyttet Gunnar Sandfelds forfatterskab fra Struer til Søllerød. Og som det tredje vil jeg nævne hendes indsats for stedets byhistoriske

De afgående bestyrelsesmedlemmer, stadsbibliotekar Annalise Børresen, selskabets sekretær siden 1969, og formanden Roar Skovmand i samtale med den nyvalgte formand, lektor dr. phil. Erik Helmer Pedersen (foto E. Irving).

arkiv. At der så er en hel masse andet, i første række biblioteket, må jeg her lade uomtalt. Men jeg må nævne, at trods de mange omtalte gøremål har hun faktisk fredet formanden, og jeg har ikke sjældent haft dårlig samvittighed, når sekretæren veloplagt erklærede: Det skal jeg nok tage mig af, og det egentlig var noget, der måtte påhvile mig.

Hvad kassereren angår, er formandens stilling teoretisk den vanskelige, at en sekretær af fru Børresens type må og skal bruge mange penge, mens en normalkasserer – hvis jeg må bruge det udtryk – er interesseret i

at spare så mange penge som muligt. Og så kan formanden komme i den situation at skulle mægle. Den har ikke foreligget. Muligvis er noget af forklaringen, at ingeniør Werner Ruff er lidt af en dr. Jekyll – mr. Hyde-skikkelse. Når kassereren for selskabet måtte have betænkeligheder, der ikke kunne overvindes ved kontingentstigning, i sig selv en betænkelig og upopulær udvej, så var der jo en fond i baghånden, hvis formål ikke var uforenelige med selskabets behov. I hvert fald må jeg her takke både dr. Jekyll og mr. Hyde for aldrig svigtende forståelse og trofast hjælp gennem mange år.

Til den tak, jeg her har søgt at udtrykke, vil jeg føje et håb, et velbegrundet håb om, at Historisk-topografisk Selskab fortsat vil få gode muligheder for at styrke den historiske sans. Det er i så henseende et godt varsel, at den nye læseplan og undervisningsvejledning for folkeskolen, »Historie 1984«, stærkere end nogen foregående understreger lokalhistoriens betydning. Åbner det ikke nye og herlige perspektiver for selskabets virke?

Selskabets regnskab 1983

Af Werner Ruff

Resultatopgørelse for tiden 1. januar–31. december 1983

1982			
96.301	Kontingenter		105.488
55.648	Salg af bøger	29.831	
256.217	Vareforbrug	÷ 191.652	÷ 161.821
104.268			÷ 56.333
8.000	Tilskud, Søllerød Kommune 1983	78.210	
128.216	Andel fra Historisk-topografisk Selskab for Lyngby til udgivelse af bogen »Landskab og Oldtid«	0	78.210
31.948		26.877	
49.042	÷ omkostninger	÷ 44.915	
0	Diverse indtægter (Trelleborg turen)	319	÷ 44.596
÷ 17.094			÷ 22.719
12.410	Renteindtægter		12.790
÷ 4.684	Årets underskud		÷ 9.929

Balance pr. 31. december 1983

1982	*Aktiver:*		
	Omsætningsaktiviter:		
203.294	Kasse-, sparekasse- og girobeholdninger		243.879
2.380	Tilgodehavende kontingent		880
94.378	Boglager		99.215
2.769	Tilgodehavende vedrørende salg af bøger		3.821
	Tilgodehavende merværdiafgift		17.835
302.821	Aktiver i alt		365.630

	Passiver:		
	Kortfristet fremmedkapital:		
1.212	Skyldig merværdiafgift		0
3.050	Øvrige kreditorer (trykkeudgifter og forfatterhonorar vedr. ny bogudgivelse m.v.)	77.000	77.000
	Egenkapital:		
298.559	Kapitalkonto	288.630	288.630
302.821	Passiver i alt		365.630

Foranstående resultatopgørelse og balance, som vi har revideret, er i overensstemmelse med foreningens bogføring.

København, den 26. januar 1984

Revisionsfirmaet *Schøbel & Marholt*
statsautoriserede revisorer
Niels O. Marholt/ Lars Rasmussen

Werner Ruff
kasserer

Bent Schlütter
revisor

BESTYRELSEN FOR HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB FOR SØLLERØD KOMMUNE

lektor, dr. phil. Erik Helmer Pedersen, formand, tlf. (02) 80 03 82
stadsbibliotekar Karen Lunde Christensen, sekretær,
tlf. (02) 80 04 86
arkivleder, cand. phil. Niels Peter Stilling, redaktør,
tlf. (02) 80 01 69
ingeniør Werner Ruff, næstformand og kasserer, tlf. (02) 80 00 90
museumsinspektør Nina Fabricius
boghandler Mogens Funch
arkitekt m.a.a. Albert Gehrke
advokat Eigil Koefoed
skolekonsulent Anita Mikkelsen
viceborgmester, skoleinspektør Jørgen Schunck
lærer Ole Sørensen

UNDERUDVALGET TIL VARETAGELSE AF LANDSKABSBEVARENDE OPGAVER

Arkitekt m.a.a. Albert Gehrke (formand)
ingeniør Werner Ruff (næstformand)
museumsinspektør Nina Fabricius
advokat Eigil Koefoed

FORFATTERE TIL SØLLERØDBOGENS ARTIKLER 1985:

Eiler Worsøe, dyrlæge, Værum pr. Randers
Erik Oksbjerg, docent, Hareskovby
Inger Hartby, stud. mag., Hjortekær pr. Lyngby
Niels Peter Stilling, arkivar, Byhistorisk Arkiv, Gl. Holtegaard
Jesper Boysen, stud. mag., Byhistorisk Arkiv, Gl. Holtegaard
Johannes Hoffmeyer, cand. mag., fvh. rektor, Grenaa
Nina Fabricius, museumsinspektør, Søllerød Museum.